

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI

EBÛ HANİFE İLE İMÂMEYNİN FİKHÎ KONULARDAKİ İHTİLÂFLARININ
USÛLÎ SEBEPLERİNİN TESPİT VE DEĞERLENDİRİLMESİ (TİCÂRÎ
AKİTLER BAĞLAMINDA)

YÜKSEK LİSANSTEZİ

BURAK KIZILDAŞ

İSTANBUL, 2022

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERPROGRAMI

EBÛ HANİFE İLE İMÂMEYNİN FIKHÎ KONULARDAKİ
İHTİLAFLARININ USÛLÎ SEBEPLERİNİN TESPİT VE
DEĞERLENDİRİLMESİ (TİCÂRÎ AKİTLER BAĞLAMINDA)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BURAK KIZILDAŞ

(200111010)

Danışman
(Dr. Öğr. Üyesi Üveys Ateş)

İSTANBUL, 2022

28/07/2022

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Temel İslam Bilimleri Tezli yüksek lisans programı 200111010 numaralı Burak KIZILDAŞ'ın hazırladığı “Ebû Hanife İle İmâmeynin Fıkhî Konulardaki İhtilaflarının Usûlî Sebeplerinin Tespit ve Değerlendirilmesi (Ticârî Akitler Bağlamında)” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 28/07/2022 Perşembe günü saat 15:00’da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulüne Oy Birliği** ile karar verilmiştir.

Düzeltilmesi halinde:

Adı geçen öğrencinin Tez Savunma Sınavı .../.../20... tarihinde, saat da yapılacaktır.

Tez adı değişikliği yapılması halinde: Tez adının

.....şeklinde değiştirilmesi uygundur.

	Jüri Üyesi	Karar
1.	Dr. Öğr. Üyesi Üveys ATEŞ (Danışman)	KABUL
2.	Prof. Dr. Abdülkerim ÜNALAN	KABUL
3.	Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TIRABZON	KABUL
4.
5.

*2. Danışman varsa doldurulması gerekmektedir.

ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Burak Kızıldaş

EBÛ HANİFE İLE İMÂMEYNİN FIKHÎ KONULARDAKİ İHTİLAFLARININ USÛL SEBEPLERİNİN TESPİT VE DEĞERLENDİRİLMESİ (TİCÂRÎ AKİTLER BAĞLANMINDA)

Burak KIZILDAŞ

ÖZET

Çalışmamızda İmâmeynve Ebû Hanîfe'nin ticari akitlerdeki ihtilafları, Mergînânî'nin *el-Hidâye*'si başta olmak üzere mezhebin muteber metinleri üzerinden tespit edilerek, bu ihtilafların usûlî sebepleri incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmamız neticesinde İmâmeynile Ebû Hanîfe arasında ticari akitler bağlamında 85 ihtilaf tespit edilmiştir. Bu ihtilaflarda İmâmeyn'in delillerin zahirine bağlı kalma, Ebû Hanîfe'nin ise delillerin ruhunu anlama odaklı bir usûltakip ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmamız, ihtilafları ele alınan imamların ve *el-Hidâye* müellifinin hayatlarını inceleyen ilk bölüm, imamların ihtilaflarının dayandığı usûlî sebepleri başlıklandırılan ikinci bölüm ve ticârî akitlerdeki fûrû ihtilafların usûl bakımından incelendiği üçüncü bölüm olmak üzere bir giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ebû Hanîfe, İmâmeynİhtilaf, Fıkıh Usûlü, Asıl

**DETERMINING AND EVALUATION OF THE PROCEDURAL REASONS
OF IMAM MUHAMMED AND EBÛ YUSUF'S DISSENSIONS WITH EBÛ
HANIFA**

Burak Kızıldaş

ABSTRACT

The dissensions of Imameyn and Abu Hanifa, which are the subject of our study, in commercial contracts were determined on the basis of Merginani's al-Hidaye, and the procedural reasons of these conflicts were tried to be examined. In this study, 85 dissensions have been identified between Imameyn and Abu Hanifah. In these conflicts, we can say that Imameyn developed a method focused on adhering to the outward appearance of the evidence and Abu Hanifa developed a method focused on understanding the spirit of the evidence.

Keywords: Imameyn, Abu Hanifah, dissension, Islamic Law methodology,
Asl

ÖNSÖZ

Bir şeyi iyi anlamak demek olan fıkıh, literatür olarak fakihlerin anlayış farklılıklarına binâen ihtilaflarla örölmüş gibidir. Bu ihtilaflar delillere ulaşp ulaşmama ve onları inceleme yöntemi gibi sebeplere dayanmaktadır. Bu ihtilafları klasik fıkıh kitaplarını mütalaa ederken sık sık zikretsek de ihtilafların sebebinin usûlî dayanakları genelde gözden kaçmaktadır.

Fürû fıkıh kaynaklarında fakihlerin ihtilaflarının usûlî sebepleri genellikle zikredilmemekte, usûl eserlerinde ise farklılıklarının neticesi olan fürûdaki ihtilaflara her zaman değinilmemektedir. Bu çalışmada Ebû Hanîfe ve İmâmeynin “ticârî akitler”deki ihtilaflarının usûl yönünden dayanaklarını konu olarak incelemeyi uygun görerek tez konumuz olarak belirledik. Bu çalışmadaki amacımız fakihlerin usûlî ihtilaflarının pratikteki yansımalarını tespit ederek, fikhî meselelerdeki ihtilafların çıkış noktalarının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır.

Çalışma, bir giriş ve üç bölüm halinde hazırlanmıştır.

Giriş bölümünde araştırmanın konusu, yöntemi ve kaynakları zikredilmiştir.

Birinci bölümde ihtilafları tespit ederken “*el-Hidâye*” adlı eserini esas aldığımız Mergînânî'nin ve ihtilafları incelenen üç imamın hayatları ve eserleri tanıtılmıştır.

İkinci bölümde imamlar arasındaki fikhî ihtilaflara kaynak teşkil eden usûl ayrılıklarının tespit ve incelemesi yapılmış, üçüncü bölümde ise ticârî akitler bağlamında fakihlerin usuldeki farklılıklarından kaynaklanan fikhî ihtilafları ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Konuyu seçmemde yardımcı olan ve çalışma süresi boyunca kolaylık göstererek yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Üveys ATEŞ'e, teknik konularda desteğini esirgemeyen Hamdullah YÜCE ve Muhammet ÇELİK hoca kardeşlerime teşekkürlerimi sunarım.

Temmuz/2022

Burak Kızıldaş

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
1. MERGÎNÂNÎ, EBÛ HANÎFE, EBÛ YÛSUF ve İMAM MUHAMMED'İN HAYATLARI	5
1.1. MERGÎNÂNÎ'NİN HAYATI	5
1.1.1. İsmi, Nesebi Ve Lakabı.....	5
1.1.2. Bağlı Olduğu İلمي Gelenek Ve Yaşadığı Çevre.....	6
1.1.3. Vefatı.....	6
1.1.4. Mergînânî'nin İلمي Dirayeti Ve Mezhepteki Yeri	7
1.1.4.1. Hocaları.....	7
1.1.4.2. Talebeleri.....	8
1.1.4.3. Hakkında Yapılan Övgüler	8
1.1.4.4. Mezhepteki Konumu.....	9
1.1.4.5. Eserleri.....	10
1.1.4.5.1. <i>Bir Metin Olarak El-Hidâye Ve Özellikleri</i>	12
1.1.4.5.1.1. <i>Metnin Tanımı</i>	12
1.1.4.5.2. <i>el-Hidâye Hakkında Söylenenler</i>	13
1.1.4.5.3. <i>el-Hidâye'nin Özellikleri</i>	14
1.1.4.5.4. <i>el-Hidâye'nin Yaygınlaşması ve Sonraki Dönemlere Tesiri</i>	16
1.1.4.5.5. <i>el-Hidâye Üzerine Yapılan Çalışmalar</i>	17
1.2. EBÛ HANÎFE'NİN HAYATI.....	20
1.2.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	20
1.2.2. Hocaları.....	22

1.2.3. Eserleri.....	22
1.3. EBÛ YÛSUF'UN HAYATI	23
1.3.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	23
1.3.2. Fıkıh İlmindeki Yeri.....	25
1.3.3. Hanefî Mezhebindeki Konumu.....	25
1.3.4. Eserleri.....	26
1.4. İMAM MUHAMMED'İN HAYATI	27
1.4.1. İsmi, Nesebi ve Lakabı.....	27
1.4.2. Hanefî Mezhebindeki Konumu.....	28
1.4.3. Eserleri.....	28
İKİNCİ BÖLÜM	30
2. EBÛ HANİFE VE İMÂMEYN ARASINDAKİ USÛL İHTİLAFI.....	30
2.1. DELİLLERLE İLGİLİ USÛL İHTİLAFI	30
2.1.1. Vâv (و) Harfi İle Yapılan Atfin Durumu	30
2.1.2. Hissi Fiillerin İktizâu'n-Nass ile Sakıt olması.....	30
2.1.3. Hakikat ve Mecaz Anlayışları.....	31
2.1.3.1. Hakiki Mananın Kullanılması	31
2.1.3.2. Hakiki ve Mecaz Mananın Beraber Kastedilmesi.....	32
2.1.3.3. Mecaz Mananın Hakiki Manaya Halef Olma Ciheti.....	32
2.1.4. Nassların Zahirini Yorumlama	32
2.1.5. Kelamı Uzatmamak İçin Yapılan Beyân-ı Zarûret.....	33
2.1.6. Haber-i Vâhidin Kat'î Delillerde Zikredilen Mutlak İfadeyi Takyidi.....	33
2.1.7. Sahabî Kavlından Ötürü Kıyasın Terk Edilmesi.....	34
2.1.8. Fakih Olmayan Râvînin Rivayetinin Kıyasa Aykırı Olunca Terk Edilmesi.....	34
2.1.9. Rivayetlerin Çokluğu.....	35
2.1.10. Nassın Yorumlanmasında Örfün Tesiri	35
2.1.11. Örf Sebebiyle Kıyasın Terk Edilmesi	35
2.1.12. Velinin İzninin Mutlak Olması.....	35
2.1.13. Akdîn Muktezâsına Uygun Olması.....	36
2.1.14. Sefeh Halinin Akitlere Etkisi	36
2.2. GENEL KAİDELERDEKİ İHTİLAFI.....	37

2.2.1. Yakînî Bilgi İle Sabit Olan Bir Şeyin Hükümünün Yakînîlik Süresince Devam Etmesi.....	37
2.2.2. Akdi Fesada Götüren Bir Unsurun Olması.....	37
2.2.3. Akdin Mûcebini Nefyeden Şartlar	37
2.2.4. Akit Sonrasındaki Değişikliklerin Akdin Aslına Etkisi	37
2.2.5. Mevkûf Akitlerde Sonradan Meydana Gelen Değişikliklerin Akitte Varmış Gibi Kabul Edilmesi.....	38
2.2.6. Mutlak İznin Örf ile Tahsis Edilmesi.....	38
2.2.7. İtlaf Sebebi Mülkiyetten Önce Olduğunda Tazmin Yükümlülüğü....	38
2.2.8. Tesmiyenin Sahih Olarak Yapılmadığı Akitler	38
2.2.9. Ümmüveledin Mal Olarak Kabul Edilmesi.....	39
2.2.10. Temellükü Mümkün Olmayan Bir Malı Vekil ile Temellük Etmek	39
2.2.11. Akitte Töhmüt Bulunmasının Akde Tesiri	39
2.2.12. Aslı Sahih Sayılmayanın Zımınının Sahih Sayılması	39
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	40
3. EBÛ HANÎFE İLE İMÂMEYNİN FÜRÛA DAİR İHTİLAFLARININ USÛLÎ SEBEPLERİNİN İNCELENMESİ	40
3.1. İMÂMEYNİN EBÛ HANÎFE'YE BİRLİKTE MUHALEFET ETTİKLERİ MESELELER	40
3.1.1. Büyû' Bahsindeki İhtilaflar	40
3.1.1.1. Toplam Miktarı Bilinmeyen Bir Yığın Hububatın Ölçeği Bir Dirhem Olarak Satılması.....	40
3.1.1.2. Bir Koyun Sürüsünün Tanesi Bir Dirhem Olmak Üzere Satılması.....	41
3.1.1.3. Ölçüsü 100 Arşın Olan Bir Evin 10 Arşınının Satımı	42
3.1.1.4. Birim Fiyattan Alınan Elbisenin Farklı Ölçüde Çıkması.....	43
3.1.1.5. Hıyarı'ş-Şartta Müddet	44
3.1.1.6. Müşteri Muhayyerken Malın Mülkiyeti	45
3.1.1.7. Kişinin Cariye olan Eşini Hıyarı'ş-Şart ile Satın Aldığında Nikah Durumu.....	46
3.1.1.8. İki Kişinin Hıyârü'ş-Şart ile Bir Köle Alması.....	47
3.1.1.9. Malın Kabzı için Vekil Kılınan Kişinin Malı Görmesi	48
3.1.1.10. Satın Alınan Malın Tüketildikten Sonra Kusurlu Olduğu Ortaya Çıkması.....	49

3.1.1.11. Fâsid Akit Neticesinde Kabzedilen Malın Mülkiyet Durumu	49
3.1.1.12. İpek Böceği Satışı	50
3.1.1.13. Vekalet Yolu İle Zımmi Üzerinden Şarap ve Domuzun Satışı.....	51
3.1.1.14. Biri Meşru Diğeri Gayrimeşru Olan İki Ürünün Aynı Akitte Satılması	52
3.1.1.15.Fâsid Bir Akitle Alınan Malda Tasarruf Sonrası Malın İade Durumu .	53
3.1.1.16. Satılan Malın Geri Alındıktan Sonra Tekrar Murabaha ile Satılması .	54
3.1.1.17. Keyfî Olan Hammaddenin İşlenmiş Hali İle Satılması.....	55
3.1.1.18. Yaş ve Kuru Meyvenin Birbiri İle Eşit Satışı.....	56
3.1.1.19. Bir Malda Zikredilmese de Demirbaşların Satış Akdine Dahil Olması	57
3.1.1.20. Ette Selem Akdi Yapmak	57
3.1.1.21. Selem Akdinde Sermaye Miktarının ve Malın Teslim Mekânının Belirtilmesi.....	58
3.1.1.22. Selem Akdinde Müşterinin Düşük Kalite Mal Üzerinden Anlaşıldığını İddia Etmesi.....	59
3.1.1.23. Selem Akdinde Malın Teslim Edilirken Satın Alınan Başka Malla Karıştırılması	60
3.1.1.24. İstisnâ' Akdinde Zaman Tayini	61
3.1.2. Sarf Bahsindeki İhtilaflar	61
3.1.2.1. Borç Alınan Felsin Tedavülden Kalkması.....	61
3.1.2.2. Aynı Akitte Bir Dirhem ile Hem Fels Hem de Dirhem Satın Almak....	62
3.1.3. Kefâlet Bahsindeki İhtilaflar	63
3.1.3.1. Vefat Eden Borçlunun Borçlarına Kefil Olmak	63
3.1.3.2. Borçlunun İflas Ettiğine Kâdının Hüküm Vermesi	64
3.1.4. Sulh Bahsindeki İhtilaflar	65
3.1.4.1. Helak Olan Bir Malın Kıymetinin Üzerinde Bir Bedelle Sulh Yapılması	65
3.1.5. Mudârebe Bahsindeki İhtilaflar	65
3.1.5.1. Mudâribin Malı Sermaye Sahibinin İzni Olmadan Başka Mudâribe Vermesi.....	65
3.1.6. Vedfa Bahsindeki İhtilaflar	66
3.1.6.1. Emanetçinin Malı Kendi Malı ile Karıştırması	66

3.1.6.2. Emanetçi Emaneti Kendi Malına Karıştırdıktan Sonra Yapılan İbrâ	67
3.1.6.3. Emanet Alan Kişinin Emanet Malla Birlikte Yolculuk Yapması.....	67
3.1.6.4. Emanet Bırakan İki Kişiden Yalnız Birinin Emaneti Teslim Almaya Gelmesi.....	68
3.1.6.5. İki Kişiye Birden Bırakılan Emanetin Ayrı Ayrı Muhafaza Edilmesi...	69
3.1.6.6. Emanetçi Emanet Aldığı Malı Başkasına Emanet Olarak Bıraktığında Tazmin Etme Sorumluluğu.....	69
3.1.7. Hibe Bahsindeki İhtilaflar	70
3.1.7.1. Bir Evi İki Kişiye Hibe Etmek.....	70
3.1.8. İcâre Bahsindeki İhtilaflar	70
3.1.8.1. Ecîr Ücretini Almak İçin Ürünü Alıkoyduğundaki Tazmin Durumu....	70
3.1.8.2. Kiralanan Hayvana Vurulması Neticesinde Tazmin Durumu	71
3.1.8.3. Ortaklara Ait Olan Malın Kiraya Verilmesi	71
3.1.8.4. Süt Anneyi Günlük Yiyecek Miktarı ve Kisve Üzerinden Kiralamak ..	72
3.1.8.5. Mal Helak Olduğunda Ecîrin Tazmin Durumu	73
3.1.8.6. İşin Teslimi Farklı Günlerde Olursa Farklı Fiyat Teklif Edilmesi	73
3.1.8.7. Dükkânı Farklı İşletmeler İçin Farklı Fiyatla Kiraya Vermek	74
3.1.9. Musâkât – Müzâra`a Bahsindeki İhtilaf.....	75
3.2. YALNIZCA İMAM MUHAMMED'İN EBÛ HANÎFE'YE MUHALEFET ETTİĞİ MESELELER	76
3.2.1. Büyû' Bahsindeki İhtilaflar	76
3.2.1.1. Olgunlaşmış Meyvenin Satım Sonrası Ağaçta Bırakılması.....	76
3.2.1.2. Hıyarı'n-Nakdin Süresi.....	76
3.2.1.3. Bal Arısının Satışı.....	77
3.2.1.4. Fildişi Satışının Cevazı.....	77
3.2.1.5. İkâle	78
3.2.1.6. Murâbaha ve Tevliyede Aldanma.....	79
3.2.1.7. Gayr-ı Menkûlün Kabzedilmeden Satılması.....	79
3.2.1.8. Bir Felsi İki Fels Karşılığında Satmak.....	80
3.2.1.9. Canlı Hayvanı Et Mukabilinde Satmak	81
3.2.1.10. Yaş Buğday ile Kuru Buğdayın Satışı.....	81
3.2.1.11. Ekmeği Tartarak veya Adedî Olarak Satmak	82

3.2.1.12. Gasp Edilen Şey Satıldığında Satıcının Tazmin Durumu.....	83
3.2.1.13. Fülûsta Selem Yapmak.....	83
3.2.2. Sarf Bahsindeki İhtilaflar	84
3.2.2.1. Fels ile Yapılan Alışverişte Felsin Tedâvülden Kalkması.....	84
3.2.3. Vedâa Bahsindeki İhtilaflar.....	84
3.2.3.1. Emanetçi Kendi Malı ile Emaneti Karıştırmış Olsa	84
3.2.4. Hibe Bahsindeki İhtilaflar	85
3.2.4.1. Bir Evi İki Kişiyeye Hisseli Olarak Hibe Etmek.....	85
3.2.5. İcâre Bahsindeki İhtilaflar.....	86
3.2.5.1. Ecîr-i Hâs İşini Tamamlayamadığında Ücreti Hakediş Durumu.....	86
3.2.5.2. Kira Takviminde Hilal Hesabının Esas Alınması.....	86
3.2.5.3. İcâre Akdinin Ücret Karşılı Yapıldığında İhtilaf Edilmesi.....	87
3.3. YALNIZCA EBÛ YÛSUF'UN EBÛ HANÎFEYE MUHALEFET ETTİĞİ MESELELER.....	88
3.3.1. Büyü' Bahsindeki İhtilaflar	88
3.3.1.1. Hıyâr-ı Şart ile Yapılan Akitte Satıcının Haberi Olmadan Akdin Fesh Edilmesi.....	88
3.3.1.2. Bir Akidde Alınan İki Maldan Birinin Kusurlu Çıkması	88
3.3.1.3. Koyunun Üzerindeki Yünün Kırılmadan Satılması.....	89
3.3.1.4. Cariyenin Sağılan Sütünün Satılması	90
3.3.1.5. Mahrem Olan İki Köleyi Birbirinden Ayırarak Şekilde Satmak.....	90
3.3.1.6. İkâle	91
3.3.1.7. Murâbaha ve Tevliyede Aldanma.....	91
3.3.1.8. Nassta Keylî Kabul Edilen Bir Malın Veznî Olarak Satılması.....	92
3.3.1.9. Ekmeği Tartarak veya Adedi Olarak Satmak	93
3.3.1.10. Dâru'l-harpte Ribâ Meselesi.....	94
3.3.1.11. İstisna` Akdinde Müşterinin Görme Muhayyerliği	94
3.3.1.12. İki Müşteriden Sadece Birinin Teslim Anında Bulunması ve Malı Kabz Etmesi	95
3.3.1.13. Halis Dirhem Borcunun Aynı Miktar Zuyûf Dirhem Olarak Ödenmesi	96
3.3.2. Sarf Bahsindeki İhtilaflar	96

3.3.2.1. Fels ile Yapılan Alışverişte Felsin Tedâvülden Kalkması.....	96
3.3.3. Kefâlet Bahsindeki İhtilaflar	97
3.3.3.1. Alacaklı Olan Kişinin Gıyabında Alacağına Kefil Olunması.....	97
3.3.4. Sulh Bahsindeki İhtilaflar.....	98
3.3.4.1. Bin Liralık Vadeli Borcun Ertesi Gün Ödenmesi Şartıyla Yarisını İbra Etmek.....	98
3.3.4.2. Alacakta Ortak Olanlardan Birisinin Kendi Payında Tehire Gitmesi....	98
3.3.4.3. İki Ortaktan Birisinin Selemdeki Hissesi Üzerine Sulh Yapması	99
3.3.5. Hibe Kitâbı Bahsindeki İhtilaflar.....	99
3.3.5.1. Rukbâ Kaydı ile Yapılan Hibelerin Geçerliliği	99
3.3.6. Vedâ Bahsindeki İhtilaflar.....	100
3.3.6.1. Emanetçi Kendi Malı ile Emaneti Karıştırmış Olsa	100
3.3.7. İcâre Bahsindeki İhtilaflar	101
3.3.7.1. İcâre Akdinin Ücret Karşılı Yapıldığında İhtilaf Edilmesi.....	101
SONUÇ.....	102
KAYNAKÇA	104

KISALTMALAR

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Hız. : Hazreti

ö. : ölüm tarihi

r.a. : Radiyallahu anhu/r. anhâ/r. anhumâ/r. anhum

s. : sayfa

thk. : tahkik eden

ty. : tarih yok

yy. : yayım yeri yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Klasik fıkıh kitaplarında okuyucunun anlamakta en çok zorlandığı kısımlar ihtilafli olan meselelerdir. Fakihlerin aralarında ihtilaf ettikleri, farklı yaklaşımlarda buldukları kısımları okurken bu ihtilafların gerekçelerini anlamadan geçmek, fıkıh okumalarından çok fıkıh tarihi okumaları olarak kalmaktadır.

İbâdât meselelerindeki ihtilaflar, fakihlerin naslara ulaşma, nasları yorumlama, sübût ve delâlet yönünden inceleme gibi konulara dayanmakta iken, muâmelât meselelerinde tüm bunlara ek olarak kıyas, örf, istihsan gibi farklı hüküm çıkarma metotları da söz konusu olmaktadır.

Henüz Hz. Peygamberin hayatta olduğu dönemde dahi fetva vermeye ehil sayılan ashâbın fakihleri arasındaki ihtilaflar, delillere vukûfiyet farklılığına ve Hz. Peygamberin buyruklarını farklı yorumlamaya dayanmaktaydı. Onların fetvalarını yorumlayan sonraki dönem fakihlerinin, bu fetvaların gerekçelerini anlama metotları mezheplerin temelini atmıştır denilebilir.

Ebû Hanîfe'den sonra Hanefî mezhebinde en meşhur imamlar olan Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed, pek çok meselede hocalarının görüşünün hilâfına görüş bildirmişler ve hocalarının görüşünü bazen tadil etmişler, bazen de tamamen terk etmişlerdir. Bu davranışları şüphesiz ki Ebû Hanîfe'nin ders meclislerinde fıkıh faaliyeti yaptığının, fıkıh rivayetçisi olmakla kalmadığının göstergesidir. Sonraki dönemlerde İmâmeyn olarak meşhur olan bu iki imamın pek çok konuda hocalarıyla ihtilaf etmelerinin kaynağı, hocalarından başka delillere vukûfiyetleri ve bu delilleri anlama ve yorumlama noktasında farklı bir metot geliştirmeleri olarak gösterilebilir.

İmâmeynin uzun yıllar Ebû Hanîfe'nin ders halkasında kalıp onun görüşlerini rivayet etmelerine rağmen farklı bir usûl geliştirmelerinin pek çok gerekçesi

olmuştur. Bunlardan birisi şüphesiz onların Ebû Hanîfe'nin usûl teoriğini, farklı beldelerde yaşayıp oralarda resmî vazife olarak pratikleştirmeleridir.

Kendilerinin de müçtehit oldukları kabul edilen ve diğer mezhep imamlarını da etkilemiş veya onların usûllerine eleştiri getirmiş olan bu iki imamın, zamanın değişmesi, farklı şehirlerde farklı uygulamalara şahit oluşları, hocalarına nazaran ehli-i hadis ile daha fazla mesailerinin olması gibi sebepler her birine müstakil bir fıkıh usûlü anlayışı kazandırmıştır.

Fıkıh metinlerinde zikredilen Ebû Hanîfe ile İmâmeyn arasındaki ihtilaflar müstakil eserlerde incelenmiş ve aralarında tercihler yapılmıştır. Bazı usûl kitaplarında da bu ihtilaflar gerekçelendirilmiştir. Ancak bu eserlerde usûl ayrılıkları dağınık olarak zikredilmiş ve çoğu zaman bu usûl ihtilaflarının neticesi olan fîrudaki ihtilaflara değinilmemiştir.

Klasik metinlerde ticâri akitleri mütalaa ederken zaman zaman bu ihtilafların anlaşılması için dönemin şartlarını anlamak, imamların delillerini araştırmak ihtiyacı hissederdik. Ama bazen bütün bu ek bilgilere rağmen ihtilafların sebeplerini özümsemek tam manasıyla yine de mümkün olmazdı. Bu İmamların kendi usûl ve kaidelerine göre meseleleri ele aldıklarının kavranması ancak, usûl ihtilaflarını öğrenince mümkün hale gelmiştir.

Çalışmamız Ebû Hanîfe ve İmâmeyn arasında vuku bulan "ticâri akitler" kapsamında olan ihtilafları, usûlî sebeplerini tespit etmeye çalışarak incelemek üzerinedir. Bu bağlamda Ebû Hanîfe ile İmâmeyn arasında 85 ihtilaf tespit edilmiş ve bu ihtilaflar *el-Hidâye* metni esas alınarak aktarılmıştır.*el-Hidâye*'yi tercih etme sebebimiz, meseleleri işleyişi, deliller ve illetleri ele alışı bakımından mezhep içerisinde öne çıkmış bir metin olmasıdır. Ayrıca *el-Hidâye* dışında da, *el-Hidâye*'nin meşhur şerhleri başta olmak üzere muhtelif kaynaklardan istifade edilerek sözü geçen ihtilafların usûlî sebepleri izah edilmeye çalışılmıştır.

85 maddenin 45 tanesini İmâmeyn'in birlikte Ebû Hanîfe'ye muhalefet ettikleri meseleler oluştururken, 21 tanesi yalnızca İmam Muhammed'in, 19 tanesi de yalnızca Ebû Yûsuf'un muhalif olduğu meselelerden müteşekkildir.

Esas aldığımız metin *el-Hidâye*, ihtilaflarda Ebû Hanîfe’yi tercih etme yanlısı olmasına rağmen biz ihtilaflar arasında tercih edilen görüşe odaklanmayıp, bu ihtilafların usûldeki ayrılıklardan hangisinin sonucu olduğunu anlamaya çalıştık. İhtilafın zikredildiği metni alıntılıyıp tercüme ederek, ihtilaf sebebi başlığı ile incelememizi sürdürdük. Tezin ikinci bölümünde başlıklandırılan usûl ihtilaflarını, üçüncü bölümde meseleleri açıklarken bazen cümle içerisinde zikrederek, bazen de ikinci bölümdeki başlıklara işaret ederek gösterdik.

Ebû Hanîfe ve İmâmeyn arasındaki ihtilaflar hakkında bazı çalışmalar yapılmış olsa da, onların ticâri akitlerdeki ihtilaflarının usûlî sebeplerini inceleyen ve usûl ihtilaflarını fûrûdaki ihtilaflarda göstererek pratikleştiren bir çalışma –bildiğimiz kadarıyla- yapılmamıştır. Çalışmamızın, klasik metinleri okuyanların orada geçen ihtilafları daha iyi anlamalarına ve gerekçelerini öğrenmelerine vesile olacağını umuyoruz.

II. Araştırmanın Sınırları

İmâmeyn ve Ebû Hanîfe arasında pek çok meselede toplamı yüzlerce denecek kadar ihtilaf mevcuttur. Biz çalışmamızı sadece “ticâri akitler”de bulunan ihtilaflarla kayıtladık. Bu meselelerdeki ihtilaflar tespit ettiğimiz 85 maddeden daha fazla ise de bazı ihtilafların sebebi usûldeki ihtilaflar olmadığı için bunları çalışmamızın dışında tuttuk.

Fûrûdaki ihtilafların tespitinde *el-Hidâye* metnini esas alarak ticâri akitleri kapsayacak tüm bölümleri tarayıp ihtilafları tespit ettik. Bu ihtilafları usûl kitaplarındaki ihtilaflarla karşılaştırarak ihtilafların gerekçelerini belirlemeye çalıştık.

III. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızda hem usûl hem de fûrû fıkıh kitaplarını kaynak olarak ticari akitleri kapsayan tüm başlıkları inceledik. Usûl kitaplarında zikredilen ihtilafları fûrû fıkıh kitaplarında yer alan ihtilaflarla karşılaştırarak başlıklarımızı tespit ettik. Şerhlerde fakihlerin bu ihtilaflara yönelik değerlendirmeleri ışığında ihtilafların usûlî sebeplerini ortaya koymaya çalıştık. Bunu ortaya koyarken şu kaynakları tahlil ettik:

- Mergînânî, *el-Hidâye*,

- Kâsânî, *Bedâiu 's-Sanâi* ‘,
- İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-Burhânî*,
- Mevsilî, *el-İhtiyâr*,
- İbrâhîm el-Halebî, *Mülteka'l- 'Ebhur*,
- İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik*,
- Meydânî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*,
- ‘Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*,
- Bâbertî, *el- 'Înâye fî Şerhi'l-Hidâye*,
- İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*,
- Serahsî, *el-Mebsûtu*,
- Nesefî, *el-Menâr*,
- İbn Melek, *Şerhu 'l-Menâr*,
- Tâceddin ed-Dihlevî, *İfâdatü 'l-envâr*,
- Haskefî, *İfâdatü 'l-envâr*,
- Molla Cîven, *Nûru 'l-envâr*,
- Cessâs, *el-Fusûl fî 'l-usûl*,
- Debûsî, *Te 'sîsü 'n-nazar*,
- İbn Nüceym, *Fethu 'l-Gaffâr*.

Bu eserlerin konumuzla ilgili başlıklarının tamamı taranarak meseleler tespit edilmiştir. Ayrıca ihtilaflarla ilgili pek çok makale ve tez çalışmaları da incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MERGİNÂNÎ, EBÛ HANÎFE, EBÛ YÛSUF ve İMAM MUHAMMED'İN HAYATLARI

Bu bölümde ihtilafları zikredilen imamların hayatları kısaca tanıtılmıştır. İmamlar arasındaki ihtilafların tesbitinde başvurduğumuz kaynak eser olan *el-Hidâye* müellifinin hayatı da zikredilmiştir. Bu ihtilafları incelerken metni ve metin sahibini tanımak, ihtilafların dönemsel sebeplerini anlamaya yardımcı olacaktır.

1.1. MERGİNÂNÎ'NİN HAYATI

1.1.1. İsmi, Nesebi Ve Lakabı

İsmi Alî b. Ebû Bekir'dir. Hicri 6. asırda Maveraünnehir'de yaşamış ve kendisinden sonraki dönemlere tesir etmiş bir âlim olup Mergînânî diye meşhur olmuştur. İlim ehli bir aileye mensup olan Mergînânî, Fergana'ya bağlı Mergînân şehrinde Riştân köyünde dünyaya gelmiştir.¹ Kaynaklarda doğum tarihi olarak net bir tarihe rastlanmamakla birlikte 530 yılında doğduğu rivayet edilmişse de² ders okuduğu hocalarının vefat tarihi baz alındığında bu tarihin hatalı olduğu³ ve Leknevî'nin zikrettiği 5 Receb 511 tarihinin doğru olduğu anlaşılmaktadır.⁴ Ailesinin Hz. Ebû Bekir'in soyundan geldiği kaydedilmiştir.⁵

Mergînânî hafız, muhaddis ve müfessir olarak anılmış olup⁶ sekiz ilimde mahir olduğu belirtilmiştir.⁷ Leknevî, Mergînânî'nin mahir olduğu ilimleri onu şu

¹ Ebû'l-Vefa Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâtu'l-Hanefiyye*, (thk. Abdulfettah Muhammed el-Helu), Dâru ihyai'l-kütübi'l-Arabiyye, Riyad, 1993, II, 628.

² Alî b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî, *el-A'lam Kamus Terâcim*, nşr. Dâru ilm li'l-melâyin, Beyrut, 2002, IV, 266.

³ Ferhat Koca, "MERGİNÂNÎ, Burhâneddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, 182-183.

⁴ el-Leknevî, *Haşiyetu alâ'l-Hidâye*, (el-Hidâye şerhu bidâyetu'l-mübtedîle birlikte, nşr. Mektebetu'l-büşra, Karaçi, 2011), I, 9.

⁵ Leknevî, *a.g.e.*, I, 9.

⁶ Ömer Rıda Kakhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, (nşr. Müessesetu'r-risale, Beyrut, 1993), II, 411.

⁷ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 628.

vasıflarla niteleyerek sıralamıştır: Fakih, hâfız, muhaddis, müfessir, nazzâr, usûlcü, edip, şair.⁸

1.1.2. Bağlı Olduğu İlmi Gelenek Ve Yaşadığı Çevre

Hanefî mezhebinde üç ana ekol olduğu bilinmektedir. Bunlar: Irak, Mâverâünnehir ve Belh ekolleridir. Mergînânî, Semerkand coğrafyasında doğup büyüdüğü için ve hac dışında bu coğrafyanın dışına pek çıkmadığından Mâverâünnehir ulemasından ders almış ve bu ekolden kabul edilmiştir. “Nafîle namazlarda çocuğa imam olarak tabi olmaya Belh meşâyihî cevaz verse de bizim meşâyihimiz bunu caiz kabul etmemektedir”⁹sözü onun Belh ekolünden olmadığını göstermektedir. Ayrıca kendisi de *el-Hidâye*’de 16 kez “Meşâyihimizden bazısı....” diyerek şarihlerin ifadesine göre Mâverâünnehir ulemasına işaret etmiştir.¹⁰

Yaşamış olduğu dönemde Fergana bölgesi Karahanlıların yönetimi altında olsa da bu devlet Moğol kökenli Karahayıtların kontrolü altındaydı. 536/1141 yılında yani Mergînânî yirmili yaşlarda bir genç iken, binlerce Müslümanın şehit düştüğü Katvan Savaşından sonra Karahanlılar, Karahayıtlara boyun eğmek zorunda kalmıştı. On binden fazla ilim adamının da şehit düştüğü aktarılan bu savaşta Mergînânî’nin hocası meşhur Hanefî fakih Sadruşşehîd de şehit olmuştur.¹¹

1.1.3. Vefatı

Doğum tarihi hakkında net bir bilgi bulunmadığı gibi vefat tarihi hakkında da birkaç rivayet mevcuttur. Yaygın olarak bilinen tarihe göre 14 Zilhicce 593’te (28 Ekim 1197) vefat eden Mergînânî Semerkant’ta defnedildi.¹² 592¹³ veya 596 yılında¹⁴ vefat ettiği de zikredilmiştir.

⁸ Leknevî, *el-Fevâidul-behiyye fî terâcimi’l-Hanefiyye*, (thk. Muhammed Bedreddin ebû Firas, Dâru’s-saâde, Mısır, 1324) s. 141.

⁹Mergînânî, *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti’l-mübtedî*, (thk. Talâl Yusuf), Dâru İhyai’t-Turasi’l-Arabiyye, Beyrut, (t.y.), I, 57.

¹⁰ Babertî, *el-İnâyetu şerhu’l-Hidâye*, I, 357, (nşr. Dâru’l-Fikr, Lübnan, 1970); Bedruddin el-Aynî, *el-Binâye şerhu’l-Hidâye*, I, 344, (nşr. Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut 2000).

¹¹ Osman Bayder, *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğe Etkisi*, (nşr. Haciveyizade İlim ve Kültür Vakfı, İstanbul, 2020) s. 14.

¹² Kureşî, *Cevâhiru’l-mudiyye*, II, 648; Koca, “Mergînânî, Burhâneddin”, DİA, XXIX, 182, el-Leknevî, *Haşiyetu alâ’l-Hidâye*, I, 11; Kahhâle, *Mu‘cemu’l-müellifin*, II, 411.

¹³ Katip Çelebi, *Süllemu’l-vusûl*, II, 344.

¹⁴ el-Leknevî, *Haşiyetu alâ’l-Hidâye*, I, 12.

1.1.4. Mergînânî'nin İlmî Dirayeti Ve Mezhepteki Yeri

1.1.4.1. Hocaları

Mergînânî *Meşyeha* ismiyle kaleme aldığı eserinde hocalarını zikretmiştir. Bu eser bize ulaşmış değilse de¹⁵ kendisinden sonraki dönemlerdeki eserlere bu kitaptan yansıyan bilgiler olmuştur. Mâverâünnehir ulemasının yanı sıra Belh meşâyihinden de ilim tahsil eden Mergînânî'nin büyük Hanefî fakihlerinden okumuş olması onu ayrıcalıklı kılan bir özelliğidir. Hocalarından meşhur olanlar şunlardır:¹⁶

1. Şeyhulislam Ali el-İsbîcâbî (v. 535 h.): *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* müellifi.

Mergînânî *Meşyeha*'sında hocası hakkında şöyle demiştir: İsbîcâbî'ye uzun süre derse gittim ve ondan *ez-Ziyâdât*'ı, *el-Mebsût* ve *el-Câmi*'in bir kısmını okudum. Bana mutlak fetvâ görevi vermişti. Bana bu görevi mübalağalı sözlerle yazmıştı. Ancak onun eserlerinin icâzetini almak nasip olmadı. Bunları diğer birçok hocam bana rivayet ettiler.¹⁷

2. Sadrüşşehîd Hüsameddin Ömer (v. 536 h.).

Mergînânî, kendisinden nazar ve fıkıh tahsil ettiğini, ondan çok istifade ettiğini, onun kendisine değer verdiğini ancak bununla birlikte ondan eğitimini tamamlayamadığını ve onun ilmini diğer talebelerinden tahsil ettiğini söylemiştir.¹⁸

3. Necmeddin Ebû Hafs en-Nesefî (v. 537 h.): *el-Manzûme* eseri ile meşhur Hanefî müellifi.

4. Ebû Hafs Ömer b. Ali ez-Zenderâmaşî: Anne tarafından dedesidir.

Şemsüleimme es-Serahsî'nin talebesidir. Mergînânî dedesinden şiir okumuştur.¹⁹

5. Alâeddin es-Semerkandî: *Tuhfetu'l-fukaha* müellifidir.

¹⁵ İbn Kutlubuğa, *Tâcu't-terâcim*, (thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf), Dâru'l-kalem, Dımaşk, 1992, s. 207; Katip Çelebi, *Süllemu'l-vusûl ila tabakâti'l-fuhûl*, (thk. Muhammed Abdulkadir el-Arnaût, Ekmeleddin İhsanoğlu, nşr. İrcica, İstanbul, 2010), II, 344; Sâlim el-Kureşî, *a.g.e.*, II, 628;

¹⁶ Leknevî, *Hâşiye*, I, 9; *el-Fevâidul-behiyye*, s. 141; Katip Çelebi, *Süllemu'l-vusûl*, II, 344.

¹⁷ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 319.

¹⁸ Kureşî, *a.g.e.*, II, 650

¹⁹ Kureşî, *a.g.e.*, II, 644; Katip Çelebi, *a.g.e.*, II, 344.

6. Ziyâeddin Muhammed b. Hüseyin el-Bendenî:Alâeddin es-Semerkandî'nin talebesidir. Mergînânî kendisinden İmamTirmizî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'ini icazet yoluyla rivayet etmiştir.²⁰

1.1.4.2. Talebeleri

1. Oğulları Celâleddin Muhammed, Nizâmeddin Ömer ve İmâdüddîn önde gelen talebeleri arasında yer alır. Talebeleri arasında yer alan torunu *Füsûlü'l-İmâdî* yazarı Ebü'l-Feth Zeynüddin Abdürrahîm (v. 670/1271) ise önemli bir Hanefî fakihidir.²¹

2. Şemsüleimme Muhammed b. Abdüssettar el-Kerderî (v. 642/1244).

Kerderî Mergînânî'den *el-Hidâye*'yi ilk okuyan talebesidir ve *el-Hidâye* ravilerinin başında gelmektedir.²²

3. Ebü'l-Feth Mecdüddîn Muhammed b. Mahmûd el-Üsrüşenî (v. 637/1240) el-Füsûl adlı eseri ile bilinmektedir.Babası Mahmûd b. Hüseyin de Mergînânî'nin talebeleri arasındadır.²³

4. Burhânülislam ez-Zernûcî: Ta'limü'l müte'allim müellifi.

5. Kadı Muhammed b. Ali b. Osman es-Semerkandî.²⁴

1.1.4.3. Hakkında Yapılan Övgüler

İlim ehli bir aileye mensup olduğu için erken yaşlarda dedesinden bazı fıkıh meselelerini ve hilaf ilmini öğrendi ve pek çok rıhle (ilim yolculuğu) yaparak kendisini geliştirdi. Merv şehrinde Kuşmuhînî'den hadis, Semerkand'da Mâverâünnehir'in şeyhi sayılan İsbîcâbî'den fıkıh okudu. Leknevî'nin zikrettiği üzere Nesef şehri ve hac ibadeti için gittiği Hicaz, ilim için yolculuk yaptığı yerlerden bize ulaşanlardır.²⁵

²⁰ Katip Çelebi, *a.g.e.*, II, 344

²¹ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 657, III, 277.

²² Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye*, III, 279.

²³ Kefeî, *Ketâib*, vr. 214^a (Murat Şimşek, "Bir Hanefî Klasığı: Mergînânî'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", *Literatür Dergisi* 12/23 (2014): 289'dan iktibasla)

²⁴ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye*, III, 265.

²⁵ el-Leknevî, *Haşiyetu alâ'l-Hidâye*, I, 9.

Muasırlarından Kâdihân, Attâbî, *el-Fetâva 'z-Zahîriyye* sahibi Zahîrüddin el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî* sahibi Burhâneddin el-Buhârî gibi muasırları kendisinin ilimdeki üstünlüğünü kabul ve ikrar etmişler ve kendisini şeyhülislam, allâme, muhakkik, Mâverâünnehir'in âlimi ve Burhâneddin lakaplarıyla anmışlardır.²⁶

Kefevî, eserinde Mergînânî'den uzunca övgü sıfatlarıyla şöyle bahsetmektedir: “İmâm, fakîh, hâfız, muhaddis, müfessir, ilim ve sanatı kendinde toplayan, işini sağlam yapan, muhakkik, derin fikir sahibi, müdakkık, zâhid, vera sahibi, kabiliyetli, harama helale dikkat eden, faziletli, göz kamaştırıcı, uyanık, maharetli, usûlcü, edîp, şair, asrında ilim ve edebiyatta benzeri görülmeyen, hilaf ilminde kuvvetli, mezhepte derin vukufu olan bir âlimdir.”²⁷

Talebesi İmam Zernûcî Mergînânî'yi “müftî'l-eimme (imamların müftüsü)” diye vasfetmektedir. Zernûcî, Mergînânî'nin akranlarına olan üstünlüğünü ilme hiç ara vermeden çalışmasına borçlu olduğunu söylediğini nakletmiştir.²⁸

Bâbertî, Mergînânî'nin tahkik konusunda akranlarından üstün olduğunu söylerken,²⁹ Kadızâde Ahmed ise onu “alem var olduğu müddetçe misli gelmeyecek bir alim” olarak vasfetmektedir.³⁰

1.1.4.4. Mezhepteki Konumu

İmam Mergînânî'nin mezhep içerisindeki konumu ile ilgili birden fazla görüş mevcuttur. İbn Kemâl Paşa'ya göre, Mergînânî ashâbü't-tercîh'dendir.³¹ İbn Kemal Paşa'ya bu tesbitinden ötürü bazı itirazlar yapılmış ve Mergînânî'nin müctehid sayılması gerektiği ileri sürülmüştür.³² Şihâbüddin Mercanî de bu tesbite itiraz ederek şöyle bir gerekçe sunmuştur: “*el-Hidâye* müellifi kendi asrındaki ulema

²⁶ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 627; el-Leknevî, *Haşiyetu alâ'l-Hidâye*, I, 12

²⁷ Kefevî, *Ketâib*, vr. 213^b (Murat Şimşek, “Bir Hanefî Klasîği: Mergînânî'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar”, *Literatür Dergisi* 12/23 (2014): 287'den iktibasla)

²⁸ Zernûcî, *Ta'limu'l-müteallim tarika't-teallüm*, Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, s. 94

²⁹ Bâbertî, *el-İnâye*, VIII, 235.

³⁰ Şemseddin Ahmed Kadızade, *Netâicu'l-efkâr fî keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003, VIII, 122. (Osman Bayder, *el-Hidâye Bir Fıkıh Metninin Hanefî Geleneğe Etkisi*, s. 19.)

³¹ Hasan Özer, “İbn-i Kemâl ve Tabakâtü'l-Fukahâ Adlı Eseri”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2009, sy. 14, s. 358.

Ashâbü't-tercîh: Delilleri incelemeye ve mukayeseye ehil olup bunlara bakarak mezhepte mevcut görüş ve rivayetlerden birini diğerine tercih etme gücüne sahip olan fakihlere verilen sıfattır. Bkz. Bilmen, *Kamus*, I, 314.

³² el-Leknevî, *Haşiyetu alâ'l-Hidâye*, I, 10.

tarafından üstün tutulmuş ve asrının eşsiz alimi olarak benimsenmiştir. Kâdîhan, muasırı olduğu Mergînânî'nin akranlarının ve hocalarının önüne geçtiğini ikrar etmiştir. Mergînânî içtihadı ondan daha çok hak sahibi iken nasıl olur da Kâdîhan'dan alt mertebede zikredilir?"³³

Seyyid Bey de Mergînânî'nin meselede müctehid olduğu görüşünü zikretmiştir.³⁴ Yine Mergînânî için Kâdîhan'dan aşağı mertebede olmaması gerektiği zikredilirken bu tesbit şöyle gerekçelendirilmiştir: "O, delilleri inceleme ve meselelerin izahını ortaya koyma kabiliyetine sahip olup mezhepte müctehitliği hak eden biridir. Akıllı selime uygun olan da budur."³⁵

Kefevî de bu konuda İbn Kemâl'i tenkit ederek *el-Hidâye* yazarının ashâbü't-tahrîciden olduğunu söylemiştir.³⁶ Son olarak İbn Âbidîn de Mergînânî'nin tahric ashâbından olduğunu kaydetmiştir.³⁷

Mergînânî'nin içinde gösterildiği tahric ashâbının tanımı yapılırsa kendisinin ilmi mertebesi de anlaşılabilir olur. Ashâbü't-tahrîc: Bir müctehitten nakledilenbirden fazla ifadeye ihtimali bulunan bir kavli, bir muhkem hükmü izahave mezhepte mevcut olmayıp ortaya yeni çıkan meselelerin hükümlerini, tabi olduğu mezhebin usûl ve kavaidinden çıkarmak melekesine sahip olan zatlardır.³⁸

1.1.4.5. Eserleri

- **Bidâyetü'l-mübtedî:** Bu eser Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı ile İmâm

Muhammed'in *el-Câmi 'u's-sağîr*'indeki meseleler kolay bir anlatımla bir araya getirilerek telif edilmiştir.³⁹ Meselelerin tertibinde İmâm Muhammed'in tertibi esas alınmıştır. Leknevî, Mergînânî'nin mukaddimesinde bu eserin yazılması ile alakalı şöyle söylediğini nakletmiştir: Her meseleyi içeren, hacmi küçük ama tesiri büyük bir fıkıh kitabı yazmayı düşünmüştüm. Zamanımızın ileri gelenlerinin *el-Câmi 'u's-*

³³ Şihâbuddin Mercânî, *Nazûretü'l-hak fî farziyyeti'l-işâ ve in lem yağbi's-şafak*, (İstanbul: Dâru'l-Hikme, 2012), s. 211.

³⁴ Seyyid Bey, *Medhal* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333), 245.

³⁵ Leknevî, *el-Fevâidul-behiyye* s. 141, 1. dipnot.

³⁶ Kefevî, Ketâib, vr. 215^b-216^a

³⁷ İbn Abidin, *Ukûdu resmi'l-müftî*, (thk. Hâmid Ali el-Alîmî) Karataşı: Dâru'n-Nur, 2015, s. 234.

³⁸ Ömer N. Bilmen, *Hukuki İslamiyye ve Islâhatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, t.y., I, 314

³⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l- 'Arabî, t.y.),I, 228.

sağır'i ve *el-Muhtasar*'ı hıfzeta meye teşvik ettiklerini müşahede ettim. Bu iki eserin dışına birkaç istisna dışında çıkmayarak iki eseri birleştirmeye karar verdim ve bu eseri yazdım.⁴⁰

- **Kifâyetü'l-müntehî:** Mergînânî, ilk önce el-Bidâye'ye uzunca bir şerh

yazmaya başlamışken 80 cilde ulaşan⁴¹ bu eserin çok geniş olması sebebiyle insanların onu terketmesinden endişe ettiği için bu eseri bırakarak *el-Hidâye*'yi yazmaya karar vermiştir. Bu eser günümüze ulaşamamıştır. Kâtip Çelebi de eserin nüshasının mevcut olmadığını belirtir.⁴²

- **el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî:** Kifâyetü'l-müntehî'yi bırakarak *el-*

Bidâye'ye yapmış olduğu veciz bir şerhtir. Müellifin eseri yazmış olduğu 13 sene zarfında hiç ara vermeden oruç tuttuğu rivayet edilmiştir. Mergînânî'nin telifi esnasında oruçlu olduğunu hep gizlemeye çalıştığı, hizmetçisi yemeğini getirdiğinde bırakıp çıkmasını söyleyerek o yemeği talebelerinden birine veya gelenlere yedirdiği, hizmetçinin her seferinde boş kapları götürdüğünde yemeği imamın kendisinin yediğini zannettiği nakledilmiştir. Bu züht ve vera'sından ötürü bu eserin asırlarca ilim ehli tarafından itibar gördüğü hüsnü zan edilmiştir.⁴³

Müellif bu eseri ile şöhret bulmuştur. Bu sebeple kendisinden sonraki kitaplarda "sahibu'l-Hidâye" diye anılmıştır. Eser üzerine pek çok, şerh, muhtasar ve haşiyeye çalışması yapılmış olup, asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.

- **et-Tecnîs ve'l-mezîd:** Klasik fıkıh kitaplarının sistematığına sahip, vâkıât

türü hacimli bir eserdir.⁴⁴ Mergînânî bu eseri mütekaddimîn ulemanın görüş beyan etmediği, müteahhirîn ulemanın istinbat ettiği hükümleri beyan etmek üzere kaleme aldığını belirterek böyle bir çalışmaya hocası Sadrüşşehîd Hüsâmeddin'in niyet

⁴⁰ el-Leknevî, *Haşiyetu alâ'l-Hidâye*, I, 12.

⁴¹ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 207; Kureşî, *Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 627; Taşköprizâde, *Miftâhü's-sa'âde ve misbâhü's-siyâde fi mevzû'âtî'l-'ulûm*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1985, II, 238.

⁴² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 228.

⁴³ Taşköprizâde, *Miftâhü's-sa'âde*, II, 238; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 546

⁴⁴ Koca, "Mergînânî, Burhâneddin", DİA, XXIX, 182.

ettiğini ancak şehid olması nedeniyle başlayamadığını, kendisinin ise hocasının bu arzusunu yerine getirmek üzere bu eseri yazdığını zikretmiştir.⁴⁵

• **Muhtârât (muhtâr)ü'n-nevâzil:** Fıkha dair olan eserin ibadetlerle ilgili bölümü, Mahmûd Muhammed İsmâil tarafından Medine İslam Üniversitesi Külliyyetü'ş-Şerîa'da yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır (1414/1994).⁴⁶

• **Kitâb fi'l-ferâiz.**

• **Meşyehatü'l-fukahâ (Mu'cemü'ş-şuyûh):** Ders aldığı hocalarını zikrettiği bu eserin günümüze ulaştığına dair bir bilgi bulunmamaktadır lakin pek çok biyografi eserinde bu kitaba atıf yapılmaktadır.⁴⁷

• **el-Mezîd fî fürû'î'l-Hanefiyye:** Kâtip Çelebi bu eseri zikretmişse de⁴⁸ eserin müstakil bir eser olup olmadığı net değildir.

• **Münteka'l-merfû':** Kâtip Çelebi bu eseri Mergînânî'ye nispet etmiştir. Leknevî de Mergînânî'nin eserlerini zikrederken bu eseri el-Müntekâ adıyla zikretmiştir.⁴⁹

1.1.4.5.1. Bir Metin Olarak El-Hidâye Ve Özellikleri

1.1.4.5.1.1. Metnin Tanımı

Hanefî fikhında kaleme alınan eserler metin-şerh-fetâva olarak üç kategoriden birine dahil olmaktadır.⁵⁰ *el-Hidâye* her ne kadar müellifinel-*Bidâye* adlı eserine yazmış olduğu bir şerh olsa da müstakil bir eser olarak metin kitaplarına dahil edilmektedir. İbn Âbidîn de: “*el-Hidâye* metinden sayılmaktadır ve metinler şerhlerden önceliklidir” demiştir.⁵¹ Metin kitaplarının birtakım özellikleri vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

⁴⁵Mergînânî, et-Tecnîs ve'l-mezîd, (thk. Muhammed Emin Mekki), Karaçi: İdaretü'l-Kur'ân ve'l-ülümü'l-İslâmiyye, 2004/1424, I, 90.

⁴⁶Koca, “Mergînânî, Burhâneddin”, DİA, XXIX, 182.

⁴⁷Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, II, 344; Leknevî *el-Fevâidul-behiyye*, s. 141.

⁴⁸Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1660.

⁴⁹Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1852; Leknevî, *el-Fevâidul-behiyye*, s. 141.

⁵⁰İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1999) s. 14

⁵¹İbn Abidin, *Minhatu'l-hâlik ale'l-Bahri'r-râik* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, el-Bahru'r-râik ile, 1997), II, 488. (Osman Bayder, *el-Hidâye*, s. 50).

- Zâhirürrivâyeyi temel almış olması
- Mezhebin ana mesâilini barındırması
- Mezhep (müftâbih) görüşünün belli olması
- Muhtasar olması
- Nakillerde eksiklik ve kapalılık olmaması
- Müelliflerin belli niteliklere sahip olması.⁵²

1.1.4.5.2. *el-Hidâye Hakkında Söylenenler*

el-Hidâye'de meselelerin delil ve akli gerekçelerinin yer alması ve diğer mezheplere cevaplar verilmesi ile mezhep görüşünün sağlamlığı ortaya konmuş ve bu sayede eser ileri seviyedeki ilim talebelerinin rağbet ettiği⁵³ bir kitap haline gelmiştir.

Mezhebin görüş ve gerekçelerinin yer aldığı ilk metin kitabı olma özelliğinden ötürü hoca kitabı olarak anılmıştır. Sonra gelen pek çok metinde kendisine atıf yapılmış ve pek çok metin ve şerh çalışmasının referans aldığı bir eser olmuştur.

Şârihleri ve diğer ulema tarafından *el-Hidâye* üzerine pek çok güzelleme yapılmıştır. Bunlardan Aynî'nin söylediği sözler şöyledir:

“*el-Hidâye* selef alimlerin kendisiyle sevindiği, fazilet sahibi olan halef ulemasının övündüğü bir kitaptır. Bu eser müderrislerin medreselerde umdesi, meclislerde övüncü olmuştur. Çünkü bu kitap, inceliklerin hazinesini, hakikatlerin şifresini ve muhtar olan fetvaları içermektedir. Yeni çıkan meseleleri ihata etmeye kâfi, vakıalara cevap vermeye yeterli bir kitaptır. Bunları da muhteşem kaidelere bağlayan bir kitaptır. Güzel bir usûle, takdir edilesi fasıllara, ulu meselelere, birçok delile, zarif bir tertibe ve güzel bir terkibe göre şekillenmektedir.”⁵⁴

Bâbertî de *el-Hidâye*'ye yazdığı şerhte bu metni şöyle nitelemiştir:

⁵² Osman Bayder, *el-Hidâye*, s.52.

⁵³ Osmanlı'da yüksek tahsilde *Hidâye* okutulduğuna dair bkz. Murteza Bedir, “Vikâyetü'rivâyeyi”, *DİA*, 2013, XLIII, 107.

⁵⁴ Bedreddin Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, (thk. Ahmet Salih Şaban) Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1420/2000, I, 101.

“el-Hidâye kitabı, hidayetın kaynağıdır. Çünkü o dirayetin asıllarını ihtiva etmekte ve rivayetin metinlerini kapsamaktadır. Lafızlarının özleri detay kirliliğinden uzak, manaları icaz zayıflığından beridir. Saf altın gibi veciz manadan terkip edilerek vücut bulmuştur. Mafsallara tatlılığı, fikirlere inceliği, akıllara ise keskinliği geçmiştir.”⁵⁵

Taşköprizâde *el-Hidâye*’den bahsettiği yerde eserin özelliklerini şöyle sayar:

“Bu eser, muhtasar, kolay anlaşılır, faydalı, yeterli, güzellik, takrir, meseleleri ele alma ve şüphe bırakmayacak şekilde izah etme hususunda son derece üstündür. İçerdiği incelikler ve tahrirdeki icaz güzelliğinin yanı sıra zahir hali itibariyle öğrencilere kolay gelen ancak hakikatte sehl-i mümteni olan bir eserdir.”⁵⁶

Kur’ân’dan sonra en fasih kitabın Buhârî’nin *el-Câmi’u’s-sahih*’i ile *el-Hidâye* olduğu, ayrıca *el-Hidâye*’nin Kur’ân-ı Kerîm gibi kendisinden önceki kitapların hükmünü ortadan kaldırdığı gibi yakıştırmalarbu esere yönelik övgüler arasında yer almıştır.⁵⁷

1.1.4.5.3. *el-Hidâye*’nin Özellikleri

el-Hidâye’nin metni *el-Bidâye* asıl itibaiyle Kudûrî’nin *el-Muhtasar*’ı ile İmam Muhammed’in *el-Câmi’u’s-sağir*’ini esas almıştır. Kâtib Çelebi’nin de zikrettiği gibi *el-Hidâye* özelde bir *el-Muhtasar* ve *el-Câmi’u’s-sağir* şerhi gibidir.⁵⁸

el-Hidâye’de evvela Kudûrî’nin meseleleri, sonra da bab sonlarında *el-Câmi’u’s-sağir* meseleleri zikredilmiştir.⁵⁹

Metinde geçen *el-Kitâb*ismi Kudûrî’nin *el-Muhtasar*’ına işaret eder, bazı metin sahipleri ise bu ifade ile *el-Câmi’u’s-sağir*’e işaret etmişlerdir. Mergînânîsadece “Kitabü’l-gasb”⁶⁰ ve “Şüf’a”⁶¹ bahsinde *el-Kitap* ile *el-Câmi’u’s-sağir*’e işaret etmiştir.⁶²

⁵⁵ Babertî, *el-İnâyetu şerhu’l-Hidâye*, I, 2.

⁵⁶ Taşköprizâde, *Miftâhü’s-sa’âde*, II, 238

⁵⁷ Taşköprizâde, *Miftâhu’s-sa’âde*, II, 265; *Keşfü’z-zunûn*, II, 2032.

⁵⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, II, 2032.

⁵⁹ Hâmid el-İmâdî, *el-Akdu’s-semîn fi tercemeti sahibi’l-Hidâyeti Burhaneddin*, (Muhammed Abdullah eş-Şeâr, *Hamsu Resail alâ Kitâbi’l-Hidâye*, Beyrut: Dâru’l-hadisi’l-Kettâniyye, 2020) s. 46

⁶⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, IV, 300.

⁶¹ Mergînânî, *el-Hidâye* IV, 316.

⁶² el-İmâdî, *el-Akdu’s-semîn*, s. 46.

Metne “قال” kelimesi ile başlandı ise *el-Muhtasar* ve *el-Câmi ‘u’s-sağîr*’deki meseleler zikredilmektedir. Eğer bu iki metinde olmayan bir mesele zikredilecek ise bu durumda “قال” ile başlanmamıştır.⁶³

el-Asl’da Muhammed böyle zikretmiştir⁶⁴ gibi cümlelerindeki *el-Asl*’dan maksat İmam Muhammed eş-Şeybânî’nin *el-Mebsût*’udur.⁶⁵ “Meşâyihunâ” tabiri ise Maveraünnehir ulemasına⁶⁶ işaret etmektedir.

el-Hidâye’de bölüm sayısı elli altıdır. Kitap babların tasnifinde büyük oranda Hâkim eş-Şehîd’in *el-Kâfi*’si örnek alınmıştır. Bununla beraber aralarında bazı farklılıklar vardır ve bu konuda *el-Hidâye* kendisinden önceki hiçbir eserle birebir örtüşmemektedir. *el-Hidâye*’de konuların tasnifi temel olarak Allah hakkı-kul hakkı çerçevesinde sıralanmış ve bölümler Allah hakları öncelenecek şekilde yerleştirilmiştir.⁶⁷

Mergînânî, genelde Ebû Hanîfe’nin görüşlerini tercih etmektedir. Diğer görüşleri de zikredip delillendirmekte ve tercih ettiği görüşün delilini en sonda zikretmektedir. Kâtib Çelebi bu hususa şöyle dikkat çekmektedir:

“Onun âdeti önce İmâmeyn’in iddia ve delilini yazmak, ardından İmam-ı A’zam’ın iddiasını zikredip delilini detaylıca yazmak şeklindedir. Böylece İmâmeyn’in delillerine de cevap verilmiş olmaktadır. Eğer bu yöntemden farklı bir yol izlemişse İmâmeyn’in iddiasına meylettği anlaşılır.”⁶⁸

Mergînânî meselelerde Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinin görüşlerini de zikrederek mezhep görüşleri arasında kıyaslama yapmıştır. Ancak metinde Hanbelî mezhebinin görüşleriyle ilgili bir kıyaslama yoktur. Bununla birlikte şârihlerden Bâbertî bazı meselelerde, mesela “Mezi ve vedi için gusül alınmaz” sözü ile Ahmed b. Hanbel’in görüşüne yer verilip kıyaslama yapıldığına işaret etmiştir.⁶⁹

⁶³ Taşkoprizâde, *Miftâhü’s-sa‘ûde*, II, 239.

⁶⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, IV, 342.

⁶⁵ Leknevî, *Âdâtu’l-İmam el-Mergînânî fi Kitâbihi el-Hidâye*, (*Hamsu Resail alâ Kitâbi’l-Hidâye*) s. 130.

⁶⁶ Babertî, *el-İnâyetu şerhu’l-Hidâye*, I, 357

⁶⁷ Osman Bayder, *el-Hidâye*, s. 82.

⁶⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, II, 2032.

⁶⁹ Babertî, *el-İnâyetu şerhu’l-Hidâye*, I, 46

Öte yandan Mergînânî hadisleri aktarırken “el-hadîs mahmûl alâ...” tabiriyle muhaddislerin, “nahmiluh” lafzıyla kendi yorumunu ifade etmektedir.⁷⁰ Ayrıca meseleyi açıklarken akli deliller verdiği bu fıkıh kelimesi ile ifade eder. “Bu meselede fıkıh böyledir” sözü buna bir örnektir.⁷¹

1.1.4.5.4. el-Hidâye'nin Yaygınlaşması ve Sonraki Dönemlere Tesiri

el-Hidâye'deki tercihler kendisinden sonraki metinleri de büyük oranda etkilemiştir. Buna misal olarak, Kudûrî'ye göre caiz olmayan bir yığın meyvenin satılıp içerisinden belirli bir miktarın istisna edilmesinin, *el-Hidâye*'ye göre caiz olmasını zikredebiliriz. Mergînânî, bunun caiz olmadığı görüşünü Zâhirürrivâye'ye aykırı bularak, tek başına satılması caiz olan malların satıştan istisna edilmesinin de caiz olduğunu söylemiştir. *el-Muhtar* adlı kitap Kudûrî'nin görüşünü tercih ederken,⁷² *Mültekâ* ise *el-Hidâye*'nin görüşünü tercih etmiştir.⁷³

el-Hidâye'nin kendisinden sonraki dönemlere tesirini Zembilli Ali Efendi'nin *el-Hidâye*'deki meseleleri bir araya getirerek fetva eseri oluşturmasında da görebiliriz. Yine aynı müellifin *Muhtârâtü'l-Hidâye* adlı eseri, mukaddimesinde de zikredildiği üzere *el-Hidâye*'de açık şekilde “Bu en sahihtir”, “Fetva buna göre verilmektedir” şeklinde verilen görüşlerden derlenmiştir.⁷⁴

el-Hidâye, henüz Mergînânî hayatta iken şöhret bulmaya başlamış ve pek çok kişi tarafından müelliften rivayet edilmiştir. *el-Hidâye*'nin en meşhur râvisi, Mergînânî'nin en meşhur talebesi Kerderî'dir. Hatta Kerderî hakkında: “*el-Hidâye*'yi Mergînânî'den insanlara rivayet eden odur” denmiştir.⁷⁵

Mergînânî'nin *el-Hidâye*'si yazıldığı dönemin ardından önce bölgede, ardından da Anadolu ve Osmanlı'da önemli bir hukuk kaynağı ve medrese ders kitabı olmuş, bu bölgelerde uzun asırlar tesirini sürdürmüştür. Örneğin Belh'ten Konya'ya gelen Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin 1233'ten sonra Hanefi fıkıh eğitimi almak üzere gittiği Şam'daki Mukaddemiye Medresesi'nde *el-Hidâye* dersi okuduğu

⁷⁰ Taşköprizâde, *Miftâhü's-sa'âde*, II, 239.

⁷¹ Taşköprizâde, *Miftâhü's-sa'âde*, II, 239.

⁷² Mevsîlî, *Muhtâr*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, t.y. II, 7.

⁷³ Halebî, *Mültekâ'l-ebhur*, Bulak: Dâru't-tibaati'l-bâhire, 1265, s. 193.

⁷⁴ Osman Bayder, *el-Hidâye*, s. 94.

⁷⁵ Kureşî, *Cevâhiru'l-mudîyye*, II, 628.

bilinmektedir.⁷⁶ Bu bilgi notu bize müellifin vefatı üzerinden henüz yarım asır bile geçmeden bu eserin Suriye-Anadolu coğrafyasında okutulduğunu göstermektedir.⁷⁷

1.1.4.5.5. *el-Hidâye Üzerine Yapılan Çalışmalar*

Kâtip Çelebi'nin tesbitine göre *el-Hidâye* üzerine yazılmış altmış civarında şerh ve hâşiye vardır.⁷⁸ Sonradan yapılan tesbitlere göre ise *el-Hidâye* üzerine yapılan şerh-hâşiye-ih-tisar ve bu şerhler üzerine yapılan hâşiye ve taliklerin sayısı yüzü geçmektedir.⁷⁹

Şerh Çalışmaları

- Ebü'l-Kâsım (Ebü'l-Mehâmid) Alâüddîn Mahmûd b. Ubeydillâh b. Sâid el-Hârisî el-Mervezî (ö. 606/1209): *Hulâsatü'n-nihâye fî fevâidi'l-Hidâye*.
- Hamîdüddin ed-Darîr (ö. 666/1268): *el-Fevâidü'l-fikhiyye*. Kâtip Çelebi bu eserin iki cilt olduğunu ve *el-Hidâye* üzerine yazılan ilk şerh olduğunun söylendiğini belirtir.⁸⁰
- Tâcüşşerîa Ömer b. Sadrişşerîa el-Evvel Ubeydillâh b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî (ö.709/1309):*Nihâyetü'l-kifâye li-dirâyeti'l-Hidâye*.
- Ebü Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-Habbâzî (ö.691/1292): *Şerhu'l-Hidâye*.
- Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî (ö. 714/1314): *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*.
- Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî (ö. 786/1384), *el-Înâye*.
- Ebü Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî

⁷⁶ Safi Arpaguş, "Mevlâna Celâleddin Rûmî (1207-1273)", İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsikîsi Dergisi, 2007, c. 5, sy. 10, s. 94-95.

⁷⁷ Murat Şimşek, "Bir Hanefî Klasîği: Mergînânî'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", Literatür Dergisi 12/23 (2014): 318.

⁷⁸ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2031-2040.

⁷⁹ Osman Bayder, *el-Hidâye*, s. 120.

⁸⁰ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2032

(ö. 855/1451), *el-Binâye fî şerhi 'l-Hidâye*.

- Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561), *Şerhu Dîbâceti 'l-Hidâye*.
- Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm el-Leknevî

(1848-1886), *Şerhu 'l-Hidâye*.

Hâşiyeler

- Necmeddin Ebû't-Tâhir İshâk b. Ali b. Yahyâ el-Hanefî (ö. 711/1311),
Hâşiye 'ale 'l-Hidâye.

• İbnü'r-Redâdî Tâceddîn Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Ali (ö. 819/1416),
Havâşin 'ale 'l-Hidâye.

• Ahîzâde Yûsuf b. Cüneyd et-Tokâdî (ö. 905/1500), *Zahîretü 'l-ukbâ fî şerhi
Sadrişşerî 'ati 'l- 'uzmâ*.

- Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi (ö. 922/1516), *Terğîbü 'l-lebîb*.
- İbn Kemal Paşa Şemseddin Ahmed (ö. 940/1534): *Hâşiye 'ale 'l-Hidâye*.

Ta`likler

• Ali b. Muhammed b. el-Hasan er-Rikâbî (ö. 708/1309), *Ta 'lika 'ale 'l-Hidâye*.

• İbn Abdilhak İbrahim b. Ali b. Ahmed ed-Dimaşkî (ö. 744/1343), *Ta 'likât
'ale 'l-Hidâye*.

- İbnü't-Türkmânî (ö. 750/1349), *Ta 'lika fîmâ ehmelehû sâhibü 'l-Hidâye*.
- Kâriülhidâye Sirâcüddîn Ömer b. Alî (ö. 829/1426), *Ta 'lika 'ale 'l-Hidâye*.
- Seyfeddin Ahmed b. Yahyâ et-Teftâzânî (ö. 906/1501), *Ta 'lika 'ale 'l-Hidâye*.

Tekmile ve Zeyiller

- Siğnâkî'nin (ö. 714/1314), *en-Nihâye fî şerhi 'l-Hidâye* adlı eserinin sonuna
el-Hidâye'de bulunmayan ferâiz bölümünü ilâve ederek yazdığı tekmile, fıkıh
konusunda zeyil türünün ilk örneği sayılır.

- Kıvâmüddîn el-Kâkî (ö. 749/1348), *Kitâbü'l-Ferâiz min zeyli'l-Hidâye*. Kâkî tarafından *Mi'râcü'd-dirâye* adlı şerhin sonuna yapılan ferâiz bahsi tekmilesidir.
- İbnü'r-Rabve Muhammed b. Ahmed el-Konevî (ö. 764/1363), *Tekmiletü'l-Hidâye*. Hocası Ömer el-Habbâzî'nin *Şerhu'l-Hidâye* adıyla yazmaya başlayıp tamamlayamadığı eserine yazdığı tekmiledir.
- Cemâleddin Abdullah İbnü't-Türkmânî (ö. 769/1368), babası Alâeddin Alî b. Osmân'ın (ö. 750/1349) eksik bıraktığı *Şerhu'l-Hidâye*'yi tamamlamak üzere tekmile yazmıştır.

Muhtasarlar

- Burhânüşşerîa Mahmûd b. Şemseddin Ahmed b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî el-Buhârî (7-8. yüzyıl), *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâ'ili'l-Hidâye.el-Hidâye*'nin en meşhur ihtisarıdır. Üzerine birçok şerh vb. çalışma yapılmıştır.
- İbnü't-Türkmânî Alâüddîn Alî (ö. 750/1349), *el-Kifâye fî muhtasari'l-Hidâye*.
- Cemâleddin Mahmûd Konevî (ö. 770/1369), *Hulâsatü'n-Nihâye fî fevâ'idi'l-Hidâye*. Siğnâkî'nin şerhinin tek ciltlik ihtisarıdır.
- İbrâhim el-Halebî (ö. 956/1549), *Fethu'l-Kadîr*'i bir cilt halinde ihtisar etmiştir.

Hidâye'de Geçen Hadislerin Tahrirci

- Alâüddîn Mahmûd b. Ubeydillâh b. Sâid el-Hârisî el-Mervezî (ö. 606/1209), *et-Tenbîh 'alâ ehâdîsi'l-Hidâye ve'l-Hulâsa*.
- İbnü't-Türkmânî Alâeddin Ali (ö. 750/1349), *Tahrîcü ehâdîsi'l-Hidâye*. Kâtip

Çelebi bu eserin adını *el-Kifâye fî ma'rifeti'l-Hidâye* şeklinde verir ve iki mücellid olduğunu zikreder.⁸¹

- Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeyla'î (ö. 762/1360),

Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye.el-Hidâye'de geçen hadislerin tahririne yönelik en önemli eser olup Kütüb-i Sitte başta olmak üzere birçok hadis kaynağına müracaat etmiştir. *el-Hidâye*'de geçtiği halde onun tahrir etmediği hadisleri Kâsım b. Kutluboğa *Münyetü'l-elma'î fî mâ fâte min tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye li'z-Zeyla'î* adlı risâlesinde ele almış (nşr. M. Zâhid Kevserî, Kahire 1369/1950), bu risâle *Nasbü'r-râye* ile birlikte birkaç defa basılmıştır (Kahire 1393/1973; Beyrut 1416/1996). Ayrıca İbn Hacer el-Askalânî tarafından *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye* adıyla ihtisar edilmiştir.⁸²

1.2. EBÛ HANÎFE'NİN HAYATI

1.2.1. İsmi, Nesebi Ve Lakabı

Asıl adı Nu'mân bin Sâbittir. Mezhebin kurucusu kabul edilen ve aslen Fârisi olan Ebû Hanîfe hicri 80 yılında Kûfe'de doğmuş, hicri 150 yılında Bağdat'da vefat etmiştir.⁸³

Ebû Hanîfe'nin aslen nereli olduğuna dair farklı rivayetler vardır. Nesâ'lı, Enbâr'lı, Tirmiz'li olduğu rivayet edilmiştir. Yine babasının Fars, annesinin Hint olduğu rivayetleri mevcuttur. Türk asıllı olduğu rivayetleri de mevcut olmakla birlikte, dedesi Zûtâ'nın aslen Kabil bölgesinde yaşayan Parisoğulları'na mensup "merzûbân" denilen bir uçbeyi olduğu rivayeti daha güçlü bir rivayet olarak zikredilmektedir.⁸⁴

Torunu İsmail'in rivayetine göre Ebû Hanîfe'nin babası Sâbit, Hz. Ali'yi ziyaret etmiş, ondan evlatları için dua almıştır.⁸⁵ Ebû Hanîfe ilimle iştigalinden önce

⁸¹ Kâtib Çelebi, *Kesfü'z-zunûn*, II, 2035.

⁸² Murat Şimşek, "Bir Hanefî Klasîği: Mergînânî'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", *Literatür Dergisi* 12/23 (2014): 298 – 320

⁸³ SaffetKöse, *İslam Hukukuna Giriş*, 173, Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, s. 9; Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhal li Diraseti's-şeri,ati'l İslamiyye*, s.130.

⁸⁴ Uzunpostalcı, Mustafa, *Ebu Hanife*, DİA, X, 131.

⁸⁵ Uzunpostalcı, Mustafa, *Ebu Hanife*, DİA, X, 131

kumaş ticareti yaptığı ve ilimle meşgul olmaya başlayınca ortakları aracılığıyla ticaretini sürdürdüğü rivayet edilmektedir. Başlangıçta kelim ve hadis ilmiyle ilgilenmiş sonra fıkha yönelerek bu ilimle meşhur olmuştur.⁸⁶

Yirmi iki yaşında iken Kûfe re'y ekolünün öncüsü kabul edilen Hammad b. Ebû Süleyman'ın ders halkasına dahil olmuş yaklaşık 18 yıl ondan fıkıh dersleri almıştır. Ebû Hanîfe'nin fıkıh ilminde bu seviyeye ulaşmasında en büyük pay Hammad b. Ebû Süleyman'a ait olmakla beraber, hocaları arasında Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Abbâs ve özellikle İbni Mes'ûd'un talebeleri olan tabînin büyük alimleri vardır.⁸⁷

Hocası Hammâd'ın 120 (738) yılında vefat etmesi üzerine, yaklaşık kırk yaşlarında iken öğrencilerin ısrarları üzerine hocasının yerine geçerek ders okutmaya başlamış, bu hocalığı bazı aralıklarla vefatına kadar devam etmiştir.⁸⁸

Son derece vakarlı, mütevazı ve üstün anlayış sahibi olan Ebû Hanîfe'nin derslerine Irak, Horasan, Türkistan, Yemen ve Arabistan gibi memleketlerden gelen binlerce talebe iştirak etmiştir. Otuz yıl kadar süren bu ders halkasına 4000 civarında talebenin katıldığı, bunlardan en az 40 kişinin içtihat seviyesine ulaştığı kabul edilmektedir.⁸⁹

Hayatının elli iki yılı Emevîler, on sekiz yılı Abbâsîler devrinde geçmiştir. Emevîler'in Ehl-i beyte karşı tutumu sertleşince Ebû Hanîfe onları açıkça tenkit etmekten çekinmemiştir. Son halife II. Mervan, âlimlerin gönüllerini almak ve yönetime karşı muhalefetlerini yumuşatmak amacıyla birçok alime memuriyetler teklif etmiştir. Ebû Hanîfe'ye de Kûfe kadılığı veya beytülmal emniyeti teklif edilmiş, her türlü baskıya rağmen kabul etmeyince de hapsedilmiş ve dövülmüştür. 130 (747-48) yılında meydana gelen bu olayda Ebû Hanîfe'nin durumunun ağırlaştığı, sağlığının kötüye gittiği görülünce Ebû Hanîfe'ye zaman tanınarak hapisten

⁸⁶ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 174, Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 9, Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhal*, s.130, Uzunpostalcı, Mustafa, *Ebu Hanife*, DİA, X, 131.

⁸⁷ Uzunpostalcı, Mustafa, *Ebu Hanife*, DİA, X, 131.

⁸⁸ Uzunpostalcı, Mustafa, *Ebu Hanife*, DİA, X, 132.

⁸⁹ Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 10, Uzunpostalcı, Mustafa, *Ebu Hanife*, DİA, X, 131.

çıkarılmıştır. Bunun üzerine Ebû Hanîfe Mekke'ye gitmiş ve hilafet Abbasîler'e intikal edinceye kadar orada kalmıştır.⁹⁰

Halife Mansur zamanında Kûfe'ye dönmüş ve eskisi gibi ders vermeye devam etmiştir. Halife tarafından kendisine Bağdat kadılığı teklif edildiğinde Ebû Hanîfe bu teklifi kabul etmemiş, bunun sonucu olarak Bağdat'ta hapse atılmış, işkenceye maruz bırakılmış ve dövülmüştür.⁹¹

Ebû Hanîfe 150 yılının Şaban ayında (Eylül 767) Bağdat'ta vefat etti. Cenazesi vasiyeti üzerine Hayzürân Kabristanı'nın doğu tarafına defnedildi. Kabri bugün Bağdat'ta Âzamiye diye anılan yerdedir.⁹²

1.2.2. Hocaları

Ebû Hanîfe'nin en meşhur hocası Hammâd b. Ebû Süleyman (v.120/738)'dir. Ebû Hanîfe'nin ilmi nesebi, Hammâd vesilesi ile İbrahim en-Neha'î (96/714), Şa'bî (104/722), Mesruk, (v. 63/683) Alkame b. Kays (v. 62/682) ve bunların aracılığıyla da sahabenin en önemli fakihlerinden kabul edilen Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Mesud ve Abdullah b. Abbâs'a (r.anhüm) dayanmaktadır.⁹³ Aynı zamanda Ebû Hanîfe devrinin meşhur müctehidleriyle de görüşmüş ve bazılarıyla fihhi meseleleri tartışma imkânı elde etmiştir. Görüştüğü âlimler arasında Mâlik b. Enes, Süfyan b. Uyeyne, Zeyd b. Ali, Muhammed el-Bâkır, Ca'fer es-Sâdık sayılabilir. Ayrıca küçükken sahâbeden 13 kişiyle görüştüğü ve bu yüzden mezhep imamları arasında sadece kendisinin tabînden kabul edildiğine dair rivayetler vardır.⁹⁴

1.2.3. Eserleri

- **el-Müsned:** Talebeleri tarafından Ebû Hanîfe'nin ictehadlarında delil olarak kullandığı hadislerin bir araya getirildiği bir eserdir. Rivayetlerin toplanmasında veya tasnifinde etkin rol oynayan şahısların adlarıyla anılan ve önemli bir kısmı basılmış olan yirmiyi aşkın Ebû Hanîfe müsnedi mevcuttur.

⁹⁰ Uzunpostalcı, Mustafa, *Ebu Hanife*, DİA, X, 133.

⁹¹ Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 10, Uzunpostalcı, Mustafa, *Ebu Hanife*, DİA, X, 133.

⁹² Uzunpostalcı, Mustafa, *Ebu Hanife*, DİA, X, 133.

⁹³ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 174, Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 14- 15, Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhal*, s.131.

⁹⁴ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 174, Uzunpostalcı, Mustafa, *Ebu Hanife*, DİA, X, 132.

- **el-Fıkhü'l-Ekber:** Akaid dair olan bu eserinde Ebû Hanîfe Ehl-i sünnet'in görüşlerini özetlemiştir.
- **el-Fıkhü'l Ebsat:** Akaidle ilgili olup oğlu Hammâd ile talebeleri Ebû Yûsuf ve Ebû Mutî' el-Belhî tarafından rivayet edilmiştir.
- **el-Âlim ve'l-Müte'allim:** Ehl-i Sünnetin görüşlerini savunma amacıyla yazılmış soru-cevap şeklinde kaleme alınmış bir eserdir.
- **er-Risale:** Ebû Hanîfe, Basra Kadısı Osman el-Bettî'ye hitaben yazdığı bu eserinde akaid konularında kendisine yöneltilen bazı itham ve iddialara cevap vermektedir.
- **el- Vasıyye:** Bazı dostlarına yazmış olduğu bu risalesinde akaid konularını kısaca ele almıştır.
- **el-Kasidetü'l-Kâfiyye (en-Nu'mâniyye):** Hz. Peygamber için yazdığı na't olup basılmıştır.⁹⁵

1.3. EBÛ YÛSUF'UN HAYATI

1.3.1. İsmi, Nesebi Ve Lakabı

Tam adı, Ebû Yûsuf Ya`kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa`d el-Kûfî olup daha çok künyesiyle (Ebû Yûsuf) meşhur olmuştur. Kabul gören rivayetlere göre 113 (731) yılında Kûfe'de doğmuştur.⁹⁶

Ebû Yûsuf'un büyük dedesi Sa`d b. Büceyr sahâbedendir. Bu zatın daha genç yaşta iken katıldığı Hendek Gazvesi'nde büyük faydası dokunmuş, bu sebeple Hz. Peygamber'in kendisini çağırıp hem ona hem de neslinden gelecek olanlara hayır duada bulunduğu rivayet edilmektedir. Ebû Yûsuf'un bu hadiseyi övünçle zikrettiği ve "O anın bereketi şu an bile bizimle beraberdir" dediği nakledilmektedir.

⁹⁵ Uzunpostalcı, Mustafa, *Ebu Hanife*, DİA, X, 134

⁹⁶ Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhal li-Diraseti's-ş-şeri'ati'l-İslamiyye*, 133; Öğüt, Salim, "Ebû Yusuf", *DİA*, X, 260; Özel, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, 20.

Ebû Yûsuf'un yetişmesinde şahsî gayretinin yanı sıra Kûfe gibi ilim şehrinde doğup büyümüş olmasının da önemli bir payı olduğu söylenebilir. Ebû Yûsuf çok çocuklu ve yoksul bir aileye mensup olduğundan çocukluk ve gençlik yıllarının büyük sıkıntılar içinde geçtiği, ailesinin çalışmasını istemesine rağmen tahsil hayatını sürdürdüğü kaydedilmiştir. Yine Ebû Yûsuf'un evlendikten sonra da ailesinin nafakasını temin etmek için, zaman zaman Ebû Hanîfe'nin ders halkasından uzak kalmak zorunda kaldığı, fakat Ebû Hanîfe'nin ona bir maaş tahsis ederek derslerine devam etmesini sağladığı rivayet edilmektedir.⁹⁷

Ebû Yûsuf, Kûfe'de başta Ebû Hanîfe olmak üzere, İbn Ebû Leylâ, Ebû İshak eş-Şeybânî, Süleyman et-Temîmî, A`meş, Hişâm b. Urve, Muhammed b. Yesâr, Hasan b. Dînâr ve İsmâil b. Ümeyye gibi çok sayıda âlimden ders almıştır. Ebû Hanîfe'nin ders halkasına hocasının vefatına kadar yaklaşık on yedi yıl aralıksız devam etmiştir.

Ebû Yûsuf, geçim sıkıntısı sebebiyle yerleştiği Bağdat'ta Abbâsî Halifesi Mehdî -Billâh tarafından 166 (782) yılında kâdıllık görevine getirilmiştir. Daha sonra Mehdî'nin vefatı üzerine halife olarak Bağdat'a gelen Hâdî zamanında da kâdıllık görevine devam etmiştir. Halife Hârûn Reşîd de onun görevinde kalmasını sağlamış ve ilk defa onun zamanında (786-809) "kâdıl-kudât"lık kurumu oluşturulmuş, yargılama hukukunda ve uygulamada birliğin sağlanması yönünde önemli bir adım atılmıştır. Ebû Yûsuf bu yönüyle İslâm yargı tarihinin ilk kâdıl-kudâtı unvanını almıştır.⁹⁸

Ömrünün sonuna kadar bu vazifeyi sürdüren Ebû Yûsuf, 5 Rebûlevvel 182 (26 Nisan 798) tarihinde altmış dokuz yaşında Bağdat'ta vefat etmiştir. Cenaze namazını bizzat Halife Harûn Reşîd kıldırması, namazdan sonra cenazenin önünde yürümüş ve onu kendi aile kabristanına defnettirmiştir. Kabri Bağdat'ın Kâzîmiye bölgesinde, kendi adıyla anılan caminin yanındadır.⁹⁹

⁹⁷ Ögüt, Salim, "Ebû Yusuf", *DİA*, X, 260.

⁹⁸ Zeydan, *el-Medhal*, 134; Ögüt, Salim, "Ebû Yusuf", *DİA*, X, 261.

⁹⁹ Ögüt, Salim, "Ebû Yusuf", *DİA*, X, 261.

1.3.2. Fıkıh İlmindeki Yeri

Uzun süre İbn Ebû Leylâ'nın, daha sonra da Ebû Hanîfe'nin talebesi olan Ebû Yûsuf, meselelerde kendi tercih ve görüşlerini açıkça ifade etmiş, zaman zaman Ebû Hanîfe'nin görüşüne muhalefet etmiştir. Diğer fıkıh mezheplerinde mezhep içindeki farklı görüşler, genellikle sonraki dönem fakihleri tarafından geliştirilmişken, Hanefî mezhebinde bu husus, genelde Ebû Hanîfe hayatta iken ve Ebû Hanîfe ile talebeleri Ebû Yûsuf, İmam Muhammed gibi seçkin âlimler tarafından oluşturulmuştur. Bundan dolayı Hanefî mezhebindeki görüş zenginliğinde Ebû Yûsuf'un önemli ölçüde payı vardır.¹⁰⁰

Ebû Yûsuf'un, bazı meselelerde Ebû Hanîfe'den farklı düşünmesinin bir sebebi de önce kâdı, daha sonra kâdılkudâtlık görevinde bulunması olarak görülebilir. Bu görev, Ebû Yûsuf'a nazârî hükümleri tatbik etme imkânı sağlamış ve özellikle kazâî fikhın kendisinde bir meleke haline gelmesine sebep olmuştur. Bu sebeple sonraki dönem fakihleri tarafından başta yargı hukuku olmak üzere fikhın çeşitli alanlarında, Ebû Yûsuf'un görüşleri tercih edilmiştir.¹⁰¹

Öte yandan Hanefî Mezhebi'nin bu denli yaygın olmasının bir sebebi olarak da Ebû Yûsuf'un kâdı'l-kudâtlık görevinde bulunması sebebiyle, kâdıların tayin işlerinde Hanefî mezhebine mensup kâdılarına görev vermesi, gösterilebilir.¹⁰²

1.3.3. Hanefî Mezhebindeki Konumu

İbn Kemal ve İbn Âbidîn gibi bazı âlimler Ebû Yûsuf'un mutlak müctehid olmayıp, mezhepte müctehid olduğunu söylemişlerdir. Şemsüle'imme es-Serahsî, İbn Hazm, Şehâbeddin el-Mercânî, Muhammed Ebû Zehre, M. Zâhid Kevserî gibi âlimler ise O'nun mutlak müctehid olduğu görüşünü savunmuşlardır.¹⁰³

Eğer icthad; zamanın getirdiği meselelerin şer'î hükmünü ortaya koymak için bütün gücün sarfedilmesi demekse ve bunun şartı da Kur'ân-ı Kerîm'i edebî ve dinî yönüyle, sünneti metin ve sened yönüyle bilmek ve yine icmâ edilen hususları ve kıyas usûlünü bilmekse, o halde Ebû Yûsuf bağımsız, mutlak bir

¹⁰⁰ Ögüt, Salim, "Ebû Yusuf", *DİA*, X, 263.

¹⁰¹ Taşkoprızâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 239; Ögüt, Salim, "Ebû Yusuf", *DİA*, X, 264.

¹⁰² Taşkoprızâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 240; Ögüt, Salim, "Ebû Yusuf", *DİA*, X, 264.

¹⁰³ Zâhid Kevserî, *Hüsnu't-tekâdî fi sîreti'l-İmâm Ebî Yûsuf el-Kâdî*, Beyrut, 2004, sf. 24

müctehiddirdiyebiliriz. Hemen hemen hiç ara vermeden on yedi yıl Ebû Hanîfe gibi bir zâtın ders halkasında bulunup onun istişare heyetinin en faal üyesi olarak yer alan Ebû Yûsuf'un olağanüstü sayılabilecek zekâ ve hâfıza gücü ile ilme olan düşkünlüğü birlikte mütalaa edilince doğal olarak böyle bir sonuca ulaşılacaktır.¹⁰⁴

1.3.4. Eserleri

Hanefî mezhebinde fıkha dair ilk eser telif eden Ebû Yûsuf olup, kendisinin başlıca eserleri şunlardır:

- **Kitâbü'l-Harâc:** İslâm fıkıh tarihinde malî hukuk alanında yazılan en önemli eserlerden biri olup bu alanda günümüze kadar ulaşan ilk eser olduğunda ihtilaf yoktur. Genel olarak devletin ekonomiye dair yürüteceği siyasetinin portresini çizmek hedefiyle kaleme alınan eserde, dinî ve sosyal konularla ilgili bilgiler de yer almaktadır. Bu sebeple bazı araştırmacılar bu eseri, içinde fıkıh, hadis, muhasebe, hukuk, sosyoloji, edebiyat, coğrafya vb. konuların bulunduğu bir hazine olarak değerlendirilmektedir. Birçok defa basılan eser, Türkçe'ye ve bazı Batı dillerine de tercüme edilmiştir.

- **İhtilâfü Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ:** Ebû Yûsuf bu eserinde en çok istifade ettiği hocaları olan Ebû Hanîfe ile İbn Ebû Leylâ'nın ihtilâf ettiği konuları ele almıştır. Bueseri Ebû Yûsuf'tan Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayet etmiştir. Çok sayıda fıkıh babını ihtiva etmektedir.

- **Kitâbü'r-Red Ale's-Siyeri'l-Evzâî:** Ebû Hanîfe, İmam Muhammed'e devletler hukuku (siyer) konusunda bir kitap yazdırmıştır. İmam Muhammed'e nisbet edilen ve es-Siyerü's-sagîr adıyla anılan bu eserdeki görüşler, Evzâî tarafından kaleme alınan Kitâbü'l-Siyeri'l-Evzâî adlı eserde tenkit edilmiş, Ebû Yûsuf da Evzâî'ye reddiye mahiyetindeki söz konusu eseri telif etmiştir.

- **Kitâbü'l-Âsâr:** Oğlu Yûsuf'un, babası yoluyla Ebû Hanîfe'den rivayet ettiği bazı hadisleri ve fikhî görüşleri ihtiva etmektedir.¹⁰⁵

¹⁰⁴Taşköprizâde, **Miftâhu's-sa'âde**, II, 241; Ögüt, Salim, "Ebû Yusuf", **DİA**, X, 262.

¹⁰⁵Kâtib, Çelebi, **Keşfu'z-Zun'un**, I, 164; Ögüt, Salim, "Ebû Yusuf", **DİA**, X, 264.

1.4. İMAM MUHAMMED'İN HAYATI

1.4.1. İsmi, Nesebi Ve Lakabı

Tam adı, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânîdir. Ebû Hanîfe'nin en önde gelen talebelerinden biri olan İmam Muhammed, 132 (749-50) yılında Vâsıt'ta dünyaya gelmiştir. Ailesi daha sonra Kûfe'ye yerleşmiştir.¹⁰⁶

On sekiz yaşına kadar dört yıl boyunca Ebû Hanîfe'nin ilim meclisinde bulunan İmam Muhammed, hocasının vefatından sonra onun fikhî görüşlerini ve usûlünü başta Ebû Yûsuf olmak üzere talebelerinden öğrenmeye devam etmiştir. Ebû Hanîfe ve talebeleri haricinde Kûfe'deki hadisçilerin ve diğer âlimlerin ders halkalarına katılmış ve onlardan ilim tahsil etmiştir.¹⁰⁷

Kûfe'deki tahsilini tamamladıktan sonra Medine'de üç yıldan fazla bir süre kalmış ve bu süre zarfında İmam Mâlik'ten el-Muvatta'ı dinlemiş ve rivayet etmiştir. Ardından Mekke'de Süfyân b. Uyeyne, Dımaşk'ta Evzâî, Horasan'da Abdullah b. Mübârek başta olmak üzere çeşitli âlimlerden ders almıştır.¹⁰⁸

Uzun yıllar süren rihlesinden sonra Bağdat'a yerleşerek burada ders halakaları kurmuştur. Hârûn Reşîd, İmam Muhammed'i Ebû Yûsuf'un tavsiyesiyle Abbâsî halifelerinin yazlık başkenti olan Rakka'ya kâdı olarak tayin etmiştir. İmam Muhammed Rakka'daki kâdılık görevi esnasında ilmî çalışmalarına ara vermemiş, er-Rakkıyyât ve es-Secâdât adlı iki eseri bu esnada yazmıştır.¹⁰⁹

Ebû Yûsuf vefat edince Harûn Reşîd, onu kâdılkudâtlık görevine getirmiştir. Hayatının sonuna kadar bu görevi sürdürmüştür. 189 (805) yılında Hârûn Reşîd ile beraber gittiği Rey'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.¹¹⁰

¹⁰⁶ Ebû'l Vefâ, *el-Cevahirü'l-Mudîe*, 323; Zeydan, *el-Medhal*, 134; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 24; Taş, Aydın, "Şeybânî", *DİA*, XXXIX, 38.

¹⁰⁷ Zeydan, *el-Medhal*, 134; Taş, Aydın, "Şeybânî", *DİA*, XXXIX, 38.

¹⁰⁸ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğıyye*, III, 122, Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 24.

¹⁰⁹ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğıyye*, III, 124; Taş, Aydın, "Şeybânî", *DİA*, XXXIX, 39.

¹¹⁰ Taş, Aydın, "Şeybânî", *DİA*, XXXIX, 39.

1.4.2. Hanefî Mezhebindeki Konumu

Ebû Yûsuf'ta olduğu gibi İmam Muhammed'in müctehidlik derecesi hakkında da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Onun mutlak müctehid olduğu görüşü daha kuvvetli kabul edilmektedir.¹¹¹

İmam Muhammed, Ebû Hanîfe'nin ders halkasındaki istişarelerde hocasının ve onun diğer talebelerinin görüşlerini yazarak mezhebin fikhî birikimini bir bütün halinde tasnif edip aktaran kişidir. Sonra gelen fukahâ da eserlerini meydana getirirken İmam Muhammed'in eserlerini esas kabul etmiştir. Fıkıh ilminin gelişmesi açısından önemli bir dönüm noktası olan fikhî konuların kitâblara, bablara ve fasıllara ayrılarak yazılması, mezhebin görüşlerinin kayıt altına alınıp belli bir sisteme oturtulması hususunda İmam Muhammed'in rolü çok büyüktür.¹¹²

1.4.3. Eserleri

- **el-Asl:** el-Mebsût olarak da bilinir. Bu eseri İmam Muhammed, Kûfe'de iken yazmış ve bu eser birçok talebesi tarafından rivayet edilmiştir. İmam Muhammed'in diğer eserlerinin ve özellikle zâhirü'r-rivâye olanların temelini oluşturan, bazı yerlerinde soru-cevap üslûbu kullanılan eserin tamamına yakın kısmını içeren nüshaları günümüze kadar gelmiştir.
- **el-Câmi'u's-Sağîr:** İmam Muhammed'in, el-Asl'dan sonra kaleme aldığı, Ebû Yûsuf'tan rivayetle Ebû Hanîfe'ye ait görüşleri ihtiva eden bir eserdir. Bu eserde birçok yerde kendisine ve Ebû Yûsuf'a ait görüşleri de belirtmektedir.
- **el-Câmi'u'l-Kebîr:** el-Câmi'u's-Sağîr'den sonra yazdığı bu eserde İmam Muhammed, dil ağırlıklı yorumlarla, dil bilgisinde de otorite olduğunu ortaya koymaktadır.
- **ez-Ziyâdât ve Ziyâdâtü'z-Ziyâdât:** Bu iki kitap küçük hacimli eserlerdir.
- **es-Siyerü's-Sağîr:** Devletler hukukuyla ilgili olup el-Asl'ın nüshaları içinde günümüze kadar ulaşmış ve neşredilmiştir.

¹¹¹Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zun'un*, II, 1424; Taş, Aydın, "Şeybânî", *DİA*, XXXIX, 39.

¹¹²Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zun'un*, II, 1424 Taş, Aydın, "Şeybânî", *DİA*, XXXIX, 40.

- **es-Siyerü'l-Kebîr:** İmam Muhammed'in en son telif ettiği eserdir. Devletler hukuk alanında yazılan ilk kapsamlı eser olan bu kitap fikhî tahliller bakımından el-Asl'dan daha ileri düzeydedir.
- **el-Keysâniyyât:** Sadece bir parçası zamanımıza kadar ulaşan bu eserde günlük hayatta karşılaşılabilecek muâmelâtla ilgili bazı meseleler ele alınmıştır.
- **el-Mehâric fi'l-Hiyel:** Hiyel konusunda kaleme alınan ilk müstakil eser olduğu bilinmektedir. Hiyel hakkında genel bir değerlendirme yapılmayıp meselelerin ele alınmasıyla yetinilen kitapta, muâmelâta dâir bazı konularla birlikte, ağırlıklı olarak yemin konusuna yer verilmesi o günkü toplumsal şartlarda bu hususta hileye başvurma ihtiyacının daha çok hissedildiğini göstermektedir. Şeybânî'ye atfedilerek basılan bu eserin onun telifi olup olmadığı tartışmalıdır.
- **el-Hücce Alâ ehli'l-Medîne:** Medine'de üç yıldan fazla kalmış olan İmam Muhammed, bu esnada İmam Mâlik'ten ve Medineli diğer âlimlerden hadis dinlemesinin yanı sıra onlarla ilmî tartışmalarda da bulunmuş ve bu tartışmalarını el-Hücce'de toplamıştır. Mukayeseli fikhın ilk örneklerindedir. el-Hücce'nin büyük bir kısmı günümüze ulaşmıştır.

İmam Muhammed'in bu eserlerin dışında hadis alanında el-Âsâr, Muvatta'ü'l-İmâm Mâlik isimli eserleri de vardır. İmam Muhammed'in ilk altı eseri şöhret veya tevâtür yoluyla geldiği için "zâhirü'r-rivâye", içeriği Hanefî fikhının temelini teşkil ettiği için "Mesâilü'l-Usûl" veya "el-Usûl" diye anılır. Diğer eserlerine, şöhret veya tevâtür yoluyla rivayet edilmediğini belirtmek üzere "Gayr-ü Zâhiri'r-Rivâye", az kişi tarafından aktarıldığını ifade etmek için "Nâdirü'r-Rivâye" denir.¹¹³

¹¹³Kâtib Çelebi, **Keşfu'z-Zun'un**, II, 1424; Kureşî, **el-Cevâhirü'l-muğıyye**, III, 124; Taş, Aydın, "Şeybânî", **DİA**, XXXIX, 40, 41.

İKİNCİ BÖLÜM

2. EBÛ HANÎFE VE İMÂMEYN ARASINDAKİ USÛL İHTİLAF LARI

Bu bölümde Ebû Hanîfe ve İmâmeyn arasındaki ihtilafların usûlî sebeplerini tespit etmeye çalıştık. Tezimizin konusu gereği sadece ticari akitlerde bulunan ihtilafların dayandığı usûlî sebepleri başlıklandırdık. İbâdât ve muâmelâtın diğer konularındaki ihtilafların dayanağı olup, ticari ihtilaflarda sebep olarak bulunmayan usûlfarklılıklarını inceleme kapsamına almadık.

2.1. DELİLLERLE İLGİLİ USÛL İHTİLAF LARI

2.1.1. Vâv (و) Harfi İle Yapılan Atfın Durumu

Vâv (و) harfi mutlak sûrette atf harfidir ve birliktelik manasında kullanılır.¹¹⁴ Ancak şart edatıyla birlikte kullanıldığında, manasının birliktelik mi yoksa atf yapılan nesnelere münferit mi kabul edileceği Hanefî imamlar arasında ihtilaf konusudur. İkinci bölümde zikredilecek olan hür ve kölenin aynı akitle satılması meselesindeki ihtilaf, bu usûl ihtilafına dayanmaktadır.

2.1.2. Hissi Fiillerin İktizâu'n-Nass ile Sakıt olması

İktizâu'n-nass; kendisi olmadan nassla amele imkân bulunmayan, nassın hüküm ifade edebilmesi için nassda takdir olunması gerekli görülen bir fazlalıktır.¹¹⁵ Misalen ayette geçen “**Köye sor!**”¹¹⁶ emri, köy halkına sor demektir. İktizâu'n-nassta ifadenin anlaşılması için gerekli olan fazlalığa muktezâ denir.

İktizâen sabit olan hükümlerde Ebû Hanîfe'ye göre sadece kavli işlemler sakıt olurken, İmâmeyne göre hissi fiiller de sakıt olabilir. Mesela “أعتق عبدك عني بألف” “Köleni benim adıma bin liraya azat et” diyen birine karşılık, muhatap “tamam” deyip kölesini azat etse, bu köle azadı talep eden adam tarafından azat edilmiş sayılır ve bu kişi köle sahibine bin lira borçlanmış olur. Kölenin bin lira mukabilinde azat edilmesi ancak öncesinde bir bey' akdinin geçmiş olması ile sahih olabilir. Burada

¹¹⁴Nesefî, *el-Menâr*, s. 9.

¹¹⁵Serahsî, *Usul*, s. 195.

¹¹⁶Yûsuf, 12/82.

bey` akdi, muktezâkonumunda olduğundan muktezânin hükmü olan mülkiyet sabit olacaktır.¹¹⁷

İcâp ve kabul kavli şartlardan olduğu için iktizâen sabit olan bu bey` akdinde icâb sâkit olduğu ittifakla kabul edilmiştir. Yukarıdaki misalde kişi bin lirayı telaffuz etmeden bu talepte bulunduğu takdirde ise, İmâme'ye göre bu akit iktizâen hibe kabul edilir. Ebû Hanîfe'ye göre ise hibenin sahih olması için şart olan kabz fiili bir şart olduğu için sâkit olmaz. Bu durumda işlem yine bey` olarak kabul edilir.¹¹⁸

2.1.3. Hakikat ve Mecaz Anlayışları

Kelimelerin hakikatya da mecaz olarak kabul edilmeleri manayı ve buna bağlı olarak hükmü doğrudan etkilemektedir. Hakiki mananın kastedilmesinin imkansız olması durumunda mecaza gidileceği ittifakla kabul edilmişken, hangi durumlardahakiki mananın kastının imkansız olduğu imamlar arasında ihtilaf meselesi olmuştur. Buna binâen de kelimelerin hakiki manada mı mecazi manada mı kullanıldığına dair ihtilaf edildiğinde, hükümlerde de ihtilaf edilmesi kaçınılmaz olmuştur.

2.1.3.1. Hakiki Mananın Kullanılması

Ebû Hanîfe'ye göre hakiki mananın kast edilmesinin imkansız olmadığı ya da kullanımı terk edilmediği sürece hakiki mana ile amel edilmesi gerekir.¹¹⁹ Hakiki mana mümkün olduğu halde mecaz mana örfen kullanılıyorsa, Ebû Hanîfe'ye göre hakiki mana tercih edilmeli iken; İmâme'ye göre bu durumda mecaz mana da tercih edilebilir.¹²⁰

¹¹⁷ Abdullatif b. Firişte İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr fî usûli'l-fikh*, İstanbul, Dâru'l-İrşâd, 2014,II, 997.

¹¹⁸ Ahmed b. Ebî Saîd b. Abdillâh el-Leknevî Molla Cîven, *Nâru'l-envâr Şerhu Risâleti'l-Menâr*, Karaçi, Mektebetu'l-Büşrâ, 2008 I, 430; İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, II, 998, 999.

¹¹⁹ Ebû'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nese'î, *el-Menâr*, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ty, s. 8.

¹²⁰ Tâcuddîn Mahmûd b. Muhammed Dihlevî, *İfâdatu'l-envâr fî idâeti Usûli'l-Menâr*, Kâhire, Mektebetu'r-Rüşd, 2002. s. 208.

2.1.3.2. Hakiki ve Mecaz Mananın Beraber Kastedilmesi

Ebû Hanîfe'ye göre, hakiki ve mecazi mananın aynı anda tek bir lafız ile murad edilmesi câiz değildir.¹²¹ İmâmeyn'e göre ise tek bir lafız ile hem hakiki hem de mecazi mana aynı zamanda kastedilebilir.¹²²

2.1.3.3. Mecaz Mananın Hakiki Manaya Halef Olma Ciheti

Mecazın, hakikatin halefi olduğunda ittifak olmasıyla birlikte bu halefiyyet, Ebû Hanîfe'ye göre kelamdayken, İmâmeyne göre ise hükümdedir.¹²³ Bundan dolayı İmâmeyne göre, hükmün imkansız olduğu yerde mecaz mana kabul edilmez.¹²⁴

Misalen bir adam kendisinden yaşça büyük olan kölesi için, bu benim oğlumdur, derse Ebû Hanîfe'ye göre bu köle azat olur. Çünkü kendinden yaşça büyük köle kendisinin oğlu olması mümkün olmadığından bu söz kelamın halefiyyeti bakımından mecaza hamledilerek kölenin azat edildiğini kast ettiğine hükmedilir. İmâmeyne göre kendisinden yaşça büyük olan kölenin kişinin oğlu olması hükmen mümkün olmadığından kelamın halefiyyeti burada mümkün olmaz ve bu söz lağv kabul edilerek köle yine köle olaral kalır.¹²⁵

2.1.4. Nassların Zahirini Yorumlama

Ebû Hanîfe nassların manalarını, emir ve nehiylerin gerekçelerini öncelerken, İmâmeyn ise rivayetlerin zahir manalarını öncelemiştir. Misal olarak; Ebû Hanîfe âmilin ücretinin mahsulden belirli bir oranda verilerek yapıldığı müzâraa akdini kıyasa aykırı olduğu için câiz görmemektedir. Çünkü bu akit, o sene hasat olmaması ihtimaline binaen, meçhul olan bir şey karşılığında yapılan bir icâre akdi gibidir. İmâmeyn ise bu konuda varid olan bazı rivayetlerin zahirine binaen söz konusu akde cevaz vermektedir.

¹²¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Acîl Câsim, Kuveyt 1994, I, 78.

¹²² Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, I, 79.

¹²³ İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, 795; Molla Cîven, *Nûru'l-envâr*, I, 310.

¹²⁴ Neseffî, *el-Menâr*, s. 10.

¹²⁵ Dihlevî, *İfâdatu'l-envar fı İdaeti usuli'l-menar*, s. 210, 211.

2.1.5. Kelamı Uzatmamak İçin Yapılan Beyân-ı Zarûret

“Açıklanmaya muhtaç bir hususun, esasen dil kuralları bakımından açıklama sayılamayacak bir yolla izahına beyân-ı zarûret adı verilir. Bu nevi açıklama dört yoldan biri ile gerçekleşir. Bunların başında, mantûk (söylenmiş) hükmünde olan meskûtün anh (söylenmemiş husus) gelir. Meselâ, “Ölen kişinin çocuğu yoksa ve ona anası ile babası mirasçı olmuşsa anasına üçte bir hisse düşer” (en-Nisâ 4/11) âyetinde, çocuğu olmayan bir kimseye yalnız ana ve babasının mirasçı olması halinde babaya ne kadar miras düşeceği meskûtün anhtir. Fakat bu mantûk hükmündedir, çünkü bunun üçte iki olduğu zaruri olarak anlaşılmaktadır.”¹²⁶

Söz gelimi “له علي مائة و درهم” “Onun bende yüz ve bir dirhem alacağı var.” şeklinde yapılan ikrarlarda, insanlar genelde bu gibi cümlelerde kullanım çokluğundan ötürü kelamı kısaltmayı tercih ederler ve ikrarlarında bahsettikleri “yüz”ün de dirhem cinsinden olduğunu kast ederler.

“له علي مائة وثوب” “Onun bende yüz ve elbise alacağı var” gibi ikrarlarda ise böyle kullanımlar çok olmadığı için ikrarda bulunan kişiden “yüz” ifadesinden neyi kast ettiğini açıklaması istenilir. Beyanı olmaksızın yüz bir elbiseyi ikrar ettiği kabul edilmez.¹²⁷ Fakat Ebû Yûsuf’a göre atıf, matuf ile ma'tûfun aleyhin aynı cinsten olduğunun delilidir. Bu durumda yüz bir elbiseyi ikrar ettiği kabul edilir.¹²⁸

2.1.6. Haber-i Vâhidin Kat'î Delillerde Zikredilen Mutlak İfadeyi Takyidi

Ebû Hanîfe'nin usûlüne göre mütevatir veya meşhur bir haberle sabit olan kat'î delili haber-i vâhid takyid edemez. İmâmeyn ise haber-i vâhidin kat'î delili takyid edeceği görüşündedir. Çalışmamızın bir sonraki bölümünde işlenecek olan yaş hurmanın kuru hurma karşılığında satılması meselesindeki fer'î ihtilaf, bu meseledeki usûl ihtilafına dayanmaktadır.¹²⁹

¹²⁶ Dönmez İbrahim Kafi, “Beyân”, *DiA*, VI, 25.

¹²⁷ Molla Cîven, *Nûru'l-envâr*, I, 589.

¹²⁸ Ebû'l-Hasen Ebû'l-Usr Fahrulislâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. AbdilKerim Pezdevi, *el-Usûl*, thk. Sâid Bektaş, Beyrut 2014 s. 486.

¹²⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 186.

2.1.7. Sahabî Kavlınden Ötürü Kıyasın Terk Edilmesi

Ebû Hanîfe ve İmâmeyn, sahabî kavlınden ötürü bazen kıyasın terki hususunda, bazen de kıyası tercih etme hususunda ihtilaf etmişlerdir.¹³⁰ Çalışmamızın bir sonraki bölümünde işlenecek olan selem akdinde ödenecek miktarın işaret edilerek belirtilmesi meselesindeki ihtilafın, bu usûl ihtilafına dayandığı görülecektir. Bu meselede Ebû Hanîfe sahabî kavlıni tercih etmiştir.¹³¹ Ecîri müşterekin elindeki malın ziyan olması durumunda ise İmâmeynsahabî kavliyle amel ederek ecîri müşterekin malı tazmin etmesi gerektiğini söylemiştir. Ebû Hanîfe ise bu meselede kıyası öncelemiştir.¹³²

2.1.8. Fakih Olmayan Râvînin Rivayetinin Kıyasa Aykırı Olunca Terk Edilmesi

Râvî fakih değilse rivayetinin kıyasa aykırı olduğu durumlarda bu rivayetle amel edilip edilmeyeceği hususunda Hanefî imamlar arasında ihtilaf vardır. Rivayet, râvîsi ister fakih olsun, ister olmasın şayet kitaba ve meşhûr sünnete muhâlif değil ise kıyasa öncelenir.¹³³ Rivayet kıyasa her yönden muhalif olup râvî de fakih değilse ancak zaruret durumunda rivayet terk edilir, kıyas öncelenir.¹³⁴ Eğer haber-i vâhid bir kıyasa muvafık, başka bir kıyasa muhalif ise o zaman kıyas ile haber-i vâhid terk edilmez.¹³⁵

Musarrât hadisinde görüleceği gibi kıyasa her yönden aykırı olan bu rivayetle Ebû Hanîfe amel etmemiş ve kıyası öncelemişken, İmâmeyn ise rivayetin zahiri ile amel etmişlerdir.¹³⁶

¹³⁰ Neseî, *el-Menâr*, s. 21

¹³¹ İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, III, 1327.

¹³² İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, III, 1327.

¹³³ İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, II, 1139; Molla Cîven, *Nûru'l-envâr*, I, 511, 512.

¹³⁴ Neseî, *El-Menâr*, s. 16.

¹³⁵ Molla Cîven, *Nûru'l-envâr*, I, 509, 510.

¹³⁶ Molla Cîven, *Nûru'l-envâr*, I, 511.

2.1.9. Rivayetlerin Çokluğu

Ebû Hanîfe'ye göre delillerin çokluğuna itibar edilmez.¹³⁷ Bir sonraki bölümde bahsedeceğimiz üzere, müzâraat akdini, bu mesele hakkında birden fazla rivayetin nakledilmesine binâen İmâmeyn caiz görmüşlerdir. Ebû Hanîfe ise mesele kıyasen mümkün olmadığı için bu akdi caiz görmemiştir. Bu meseledeki ihtilafın, delillerin çokluğuna itibar edilip edilmemesi meselesine dayandığı görülebilmektedir. Zira Ebû Yûsuf bu meselede kendi delillerinin daha fazla olduğunu zikretmiştir.¹³⁸

2.1.10. Nassın Yorumlanmasında Örfün Tesiri

Bir sonraki bölümde kendisi hakkında ihtilafa değineceğimiz keylî malların veznî olarak satılmasının caiz olup olmayacağı meselesinde, Ebû Hanîfe ile İmâmeyn arasında nassı yorumlamada örfün tesiri noktasındaki farklılıklar görülecektir.

2.1.11. Örf Sebebiyle Kıyasın Terk Edilmesi

Kiralanan bir hayvanın dövülme neticesinde zarar görmesi durumunda Ebû Hanîfe'ye göre icâre akdinde hayvanın dövülmesi kıyasen akde dahil olmadığı için müste'cir (hayvanı kiralayan) zararı tazmin olur. İmâmeyne göre ise örfen hayvanın taşımacılıkta kullanılabilmesinin ancak mutedil bir vurma ile mümkün olması itibariyle akit böyle bir vurmaya zımnen gerektirdiği için müste'cir tazminle yükümlü olmaz.¹³⁹

2.1.12. Velinin İzninin Mutlak Olması

Mümeyyiz çocukların yaptıkları kâr ve zarara ihtimalli akitler velileri tarafından izin verildiği takdirde geçerlidir. Veli izni çocuğun yetkisini tam

¹³⁷ Neseфі, *el-Menâr*, s. 19.

¹³⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harâc*, s. 102.

¹³⁹ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, X, 260; Bâbertî, *el-İnâye fi Şerhi'l-Hidâye*, IX, 86; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kâdir*, IX, 86.

kılmaktadır. Bundan ötürü gabn-ı fâhişle yapılmış olsa dahi Ebû Hanîfe'ye göre çocuğun yaptığı akit geçerli olmaktadır. İmâmeyn'e göre ise velinin izni, çocuğun zararı olmayan akitlerle kayıtlıdır.¹⁴⁰

2.1.13. Akdin Muktezâsına Uygun Olması

Taraflar, akit yapmadan önce kendi aralarında akdin gerçek bir akit olmayacağına dair anlaştıktan sonra alenî şekilde akit yapıp, daha sonra bu akdin gerçek mi yoksa formalite olarak mı yapıldığı hususunda ihtilaf etseler, Ebû Hanîfe'ye göre akitlerde aslonan sıhhat olacağı için bu akit sahihtir. İmâmeyn ise önceki anlaşmayı iptal edecek bir delil olmadığı için bu akdi batıl sayarlar.¹⁴¹

2.1.14. Sefih Halinin Akitlere Etkisi

Ebû Hanîfe, sefih kimsenin yirmi beş yaşından sonra tasarruflarına hacr konmasını kabul etmemektedir. Çünkü hacr ile bu kimsenin malının heder olmasına engel olunurken, onun insan olarak saygınlığını zedeleyen bir uygulamaya kapı açılmış olmaktadır. İmâmeyn ise malının heder edilmesini engellemek adına sefihin alışverişlerine hacr konmasını meşru görmüşlerdir.¹⁴²

¹⁴⁰ İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, III, 1664; İbn Nüceym, *Fethu'l-Gaffâr*, s. 452; Molla Cîven, *Nûru'l-envâr*, II, 153.

¹⁴¹ Neseî, *El-Menâr*, s. 32.

¹⁴² Molla Cîven, *Nûru'l-envâr*, II, 205; Dihlevî, *İfâdatu'l-envâr*, s. 538.

2.2. GENEL KAİDELERDEKİ İHTİLAFLAR

2.2.1. Yakînî Bilgi İle Sabit Olan Bir Şeyin Hükümünün Yakînîlik Süresince Devam Etmesi

Ebû Hanîfe'ye göre bir kimse yarına kadar muhayyer olmak şartı ile bir malını satsa, muhayyerlik hakkı ertesi gün boyunca devam eder. Zira yarının sübutu kesindir ve onun sâkıt olması için günün bitmesi gerekmektedir. İmâmeyn'e göre ise ertesi gün olduğunda muhayyerlik düşer ve akit bağlayıcı (lâzım) olur.¹⁴³

2.2.2. Akdi Fesada Götüren Bir Unsurun Olması

Ebû Hanîfe'ye göre akdin bir unsuru fâsid sayılırsa, fesad akdin tamamına yansır ve tüm unsurlar fâsid olur. İmâmeyn ise sadece fesada uğrayan unsurun mukabili fâsid sayılır, akdin kalan unsurları ise geçerlidir der.¹⁴⁴ Çalışmamızın bir sonraki bölümünde inceleyeceğimiz bir akitte görülecek olan hür ve kölenin satımı konusundaki ihtilaf buradaki usûl ihtilafının bir sonucudur.

2.2.3. Akdin Mûcebini Nefyeden Şartlar

Ebû Hanîfe'ye göre akdin mûcebini; yani tarafların akid neticesinde yüklenecekleri sorumlulukları nefyeden şart batılken, İmâmeyne göre ise caizdir.¹⁴⁵ Çalışmamızın bir sonraki bölümünde inceleyeceğimiz, terziye elbiseyi bugün dikerse on dirhem, yarın dikerse beş dirhem verileceği yönündeki şartla yapılan icâre akdi hakkındaki ihtilafı bu maddedeki ihtilafın bir sonucudur.

2.2.4. Akit Sonrasındaki Değişikliklerin Akdin Aslına Etkisi

Ebû Hanîfe'ye göre akit sonrasındaki değişiklikler akit esnasında mevcutmuş gibi kabul edilmez ve dikkate alınmaz. İmâmeyn ise akit sonrasında tarafların uzlaştığı yeni şartları akit esnasında varmış gibi kabul eder.¹⁴⁶ Kanaatimizce Hanefî imamlar arasındaki bu ihtilaf, yaşadıkları zaman ve mekânın değişmesine bağlı olarak insanlar arasında anlaşmazlık doğuracak sebeplerin farklılaşmasından kaynaklıdır.

¹⁴³ Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer b. İsâ Debûsî, *Te'sîsu'n-nazar* thk. Mustafa Muhammed ed-Dimeşki, Beyrut, ty. s. 21.

¹⁴⁴ Debûsî, *Te'sîsu'n-nazar*, s. 26.

¹⁴⁵ Debûsî, *Te'sîsu'n-nazar*, s. 57.

¹⁴⁶ Debûsî, *Te'sîsu'n-nazar*, s. 67.

2.2.5. Mevkûf Akitlerde Sonradan Meydana Gelen Değişikliklerin Akitte Varmış Gibi Kabul Edilmesi

Ebû Hanîfe'nin kabul ettiği usûle göre mevkûf akitlerde muhayyerlik devam ederken akit esnasındaki durumlar değişirse, bu değişiklikler sanki akit anında varmış gibi değerlendirilir. İmâmeyn ise böyle bir durumda değişiklikleri kabul etmez. Mesela bey` akdinde muhayyer olan satıcı, muhayyerlik devam ederken malın fiyatı yükselse, Ebû Hanîfe'ye göre yeni rakam üzerinden akdi fesh etmek konusunda muhayyerken, İmâmeyn ilk anlaşıldığı fiyatta muhayyerliği olduğunu söylemişlerdir.¹⁴⁷

2.2.6. Mutlak İzin Örf ile Tahsis Edilmesi

Ebû Hanîfe'ye göre bir malı satma konusunda vekil tayin edilen kişi, malı piyasa değerinden çok yüksek bir fiyata satabilir. Mutlak olarak verilen vekâlet buna izin vermektedir. İmâmeyn ise vekilin örfün anormal göreceği bir fiyat üzerinden satış yapmaya yetkisi olmadığını söylemektedir.¹⁴⁸

2.2.7. İtlaf Sebebi Mülkiyetten Önce Olduğunda Tazmin Yükümlülüğü

Malın telef olma sebebi mülkiyetten önce mevcut ise Ebû Hanîfe'ye göre itlafın sebebi olan kişiye tazmin yükümlülüğünü yüklemeyiz. İmâmeyn ise tazmin yükümlülüğünün olacağını söylemişlerdir.

Mesela iki kişi ortak olarak bir köle alsalar ve köle içlerinden birinin oğlu çıkacak olsa köle hür olur. Burada ortak olan kişinin hissesi heder olmuştur. Zira kölenin azat olma sebebi olan oğul olma vasfı, bu köleyi mülk edinmeden evvel var olan bir durumdu. Bundan ötürü Ebû Hanîfe'ye göre kölenin babası, diğer adama bir şey ödemez. İmâmeyn ise bu kaideyi kabul etmeyerek, şayet babanın durumu iyi ise ortağına hissesini ödemesi gerektiği görüşündedir.¹⁴⁹

2.2.8. Tesmiyenin Sahih Olarak Yapılmadığı Akitler

Ebû Hanîfe'ye göre akitlerde akde konu olan malın veya bedelin tarifi doğru olarak yapıldığı takdirde, bedellerin akid neticesinde yanlış çıkması akdin sıhhatine

¹⁴⁷ Debûsî, *Te'sîsu'n-nazar*, s. 74.

¹⁴⁸ Debûsî, *Te'sîsu'n-nazar*, s. 35.

¹⁴⁹ Debûsî, *Te'sîsu'n-nazar*, s. 34.

tesir etmez. Bedelin tarifi sahih olmadığında ise akit sahih olmaz. Bir koyun sürüsünün toplamda kaç hayvandan oluştuğu söylenmeden satılması Ebû Hanîfe'ye göre caiz değilken, İmâmeyne göre caizdir.¹⁵⁰

2.2.9. Ümmüveledin Mal Olarak Kabul Edilmesi

Ümmüveled, Ebû Hanîfe'ye göre mal olmadığı için maddi bir kıymeti yoktur ve gasp edilmesi durumunda telef olsa gasbedenin tazmin yükümlülüğü yoktur.¹⁵¹ İmâmeyne göre ise ümmüveledin tazmin ettirilecek malî kıymeti vardır.¹⁵²

2.2.10. Temellükü Mümkün Olmayan Bir Malı Vekil ile Temellük Etmek

Zımmînin vekâleten Müslüman adına şarap alıp satması misalinde görüldüğü gibi Ebû Hanîfe'ye göre, kişi kendi temellük edemediği bir malı, o malı temellük edebilecek birisi vekâletiyle temellük edebilir. İmâmeyne göre ise bir malı kendisi temellük edemeyen, onu vekâlet yoluyla da temellük edemez.¹⁵³

2.2.11. Akitte Töhmetsiz Bulunmasının Akde Tesiri

Ebû Hanîfe'ye göre satış yapmaya vekil olan birisi, müvekkilinin malını kendi yakın akrabalarından birisine satarsa, bu satışta töhmet olacağı için satış fâsiddir. İmâmeyne ise böyle bir töhmetin akde tesiri olmadığı görüşündedir.¹⁵⁴

2.2.12. Aslı Sahih Sayılmayanın Zımnının Sahih Sayılması

Ebû Hanîfe'ye göre, aslı sahih olmayan bir şeyin zımnında olan bir şey sahih olabilir. İmâmeyne göre ise aslen sahih olmayan zımnın de sahih olmaz. Mesela bir adam mahcûr¹⁵⁵ olan küçük çocuğa bir mal emanet etse ve çocuk da bu malı tüketerek helâk etse tazmin etmesi gerekmez. Çünkü her ne kadar böyle bir vedîa akdi sahih olmasa da küçük çocuğun o malı itlâfa tasallutu sahihtir.¹⁵⁶

¹⁵⁰ Debûsî, *Te'sîsu'n-nazar*, s. 42, 43.

¹⁵¹ Ebû Hanîfe'ye göre menfaatlerin ve malî değeri olmayan şeylerin gasbedilmesi sonrasında telef olması o şeyin tazmin edilmesini gerektirmez; lakin bu görüş kâdının maslâhat gereği başka bir ceza takdir etmesine mâni değildir.

¹⁵² Debûsî, *Te'sîsu'n-nazar*, s. 51.

¹⁵³ Debûsî, *Te'sîsu'n-nazar*, s. 55.

¹⁵⁴ Debûsî, *Te'sîsu'n-nazar*, s. 44.

¹⁵⁵ Mâhcûr, sefihlik gibi eksik ehliyet durumlarında kendi malındaki tasarrufları kısıtlanan kişi demektir.

¹⁵⁶ Debûsî, *Te'sîsu'n-nazar*, s. 63.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. EBÛ HANİFE İLE İMÂMEYNİN FÜRÛA DAİR İHTİLAFLARININ USÛLİSEBEPLERİNİN İNCELENMESİ

3.1. İMÂMEYNİN EBÛ HANİFE'YE BİRLİKTE MUHALEFET ETTİKLERİ MESELELER

Bu başlıkta iki imamın ticârî akitler bağlamında hocalarınamuhalefet ettiklerinin tespit edildiği 45 meselede bu ihtilafların gerekçeleri incelenecektir. İhtilafları imamlara göre ayrı ayrı başlıklandırmamızın sebebi, İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'un, Ebû Hanîfe ile olan ihtilaflarının haricinde kendi aralarında da ihtilaf etmeleridir.

İhtilafları *el-Hidâye* kitabındaki fıkıh bâblarına bağlı kalarak sıraladığımız için, bu bölümde de her ihtilafı kendi bâb başlığı altında işleyeceğiz.

3.1.1. Büyü' Bahsindeki İhtilaflar

3.1.1.1. Toplam Miktarı Bilinmeyen Bir Yığın Hububatın Ölçeği Bir Dirhem Olarak Satılması

قال: ومن باع صبرة طعام كل قفيز بدرهم جاز البيع في قفيز واحد عند أبي حنيفة إلا أن يسمي جملة

قفزانها. وقال يجوز في الوجهين

“Bir kimse, ölçeği bir dirhem olmak üzere bir tahıl yığınının satarsa, Ebû Hanîfe'ye göre yalnız bir ölçeğin satışı caiz olur. Ancak yığının toplam kaç ölçek olduğunu belirtirse tümü satılmış olur. İmâmeyn ise her iki durumda da yığının tamamının satışının geçerli olduğunu söylemişlerdir.”¹⁵⁷

¹⁵⁷Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ebû bekr el-Ferğânî el-Merğînânî, *el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mubtedî* (thk. Tallâl Yûsuf), Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut, III, 24, 25; 'Alâ'uddîn Ebûbekir b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî el-Hanefî, *Bedâ'î'u's-Sanâ'î fî Terîbi's-Şerâ'î*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1406/1986, IV, 159; Ebu'l-Fađl 'Abdullâh b. Maĥmûd el-Mevsilî el-Hanefî, *el-İhtiyâr li Ta'îlî'l-Muĥtâr* (nşr. 'Abdullaţîf Muĥammed 'Abdurrahmân), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1426/2005, II, 5; İbrâhîm b. Muĥammed b. İbrâhîm el-Halebî el-Hanefî, *Multeĥa'l-'Ebĥur* (thk Vehbi Süleyman), Dâru'l-Beyrûtî, Beyrût 1426/2005, s. 385; Zeynuddîn b. İbrâhîm b. Muĥammed İbn Nuceym el-Mısrî, *el-Baĥru'r-Râik Şerĥu Kenzi'd-Daĥâik*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, (t.y.), VIII, 20; 'Abdulganî el-Meydânî, 'Abdulganî b. Tâlib b. Hammâde b. İbrâhîm el-Ganîmî ed-Dimeşķî el-Meydânî el-Hanefî, *el-Lubâb fî Şerĥi'l-Kitâb* (thk. Muĥammed Muĥyiddîn 'Abdulĥamîd), Beyrût, II, 7.

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe'ye göresonu belli olmayan bir çoğunluğa/topluluğa “كل/ tamamı” lafzı izâfe ediliğinde bununla bu çoğunluğun içerisindeki en az sayı olan bir kastedilmiş olur.¹⁵⁸

Miktarı bilinmeyen bir yığın birim fiyat üzerinden alındığında tarafları anlaşmazlığa götürecek bir cehalet/bilinmezlik ortaya çıkmaktadır. Zira akit tamamlandığında ilk olarak müşteriden para istenecektir, müşteri ise ne kadar vereceğini bilmediği için de bu teslimi gerçekleştirmesi mümkün olmayacaktır.¹⁵⁹

İmâmeyn'e göre ise işaret edilmekle yığının tamamı malum olduğundan akit esnasında ürünün miktarı bilinmektedir. Ücretteki belirsizlik ise akit meclisinde giderilebildiği için bu işlem tarafları anlaşmazlığa götürmeyecektir.¹⁶⁰

Hanefî imamlar arasındaki bu ihtilafın, yapılan akdin tarafları anlaşmazlığa sürükleyecek bir bilinmezlik içerip içermediği konusundaki yaklaşım farkından kaynaklandığı görülmektedir. Ebû Hanîfe'nin “كل” kelimesinin bir çokluğa izafe edilmesiyle alakalı usul kadisesi de ihtilafın sebebi olarak zikredilebilir.

3.1.1.2. Bir Koyun Sürüsünün Tanesi Bir Dirhem Olmak Üzere Satılması

قال: ومن باع قطيع غنم كل شاة بدرهم فسد البيع في جميعها عند أبي حنيفة، وكذلك من باع ثوبا مزارعة كل ذراع بدرهم ولم يسم جملة الذراعان، وكذلك كل معدود متفاوت، وعندهما يجوز في الكل لما قلنا.

“Bir kimse tanesi bir dirheme olmak üzere bir koyun sürüsünü satarsa, Ebû Hanîfe'ye göre koyunların tümünde satış geçersizdir. Aynı şekilde bir kumaşı, her arşını bir dirhem olmak üzere satan ve arşınların toplam miktarını belirtmeyen kimsenin yaptığı satış da geçersizdir. Arasında farklılıklar bulunan taneyle satılan (adedî mütefâvit olan) her ürünün satımı da böyledir. İmâmeyn'e göre ise, bu malların tümünün satımı daha önce söylediğimiz gerekçeden dolayı caizdir.”

¹⁵⁸Muhammed b. Aḥmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-Serahsî, *el-Mebsûṭ*, Dâru'l-ma'rife, Beyrût, 1414/1993, XIII, 5.

¹⁵⁹Ebû Muhammed Maḥmûd b. Aḥmed Bedruddîn el-'Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye* Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût 1420/2000, XIII, 21; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Muḥammed b. Maḥmûd el-Bâbertî, *el- 'Inâye fî Şerḥi'l-Hidâye*, Dâru'l-Fikr, 1389/1970, VI, 268; Kemâluddîn Muhammed b. 'Abdulvaḥid b. 'Abdillḥamîd b. es-Sivâsî İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Ḳadîr*, Dâru'l-Fikr, 1389/1970, VI, 269.

¹⁶⁰Serahsî, *el-Mebsûṭ*, XIII, 6.

Ebû Hanîfe'ye göre buradaki satış işlemi bir önceki ihtilafta açıkladığımız gibi yalnızca bir adedi kapsar. Ancak şu var ki, bir sürüden hangisi olduğu belirtilmeyen bir koyunun ve bir kumaştan belirsiz bir arşının satılması, koyunların ve kumaşın arşınlarının arasında farklılıklar olduğu gerekçesiyle caiz olmazken, bir yığından belirsiz bir ölçüğün satılması hububatın birim miktarlarının birbirinden farksız olması gerekçesiyle caizdir. Bu yüzdendir ki ölçüğün belirsizliği anlaşmazlığa yol açmadığı halde, sürü misalindeki belirsizlik buna yol açmaktadır.¹⁶¹

3.1.1.3. Ölçüsü 100 Arşın Olan Bir Evin 10 Arşınının Satımı

قال: ومن اشترى عشرة أذرع من مائة ذراع من دار أو حمام فالبيع فاسد عند أبي حنيفة، وقالوا: هو جائز، وإن اشترى عشرة أسهم من مائة سهم جاز في قولهم جميعا.

“Bir kimse 100 zira ölçüsündeki ev veya hamamın 10 zirasını satın alırsa, İmam Ebû Hanîfe'ye göre satış fâsiddir. İmâmeyn'e göre ise caizdir. Şayet evdeki 100 hissenin 10 hissesini alırsa imamların ittifakı ile bu satış caizdir.”¹⁶²

İhtilaf Sebebi:Yüz arşınlık yerin on arşınının satın alındığının söylenmesi durumunda ortaya çıkacak cehalet ve bundan ötürü tarafların anlaşmazlığa düşme ihtimalidir. Ebû Hanîfe satın alınan on arşınlık kısmın belirsiz bir kısım olduğunu söylerken, İmâmeyn ise yüz ziradan on ziranın satışını evin onda birini satmak olarak anlamışlardır.¹⁶³

İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise arşın, ölçme aletinin adı olup ölçülen mal için mecâzen kullanılır. Burada satışa söz konusu olan şey on arşınlık ölçüye denk gelen evin bir bölümüdür ki, ölçmeden önce bunun ne kadar olduğu bilinmemektedir. Bu da tarafları anlaşmazlığa götürecek bir belirsizliktir. Hem satışa söz konusu olan on arşınının evin neresinden olduğu da belli değildir. Evin yüz hissesinden on hissesinin satımına cevaz verilmesi ise onda birlik bir payın satımı olduğundandır. Evin onda

¹⁶¹ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 25; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i'*, V, 159; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 6; İbrâhîm el-Halebî, *Multeka'l-'Ebhur*, s. 385; Meydânî, *el-Lubâb fi Şerhi'l-Kitâb*, II, 6

¹⁶² Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 25; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i'*, V, 162; Ebu'l-Me'âlî Mahmûd b. Aḥmed b. Abdulaziz b. 'Omar b. Mâze el-Hanefî, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî fi'l-Fıḫi'n-Nu'mânî* (thk. 'Abdulkerîm Sâmi el-Cundî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1424/2004, VI, 370; İbrâhîm el-Halebî, *Multeka'l-'Ebhur*, s. 385; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râik*, V, 316.

¹⁶³ İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kâdir*, VI, 276; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râik*, VI, 276

biri akit başında bilinirken on ziranın evdeki karşılığı akit başında bilinmemektedir.¹⁶⁴

Akide satışa söz konusu olan eşyanın vasıflarının tam olarak bildirilmesi (tesmiye) sahih olmadığı zaman akdin sahih olup olmamasındaki usûlî ihtilaf, imamların bu meseledeki ihtilaflarının sebebi olarak gösterilebilir.

3.1.1.4. Birim Fiyattan Alınan Elbisenin Farklı Ölçüde Çıkması

ولو اشتري ثوبا واحدا على أنه عشرة أذرع كل ذراع بدرهم فإذا هو عشرة ونصف أو تسعة ونصف، قال أبو حنيفة رحمه الله: في الوجه الأول يأخذه بعشرة من غير خيار، وفي الوجه الثاني يأخذه بتسعة إن شاء. وقال أبو يوسف رحمه الله: في الوجه الأول يأخذه بأحد عشر إن شاء، وفي الثاني يأخذ بعشرة إن شاء. وقال محمد رحمه الله: يأخذ في الأول بعشرة ونصف إن شاء، وفي الثاني بتسعة ونصف ويخير. لأن من ضرورة مقابلة الذراع بالدرهم مقابلة نصفه بنصفه فيجري عليه حكمها.

“Bir kimse zirâsı bir dirhem olmak üzere on ziralık bir kumaşı satın alır ve kumaş on buçuk veya dokuz buçuk zirâ çıkarsa, İmam Ebû Hanîfe’ye göre; birinci durumda on dirheme almak zorundadır, ikinci durumda ise isterse dokuz dirheme kabul eder, isterse de vazgeçer.

İmam Ebû Yusuf’a göre, birinci durumda isterse on bir dirheme, ikinci durumda ise isterse on dirheme kabul eder ve her iki durumda da vazgeçme hakkı vardır. İmam Muhammed’e göre; birinci durumda isterse on buçuk dirheme, ikinci durumda isterse dokuz buçuk dirheme kabul eder. Yine her iki durumda muhayyerlik hakkı mevcuttur. Çünkü bir zira bir dirhem kabul edildiğinde yarım ziranın da yarım dirhem kabul edilmesi gerekmektedir.”¹⁶⁵

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe’nin aslına göre zirâ bir vasıftır ve vasfın fiyatta bir karşılığı yoktur. Bu akitte zirânın fiyata tesir etmesi bir zirânın bir dirhem olması şartına bağlanmıştır. Bu şart bulunmadığında zirânın fiyata tesiri kalmayacaktır. Yarım zirâ ise bir zirâ sayılmayacağı için on buçuk zira elbisede yarım zirânın bir hükmü kalmamıştır ve bu yarım zirâ meccanen verilmiş kabul edilir. Bu durumda

¹⁶⁴Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-Sanâ’i*, V, 163; ‘Aynî, *el-Binâye Şerhu’l-Hidâye*, VIII, 27; Bâbertî, *el-İnâye fi Şerhi’l-Hidâye*, VI, 275; İbnu’l-Humâm, *Fethu’l-Ğadır*, VI, 275.

¹⁶⁵Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 26; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-Sanâ’i*, V, 160; İbn Mâze, *el-Muĥîtu’l-Burhânî*, VI, 375; İbrâhîm el-Ğalebî, *Multeka’l-’Ebhur*, s. 385; Meydânî, *el-Lubâb fi Şerhi’l-Kitâb*, II, 8.

müşterinin muhayyerlik hakkı da yoktur. On dirheme on buçuk zirâ kumaşı almak zorundadır.

İmâmeyn ise vasfın fiyatta karşılığı olduğu konusunda Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmişlerdir. İmam Muhammed kıyas yaparak, bir dirhem bir arşının karşılığı olduğuna göre yarım arşının karşılığının da yarım dirhem olması gerekir, demiştir. Ebû Yûsuf'a göre elbisenin her zirâsına ayrı ayrı fiyat biçildiğinden her zirâ farklı bir kumaş parçası hükmündedir. Bu durumda aldığı ölçüden fazla veya eksik çıktığı için müşterinin muhayyerlik hakkı vardır.¹⁶⁶

3.1.1.5. Hıyaru'ş-Şartta Müddet

خيار الشرط جائز في البيع للبائع والمشتري "ولهما الخيار ثلاثة أيام فما دونها والأصل" فيه ما روي: أن حبان بن منقذ بن عمرو الأنصاري رضي الله عنه كان يغبن في البياعات، فقال له النبي عليه الصلاة والسلام: "إذا بايعت فقل لا خلافة ولي الخيار ثلاثة أيام". "ولا يجوز أكثر منها عند أبي حنيفة". "وقالا: يجوز إذا سمى مدة معلومة لحديث ابن عمر رضي الله عنهما أنه أجاز الخيار إلى شهرين.

“Alışverişlerde akit esnasında satıcı da alıcı da akitten vazgeçmeyi şart koşabilirler. Ancak tarafların bu hakkı üç gün veya daha az bir süre içinde geçerlidir. Bu hükmün dayanağı şu rivayettir. “Habbân b. Münkız b. Amr el-Ensârî (ra) satışlarda hep aldanyordu bunu duyan Nebi (as) kendisine şöyle dedi: ‘Alışveriş yaptığın zaman, aldanmak yoktur ve üç gün içinde istersem vazgeçebilirim de’”.

Ebû Hanîfe'ye göre üç günden fazlası için muhayyerlik şartı koşmak caiz değildir. İmâmeyn ise, İbn Ömer'in (ra) Nebi (as)'ın iki aya kadar caymayı caiz kıldığı şeklindeki rivayetine dayanarak belirli bir süre üzerinde anlaşılması halinde üç günden fazla muhayyerlik şartının caiz olduğunu söylemişlerdir.”¹⁶⁷

İhtilaf Sebebi:İbnu'l-Hümâm'ın ifadesiyle, “Muhayyerlik hakkını üç gün olarak belirleyen Habbân hadisi meşhur bir rivayet olup ona muarız görünen İbn Ömer rivayeti aksi yönde bir delil teşkil etmez.¹⁶⁸Zira bu rivayet sahih hadis

¹⁶⁶ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 30; Bâbertî, *el-İnâye fî Şerhi'l-Hidâye*, VI, 279; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kâdir*, VI, 280; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râik*, VI, 314.

¹⁶⁷ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 29; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, V, 174; İbn Mâze, *el-Muḥîtu'l-Burhânî*, VI, 485; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 12; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Multeka'l-'Ebhur*, s. 387 ; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerhi'l-Kitâb*, II, 12.

¹⁶⁸ Bâbertî, *el-İnâye fî Şerhi'l-Hidâye*, VI, 300.

kaynaklarında yer almamaktadır.¹⁶⁹ Ayrıca söz konusu rivayet, “garib hadis” olup İbn Ömer’e isnadı sahih değilken hadisi merfû kabul etmek nasıl makbul olabilir ki,¹⁷⁰ diye eleştirilmiş bir haberdir. Kıyasa aykırı olarak şart muhayyerliğinin meşruiyetini ortaya koyan meşhur rivayette ise bu muhayyerlik üç gün ile kayıtladığı için bu üç gün ile amel eder ve fazlasını kabul edemeyiz.”¹⁷¹

Alıcının veya satıcının muhayyerlik hakkı talep etmesi, aslında bey’ akdinin gereği olan iki taraf için debağlayıcı olma durumuna aykırı olduğu için bunun kıyasen sahih olmaması gerekir. Ancak mevcut nastan ötürü kıyas terk edilerek istihsanen bu şart caiz görülmüştür. Ebû Hanîfe, kıyası terk etme sebebi olan bu nas muhayyerlik hakkını üç gün ile kısıtladığı için, bu şartı üç günden fazla sürdürmenin akdi fâsid kılacağını söylemiştir. İmâmeyn ise bu şartın bir ihtiyaca binaen getirildiğini, o halde ihtiyaç duyulması halinde üç günden fazla da muhayyerlik hakkı olabileceğini öne sürerek İbn Ömer (ra)’dan nakledilen eseri delil almışlardır.¹⁷²

Şârihlerin izahlarından anlaşılan odur ki, Ebû Hanîfe meşhur hadis olan Habbân rivayetini delil alarak, İbn Ömer rivayetini sıhhati tartışmalı olduğundan meşhur habere muâriz olamayacağı için kabul etmemiştir.

3.1.1.6. Müşteri Muhayyerken Malın Mülkiyeti

وخيار المشتري لا يمنع خروج المبيع عن ملك البائع؛ لأن البيع في جانب الآخر لازم، وهذا؛ لأن الخيار إنما يمنع خروج البديل عن ملك من له الخيار؛ لأنه شرع نظرا له دون الآخر. قال: إلا أن المشتري لا يملكه عند أبي حنيفة، وقالوا: يملكه لأنه لما خرج عن ملك البائع فلو لم يدخل في ملك المشتري يكون زائلا لا إلى مالك ولا عهد لنا به في الشرع.

“Alıcının cayma hakkına sahip olması satılan malın satıcının mülkiyetinden çıkmasını engellemez. Çünkü satıcı bakımından satış kesin ve bağlayıcıdır. Cayma hakkı sadece bu hakka sahip olan tarafın mülkiyetinden bedelin çıkmasına manidir. Çünkü bu hak karşı tarafa değil, ona tanınmıştır.

¹⁶⁹İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 302.

¹⁷⁰Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 50.

¹⁷¹İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 302.

¹⁷²Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 51; Bâbertî, *el-İnâye fî Şerhi'l-Hidâye*, VI, 299; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 301.

Ancak Ebû Hanîfe'ye göre satıcının mülkiyetinden çıkan mal, alıcının mülkiyetine geçmiş sayılmaz. İmâmeyn'e göre ise (satıcının mülkiyetinden çıkan mal muhayyer olmasına rağmen) alıcının mülkiyetine geçer.Çünkü mal satıcının mülkiyetinden çıktığı halde alıcının mülkiyetine geçmezse sahipsizliğe terk edilmiş olur. Şeriatta ise böyle bir şey görülmüş değildir."¹⁷³

İhtilaf Sebebi: Müşteri muhayyer olduğunda satın alınan malın ödenecek bedeli henüz onun mülkiyetinden düşmemiştir.Bu durumda satıcının mülkiyetinden çıkan mal müşterinin mülkiyetine girerse müşteride hem malın mülkiyeti hem de o malın bedeli olan para toplanmış olacaktır. Ebû Hanîfe'nin kabulüne göre hem mal hem de bu malın bedeli akdin taraflarından birinde toplanamaz. Bu durum tarafların akit esnasında bedel ödemeleri konusundaki denkliliğine de aykırı düşmektedir.

İmâmeyn'e göre ise muhayyerlik hakkı olmayan kişi için akit kesinleşmiştir ve buna binaen akdinsonucu olan malın satıcının mülkiyetinden çıkması gerçekleşmelidir. Satıcının mülkiyetinden çıkan mal ise müşterinin mülkiyetine girmiş olmalıdır. Mal satıcının izni ile teslim alındığında ise ödenmesi gereken bedel müşterinin zimmetinde borç olarak sabit olur ve böylece tarafların akit esnasında denk olmaları prensibi ihlal edilmiş olmaz.¹⁷⁴

3.1.1.7. Kişinin Cariye olan Eşini Hıyarı'ş-şart ile Satın Aldığında Nikah Durumu

ومن اشترى امرأته على أنه بالخيار ثلاثة أيام لم يفسد النكاح؛ لأنه لم يملكها لما له من الخيار "وإن وطئها له أن يردّها"؛ لأن الوطاء بحكم النكاح "إلا إذا كانت بكرًا"؛ لأن الوطاء ينقصها، وهذا عند أبي حنيفة "وقال: يفسد النكاح"؛ لأنه ملكها "وإن وطئها لم يردّها"؛ لأن وطأها بملك اليمين فيمتنع الرد وإن كانت ثيبًا.

“Bir kimse, üç güne kadar cayabilmek üzere câriye olan karısını satın alırsa nikahı fâsid olmaz. Çünkü alıcı bu şarttan ötürü henüz ona malik olamamıştır. Onunla münasebette bulunmuş olsa bile satım akdini iptal edebilir.Çünkü ilişkiyi nikah vasıtasıyla yapma hakkı vardır. Ancak eşi (bakire) ise akdi feshedemez. Zira

¹⁷³Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 30; Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-Sanâ'î*, V, 265; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VI, 525; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, II, 14; İbrâhîm el-Halebî, *Mulṭeḳa'l-'Ebhûr*, s. 388 ; Meydânî, *el-Lubâb fi Şerḫi'l-Kitâb*, II, 13.

¹⁷⁴Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-Sanâ'î*, V, 265; 'Aynî, *el-Binâye Şerḫu'l-Hidâye*, VIII, 57; Bâbertî, *el-İnâye fi Şerḫi'l-Hidâye*, VI, 307; İbnü'l-Humâm, *Fethu'l-Ḳadîr*, VI, 308.

ilişkiye girmiş olması cariye'nin değerini düşürmektedir. Bu görüş Ebû Hanîfeye göre'dir.

İmâmeyn ise, bu alışverişin nikahı bozduğunu ve cinsi münasebette bulunması halinde de söz konusu kişinin bu cariyeyi geri çeviremeyeceğini söylemişlerdir. Çünkü bu kadın, (hıyaru'ş-şarta rağmen) alıcının malı olmuştur ve onunla cinsi münasebette bulunması da bu mülkiyet sebebiyledir. Bu yüzden kadın seyyibe (bakire olmayan) bile olsa müşteri satış akdini feshedemez.¹⁷⁵

İhtilaf Sebebi: Bir evvelki maddede de olduğu gibi muhayyerlik hakkının malın müşterinin mülkiyetine girmesine engel olup olmadığı hakkında İmam Ebû Hanîfe ve İmâmeyn arasındaki ihtilaftır.

3.1.1.8. İki Kişinin Hıyâru'ş-Şart ile Bir Köle Alması

وإذا اشترى الرجلان عبدا على أنهما بالخيار فرضي أحدهما فليس للآخر أن يردده عند أبي حنيفة،
وقالا: له أن يردده.

“İki kişi hıyâru'ş-şart kaydıyla bir köle satın aldıktan sonra birisi alışverişini onaylarsa, İmam Ebû Hanîfe'ye göre diğerinin muhayyerlik hakkı kalmamıştır. İmâmeyn ise diğerinin akdi fesh etme hakkı olduğunu söylemişlerdir.”

İhtilaf Sebebi: İmâmeyn'e göre iki kişiye verilen muhayyerlik onlardan her birine bu hakkı ayrı ayrı kullanma imkânı tanımaktadır. Bu yüzden birisi akdionaylarsa da diğerinin muhayyerlik hakkı devam etmektedir.

Ebû Hanîfe'ye göre ise, iki kişiye muhayyerlik verilmesi her birinin bu hakkı ayrı ayrı kullanma imkânının olduğu anlamına gelmez. Zira birisi satışı iptal edip diğeri onayladığı takdirde, bu durumda onaylayan ile satıcı mala ortak olmuş bulunmaktadır. Bu ise satıcının ortaksız şekilde sattığı malın kendisine ortaklı şekilde dönmesi demektir ki, bu durum satıcının maldaki tasarrufunu kısıtladığı için zarar doğurmaktadır.¹⁷⁶

Birinde zarar ihtimali olan iki seçenek arasından zarar vermeyen seçeneğin tercih edilmesinin gerekli olduğu bilinen bir usul kaidesidir. Ebû Hanîfe'ye göre bu

¹⁷⁵Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 30.

¹⁷⁶Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 33; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-Sanâ'i'*, V, 268; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râîk*, VI, 25.

durumda satıcının böyle bir zararı kabul etmesi düşünülemez. Dolayısıyla böyle bir durumda müşterilerden birisi akdi feshettiğinde diğerinin de feshetmesi istenir. Zira bunu yapmaması akdi feshedenin bu hakkını iptal etmektir.¹⁷⁷

3.1.1.9. Malın Kabzı için Vekil Kılınan Kişinin Malı Görmesi

ونظر الوكيل كنظر المشتري حتى لا يردده إلا من عيب. ولا يكون نظر الرسول كنظر المشتري، وهذا عند أبي حنيفة رحمه الله وقالوا: هما سواء.

“Satın almaya vekil olan kişinin malı görmesi, alıcının görmesi gibidir. Malda bir kusur olmadıkça vekilin gördüğü malı müşteri görme muhayyerliği ile geri çeviremez. (Görme muhayyerliği ile alınan malı teslim almak için) elçi olan kişinin malı görmesi ise, alıcının görmesi gibi değildir. Bu görüş Ebû Hanîfe’ye aittir. İmâmeyn ise elçi, vekil ile aynı durumdadır ve aldıkları malı müşteri geri çevirebilir demişlerdir.”¹⁷⁸

İhtilaf Sebebi: İmâmeyn, malı kabzetmek için alınan vekâlet görme muhayyerliğini kapsamadığı için vekilin böyle bir tasarrufunun olmadığını söylemişlerdir. Ebû Hanîfe’ye göre isemalî kabzetmeye vekil tayin edilen kişinin kabzı tamamlayabilmesi için akdin tamamlanması gerekmektedir. Muhayyerlik hakkı bulunan akitler tamamlanmış sayılmadığından, malı kabzetmek için vekil olan kişinin akdi de tamamlama vekâleti bulunmaktadır.¹⁷⁹

İmâmeyn’in, vekâletin hakiki manasında görme muhayyerliği bulunmadığı için, vekalet verilirken muhayyerliği de kapsadığı özellikle zikredilmediği süreçte vekilin malı görmesinin akde tesirinin olmayacağı kanaatini benimsediğini söyleyebiliriz.

¹⁷⁷ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 78; Bâbertî, *el-İnâye fî Şerhi'l-Hidâye*, VI, 332; İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 332.

¹⁷⁸ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 35; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i'*, V, 295; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VI, 542; İbrâhîm el-Halebî, *Mulṭeḩa'l-'Ebhur*, s. 390; İbn Nuceym, *el-Baḩru'r-Râik*, VI, 33.

¹⁷⁹ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 93; Bâbertî, *el-İnâye fî Şerhi'l-Hidâye*, VI, 346; İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 346.

3.1.1.10. Satın Alınan Malın Tüketildikten Sonra Kusurlu Olduğu Ortaya Çıkması

فإن قتل المشتري العبد أو كان طعاماً فأكله لم يرجع بشيء عند أبي حنيفة رحمه الله أما القتل ...
وأما الأكل فعلى الخلاف، فعندهما يرجع. وعنده لا يرجع استحساناً. وعلى هذا الخلاف إذا لبس الثوب
حتى تخرق

“Alıcı satın aldığı köleyi öldürür veya yiyeceği yer ve sonrasında bu malda alırken görmediği bir kusuru fark ederse Ebû Hanîfe’ye göre (hıyar-ı ayıptan ötürü) hiçbir hak iddia edemez.

İmâmeyn’e göre bu durumda alıcı hak iddia edebilir. İmam Ebû Hanîfe ise istihsan ilkesine dayanarak gıdanın tüketilmesi tazmin edilmesi gereken bir kusur olduğundan bu tasarruf ayıp muhayyerliğini düşürür, demiştir. Bir kişinin elbiseyi yırtılıncaya dek giymesi halinde de aynı ihtilaf vardır.”¹⁸⁰

İhtilaf Sebebi: İmâmeyn’e göre gıda maddesinin satın alınmasındaki maksat onun tüketilmesidir. Bu durumda müşteri alış gayesine uygun hareket ettiğine göre ürünü yemiş olması, aldığı maldaki kusurun tazmini için fiyatta indirim istemesine engel değildir. Ebû Hanîfe’nin kabulüne göre ise hangi çeşit olursa olsun malın alışverişe konu edilmesinden maksat onun müşteri tarafından alınmasıdır. Alındıktan sonra malda tazmini gerektiren bir şey yapıldığı takdirde-ki yiyerek eksiltmek de bu kabildendir- iade hakkı düşer.¹⁸¹

3.1.1.11. Fâsid Akit Neticesinde Kabzedilen Malın Mülkiyet Durumu

والبيع بالخمر والخنزير فاسد لوجود حقيقة البيع وهو مبادلة المال بالمال فإنه مال عند البعض والباطل لا يفيد ملكاً تصرفاً، ولو هلك المبيع في يد المشتري فيه يكون أمانة عند بعض المشايخ لأن العقد غير معتبر فبقي القبض بإذن المالك وعند البعض يكون مضموناً لأنه لا يكون أدنى حالاً من المقبوض على سوم الشراء. وقيل الأول قول أبي حنيفة رحمه الله والثاني قولهما.

“İçki ve domuz karşılığında bir malın satışını yapmak fâsiddir. Zira bazılarına göre bunlar mal sayıldığından, satış akdinin hakikati olan malın değiş tokuşu

¹⁸⁰ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 38; Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’s-Sanâ’i*, V, 290; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu’l-Burhânî*, VI, 572; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, II, 20; İbrâhîm el-Halebî, *Mulṭeḳa’l-‘Ebhûr*, s. 392; İbn Nuceym, *el-Baḥru’r-Râîḳ*, VI, 58; Meydânî, *el-Lubâb fi Şerḥi’l-Kitâb*, II, 22.

¹⁸¹ Aynî, *el-Binâye Şerḥu’l-Hidâye*, VIII, 116; Bâbertî, *el-‘Înâye fi Şerḥi’l-Hidâye*, VI, 370; İbnu’l-Humâm, *Fethu’l-Ḳadîr*, VI, 371.

işlemede bulunmaktadır. Bâtil akit ise satın alınan malda tasarruf yetkisi sağlamaz. Bazılarına göre bu şekilde satılan bir mal, alıcının yanında zayi olursa emanet sayılır.¹⁸² Çünkü satış akdi geçerli olmadığından ortada yalnızca sahibinin izniyle teslim alınmış bir mal söz konusudur. Bazılarına göre ise alıcıya ödetilir. Çünkü bu mal akit neticesinde teslim alınan maldan daha aşağı durumda değildir.

Rivayet edildiğine göre birinci görüş İmam Ebû Hanîfe'ye, ikinci görüş İmâmeyn'e aittir."¹⁸³

İhtilaf Sebebi: İmâmeyn'e göre şarap veya domuz bu akitte ödeme aracı sayıldığı için akit fâsiddir. Fâsid akitlerde satıcının izni ile yapılan kabz, malda tasarruf yetkisi sağlamaktadır. Şeriat şarabın veya domuzun satış bedeli olmasını değil satılan mal olma yönlerini iptal etmiştir. Bu durumda akitte alınmak istenen şey şarap veya domuz olmayıp onların mukabilinde bir eşya olduğunda, o eşyanın kıymetini ödeme yükümlülüğü müşterinin zimmetine yüklenir. Satıcının izni ile kabz etmesi halinde de müşterinin maldaki tasarrufu geçerli sayılır. Bu durumda müşterinin elinde ortaya çıkan zarardan müşteri mesul olur.

Ebû Hanîfe ise söz konusu akdin şeriatla karşılığı olmadığı için akdi yok sayarak satıcının kabz izni verdiği malı emanet olarak kabul etmiştir.¹⁸⁴

Hanefî imamların bu ihtilafının, mütekavvim olmayan malın akitlerde semen/mal bedeli sayılıp sayılmayacağı hususundaki yaklaşım farklarına dayandığı söylenebilir.

3.1.1.12. İpek Böceği Satışı

ولا يجوز بيع دود القز عند أبي حنيفة لأنه من الهوام، وعند أبي يوسف رحمه الله يجوز إذا ظهر فيه القز تبعاً له. وعند محمد رحمه الله يجوز كيفما كان لكونه منتقياً به. لا يجوز بيع بيضة عند أبي حنيفة رحمه الله وعندهما يجوز لمكان الضرورة.

¹⁸² Emanet hükmünde olan mallarda kasıt olmadan telef olma durumunda tazmin yükümlülüğü yoktur.

¹⁸³ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 42; İbrâhîm el-Halebî, *Multeka'l-'Ebhur*, s. 400; İbn Nuceym, *el-Baħru'r-Râiğ*, VI, 77

¹⁸⁴ Serahsî, *el-Mebsûf*, XIII, 25; 'Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 140-141; Bâbertî, *el-İnâye fî Şerhi'l-Hidâye*, VI, 406; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kâdir*, VI, 404.

“Ebû Hanîfe’ye göre haşarat olduğu için ipek böceklerinin satışı caiz değildir. İmam Ebû Yusuf’a göre böcekte ipek görünmeye başlamışsa ipeğe tabi sayılacağından dolayı bu durumdaki ipek böceğinin satışı caizdir. İmam Muhammed ise, kendisinden faydalandığı için hangi durumda olursa olsun ipek böceği satışı caizdir demiştir.

Ebû Hanîfe’ye göre ipek böceğinin yumurtasının da satışı caiz değildir. İmâmeyn’e göre ise zaruret gerekçesiyle caizdir.”¹⁸⁵

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe’ye göre ipek böceği kendisinden istifade edilecek bir mal değildir. İstifade edilecek şey ondan üretilecek olan ipektir. Bu da akit esnasında mevcut olmadığı için bu işlemle mevcut olmayan bir şeyin satımı söz konusu olmaktadır.¹⁸⁶ İmâmeyn’e göre ise ipek üretimi için ipek böceğinin satışı âdet olduğundan bu satışa cevaz verilmektedir.¹⁸⁷

Hanefî imamların bu ihtilafının, zamanın değişmesi ile insanların teâmülünün değişmesi ilkesine dayalı bir ihtilaf olduğunu söylemek mümkündür.

3.1.1.13. Vekalet Yolu İle Zımmi Üzerinden Şarap ve Domuzun Satışı

وإذا أمر المسلم نصرانيا ببيع خمر أو شرائها ففعل جاز عند أبي حنيفة رحمه الله وقال لا يجوز على المسلم. وعلى هذا الخلاف الخنزير، وعلى هذا توكيل المحرم غيره ببيع صيده.

Ebû Hanîfe’ye göre bir Müslüman, Hristiyan birisine içki satmasını veya satın almasını emreder ve o da bunu yaparsa bu satış caizdir. İmâmeyn’e göre ise Müslüman birinin böyle bir akit yaptırması caiz değildir (Müslüman olan için şarapta mülk tahakkuk etmez) demişlerdir. Domuz konusunda da aynı ihtilaf vardır. İhramdaki bir kişinin, kendi avını satmaya başkasını vekil kılmasının hükmü de aynıdır.¹⁸⁸

¹⁸⁵Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 45; Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’s-Sanâ’i*, V, 144; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu’l-Burhânî*, VI, 347; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 25; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Multeḳa’l-’Ebhur*, s. 396; İbn Nuceym, *el-Baḥru’r-Râîk*, VI, 85; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḥi’l-Kitâb*, II, 46.

¹⁸⁶Aynî, *el-Binâye Şerḥu’l-Hidâye*, VIII, 161; Bâbertî, *el-’Înâye fî Şerḥi’l-Hidâye*, VI, 420; İbnul-Humâm, *Fethu’l-Ḳadır*, VI, 420.

¹⁸⁷İbn Mâze, *el-Muḥîṭu’l-Burhânî*, VI, 347.

¹⁸⁸Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 48; Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’s-Sanâ’i*, V, 141; İbn Nuceym, *el-Baḥru’r-Râîk*, VI, 91.

İhtilaf Sebebi: İmâmeyne göre Müslüman kimse, şarap veya domuzu satın almaya ehil değildir. İmâmeynin aslına göre, kişinin kendisinin yapmaya ehil olmadığı bir işte başkasına vekalet vermeye de ehliyeti yoktur.

Ebû Hanîfe ise vekil ve müvekkili ayrı değerlendirerek, iki ayrı ehliyetin bulunduğu bahsetmiştir. Vekil olan Hristiyan kişi kendi adına şarap almaya ehildir ve bu akdikendi ehliyet ve tasarrufundan ötürü yapmaktadır. Vekil, akdi tamamladıktan sonra, bu malın mülkiyetinin müvekkile devredilmesi ise hükmü bir şeydir ve müvekkilin Müslüman olması bu malın kendisine intikal etmesine mâni değildir. Vekil kendinde olan ehliyetle şarabı satın almıştır ve müvekkilin vekilin aldığı maldaki mülkiyeti teslim alma ehliyetine göre de mal müvekkile intikal etmiştir.¹⁸⁹

3.1.1.14. Biri Meşru Diğeri Gayrimeşru Olan İki Ürünün Aynı Akitte Satılması

ومن جمع بين حر وعبد أو شاة ذكية وميتة بطل البيع فيهما وهذا عند أبي حنيفة رحمه الله وقال أبو يوسف ومحمد رحمهما الله: إن سمي لكل واحد منهما ثمننا جاز في العبد والشاة الذكية.

“Bir kimse hür bir kimse ile bir köleyi veya şer`i kesim ile boğazlanmış bir koyun ile murdar bir koyunu aynı akitte satarsa iki ürünün de satışı batıldır. Bu görüş Ebû Hanîfe’ye göredir. İmâmeyn ise satışa konu olan her bir ürünün fiyatı ayrı ayrı belirtilmişse kölenin ve şer`an boğazlanmış koyunun satışı caizdir demişlerdir.”¹⁹⁰

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe hür ve kölenin aynı anda akde konu edilmesini, biri olmadan diğेरinin de satışının olmayacağı şeklinde bir şart olarak görmüştür. Bu şartla birlikte müşteri iki maldan birine diğeri olmadan malik olamayacaktır. Netice olarak hür kimsenin satış hükmü bâtil olacağından kölenin satışı da bâtil olmaktadır.¹⁹¹

¹⁸⁹ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 179; Bâbertî, *el-İnâye fi Şerhi'l-Hidâye*, VI, 440; İbnü'l-Humâm, *Fethu'l-Kâdir*, VI, 439.

¹⁹⁰ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 50; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, V, 145; İbn Mâze, *el-Muhtâtu'l-Burhânî*, VI, 535; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 23; Meydânî, *el-Lubâb fi Şerhi'l-Kitâb*, II, 29.

¹⁹¹ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 194; Bâbertî, *el-İnâye fi Şerhi'l-Hidâye*, VI, 456.

İmâmeyn ise fiyatlarının ayrı ayrı belirtilmesi durumunda iki ürünün artık bir bütün sayılamayacağını söyleyerek, hür olanın satışının bâtil olması kölenin kendi fiyatı üzerinden satımına tesir etmez demişlerdir.¹⁹²

Ebû Hanîfe vâv “ و ” harfi ile yapılan atfın, biri diğerine atfedilen iki şeyinhükümde mutlak olarak birlikte bulduklarına delâlet ettiğini kabul ederken; İmâmeyn ise fiyatların ayrı zikredilmesi durumunda eşyaların ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiğini kabul etmiştir. İhtilaf sebebi olarak, harf-i cerin kelamın mücebine tesiri gösterilebilir.

3.1.1.15. Fâsid Bir Akitle Alınan Malda Tasarruf Sonrası Malın İade Durumu

ومن باع دارا بيعا فاسدا فبناها المشتري فعليه قيمتها عند أبي حنيفة رحمه الله. وقالوا: ينقض البناء وترددالدار والغرس على هذا الاختلاف.

“Fâsid bir akidle satılan müstakil bir eve müşteri ek bir bina yaparsa satıcı (akit iptal olduğundan) evi iade alamaz, bu durumda müşterinin evin kıymetini ödemesi gerekir. Bu görüş Ebû Hanîfe’ye aittir. İmâmeyn ise ek bina yıkılır ve ev geri verilir demişlerdir. Ağaç dikilmişse onda da aynı ihtilaf vardır.”¹⁹³

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe’ye göre bina yapmak sürekli orada kalması niyeti ile yapılan bir fiildir ve bu bina satıcının alıcıya verdiği bir yetki ile yapılmıştır. Bu yetkilendirme de değişikliğe uğrayan bu mülkte satıcının geri alma hakkını düşürmüştür. Zira kimsenin bir cihetten meşru olarak tamamlanmış bir şeyi yok etmeye hakkı yoktur.¹⁹⁴ Müşterinin satış aksi sonrasında yaptığı bina, satıcının eski mülkiyet hakkını sanki ortadan kaldırmış gibidir. Bundan ötürü akdin fâsit olduğu ortaya çıkınca bina yapmakla değişen ve ortadan kalkan eski mülkün kıymeti ödenmelidir.¹⁹⁵

İmâmeyn ise böyle bir akit neticesinde sabit olan şuf’a hakkını öne sürerek satıcının mülkünü geri alma hakkı olduğunu söylemişlerdir. Yapılan binaya rağmen

¹⁹²İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kâdir*, VI, 457.

¹⁹³Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 52, 53; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, V, 304; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VI, 229; İbrâhîm el-Halebî, *Mulṭeḩa'l-'Ebhur*, s. 401; İbn Nuceym, *el-Baḩru'r-Râik*, VI, 105.

¹⁹⁴Aynî, *el-Binâye Şerḩu'l-Hidâye*, VIII, 207; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kâdir*, VI, 471.

¹⁹⁵İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VI, 229.

şuf'a hakkı olan komşu mahkeme ile ek yapıyı yıktırarak bu evi alabilmektedir. Binanın varlığının şuf'a hakkını düşürmediği kabul edildiğine göre, satıcının iade alma hakkı şuf'a hakkından daha kuvvetli bir haktır.¹⁹⁶

Kanaatimizce Ebû Hanîfe, satıcının bilgisi dahilinde müşterinin bina eklemesini yâkînî olarak mülkiyetin elden çıkması olarak görmektedir. Ebû Hanîfe'nin kabulüne göre yâkînî olarak sabit olan bir şey ise aksi isbat edilmedikçe hüküm olarak sabittir.

3.1.1.16. Satılan Malın Geri Alındıktan Sonra Tekrar Murabaha ile Satılması

ومن اشترى ثوبا فباعه بربح ثم اشتراه، فإن باعه مرابحة طرح عنه كل ربح كان قبل ذلك، فإن كان استغرق الثمن لم يبعه مرابحة، وهذا عند أبي حنيفة رحمه الله وقالا: يبيعه مرابحة على الثمن الأخير.

“Bir kimse, satın aldığı bir elbiseyi bir miktar karla sattıktan sonra aynı kişiden tekrar satın alır ve bunu yeniden murabaha ile satacak olursa son alımdan önceki bütün karları çıkarması gerekir.

Şayet son kârı çıkardıktan sonra elde ilk aldığı bedel kalıyorsa bu malı tekrar murabaha ile satamaz. Bu görüş, Ebû Hanîfe'ye göredir. İmâmeyn ise her iki durumda da alınan son bedel üzerinden murabaha ile satabilir demişlerdir.”

Bu meselenin misali şöyledir: Bir kimse, on liraya satın aldığı elbiseyi, on beş liraya sattıktan sonra onu tekrar on liraya aldığı takdirde (ilk satışta kar ettiği beş lira düşünce geriye kalan ödediği) beş lira üzerinden murabaha ile satması ve bana beş liraya mal olmuştur, demesi gerekir.

Eğer on liraya satın aldığını murabaha ile yirmi liraya sattıktan sonra tekrar on liraya satın alırsa (ikinci alımda bir maliyet yükü olmadığından) onu bir daha murabaha ile satamaz. Diğer iki İmame göre ise her iki durumda murabaha ile satabilir.¹⁹⁷

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe'ye göre satılan ürünün müşteridendaha ucuza geri alınması ile elde edilen kâr oranı, bir ayıptan kaynaklı iade alma ihtimaline binâen

¹⁹⁶ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 207; Bâbertî, *el-İnâye fî Şerhi'l-Hidâye*, VI, 471; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 471.

¹⁹⁷ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 57.

şüphelidir. Böyle bir durumda ise elbise beş liraya mal olmuş gibi görüldüğünden beş lira üzerinden murâbaha yapılabilir.

Ancak on liraya mal edip yirmiye satıp, tekrar on liraya geri aldığıında ilk satıştan elde edilen kâr ile aynı ürün geri alındığından elbise sanki bedelsiz şekilde alınmış, yahut riba şüphesi oluşan bir akit gerçekleşmiş olur. Bu durumda da bu elbise murâbaha ile satılamaz.

Ebû Hanîfe satılan malın aynı müşteriden ucuza geri alınması durumunda oluşan kârın şüpheli olmasına binaen bu iki akdi bağlantılı görmüştür. İmâmeyn ise iki akdi birbirinden bağımsız kabul ettiğinden ikinci akitte elde edilen kârın sonraki akitlerdeki murâbaha hükmüne tesir etmeyeceğini söylemişlerdir.¹⁹⁸

3.1.1.17. Keylî Olan Hammaddenin İşlenmiş Hali İle Satılması

وبيع الدقيق بالسويق لا يجوز عند أبي حنيفة متفاضلا، ولا متساويا لأنه لا يجوز بيع الدقيق بالمقلية ولا بيع السويق بالحنطة، فكذا بيع أجزاءهما لقيام المجانسة من وجه. وعندهما يجوز لأنهما جنسان مختلفان لاختلاف المقصود.

“Ebû Hanîfe’ye göre ne eşit olarak ne de bir tarafın fazla olacak şekilde unun sevikle (buğday ezmesi) satışı caiz değildir. Unun öğütülmüş sevikle, sevikin de buğdayla satışı gibi buğday ürünlerinin birbiriyle satışları aynı cins ürünlerin birbiri ile satışı gibi olduğundan caiz değildir.

İmâmeyn ise bunları kullanım alanı farklı olduğundan iki ayrı cinsin satımı gibi kabul etmiş ve birbirleri ile satımına cevaz vermişlerdir.”¹⁹⁹

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe’ye göre un ve sevik buğdaydan imâl edildiği için buğday hükmündedir ve birbiri ile satımında ribâ tahakkuk etmektedir. İmâmeyn ise bu ürünlerin her birinin ayrı ayrı isme sahip olması ve kullanım amaçlarının farklı olmasından ötürü iki ayrı ürün olarak değerlendirmiştir.²⁰⁰ Burada imamların yaşadığı dönem farkında insanların teâmülünün değişmesini görmek mümkündür.

¹⁹⁸ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 238-239; Bâbertî, *el-İnâye fi Şerhi'l-Hidâye*, VI, 502.

¹⁹⁹ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 63; Kâsânî, *Bedâ'î u's-Sanâ'î*, V, 139; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VI, 354; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 32; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Mulṭeḳa'l-'Ebhur*, s. 412; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râîḳ*, VI, 140; Meydânî, *el-Lubâb fi Şerhi'l-Kitâb*, II, 40.

²⁰⁰ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 284.

3.1.1.18. Yaş ve Kuru Meyvenin Birbiri İle Eşit Satışı

ويجوز بيع الرطب بالتمر مثلا بمثل عند أبي حنيفة وقالوا: لا يجوز لقوله عليه الصلاة والسلام حين سأل عنه أو ينقص إذا جف؟ فقبل نعم، فقال عليه الصلاة والسلام: لا إذا.

“Ebû Hanîfe’ye göre taze hurmayı (rutab) kuru hurma karşılığında (temr) eşit olarak satmak caizdir. İmâmeyn’e göre ise caiz değildir. Çünkü Peygamber Efendimiz (as)’a bu konu sorulduğunda kendisi, (rutab) kurumakla (ağırlığı) eksilir mi? diye sormuş ve evet eksilir cevabını alınca: ‘O halde caiz değildir’ buyurmuşlardır.”²⁰¹

İhtilaf Sebebi:Ebû Hanîfe,İmâmeyn’in delil aldığı rivayetin ravisi olan Zeyd b. Ayyâş’ı meçhul gördüğü için bu rivayetle amel etmemiştir. Ebû Hanîfe’nin bu cerhine rağmen hadis uleması râvînin sikâ olduğunu söylemişlerdir. Her ne kadar Ebû Hanîfe’nin bu cerh içtihadı doğru olmasa da bu rivâyet haber-i vahid olduğu için kat`î delillere ve meşhur haberlere muâriz olduğu için delil alınamaz.²⁰²

Ebû Hanîfe’ye göre yaş olsun kuru olsun iki tür de hurma diye isimlendirilir. Çünkü Nebi (a.s.) Hayber hurmalarının durumunu sorduğunda, hem yaş hem de kuru hurmayı kast ederek temr ismini kullanmıştır. Bu meşhur bir haber olup, Ayyâş’ın rivâyeti bu rivayete muâriz bir delil olarak kabul edilemez.

Kıyasen bakılacak olsa yaş hurma, kuru hurma gibi kabul edildiği takdirde zaten aynı cins ürünler eşit satılmalıdır, farklı cins ürün ise bu durumda cins farklılığında taraflardan birinin fazla olması caizdir.²⁰³

Râvînin cerhi hakkında imamların ihtilaflarınınve meşhur habere muâriz haber-i vâhidin delil olmayacağı ilkesindeki usûl ihtilafını, bu meseledeki fûrû ihtilafınınsebebi olarak görmekteyiz.

²⁰¹Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 64; Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’s-Sanâ’i*, V, 188; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu’l-Burhânî*, VI, 353; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 32; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Mulṭeḳa’l-’Ebhûr*, s. 412; İbn Nuceym, *el-Baḥru’r-Râîḳ*, VI, 144; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḫi’l-Kitâb*, II, 40.

²⁰²Aynî, *el-Binâye Şerḫu’l-Hidâye*, VIII, 288; Bâbertî, *el-’Înâye fî Şerḫi’l-Hidâye*, VII, 28; İbnu’l-Humâm, *Fethu’l-Ḳadîr*, VII, 29.

²⁰³Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 64.

3.1.1.19. Bir Malda Zikredilmese de Demirbaşların Satış Akdine Dahil Olması

ولا تدخل الظلة إلا بذكر ما ذكرنا عند أبي حنيفة رحمه الله لأنه مبني على هواء الطريق فأخذ حكمه. وعندهما إن كان مفتحه في الدار يدخل من غير ذكر شيء مما ذكرنا لأنه من توابعه فشابه الكنيف.

“Ebû Hanîfe’ye göre ev satımında kabaltı²⁰⁴ ancak akitte satışa dahil edilirse teslimi söz konusu olur.Çünkü bu yolun üzerine yapıldığından esasen yol hükmündedir. İmâmeyn’e göre ise, bu kısmın girişi evin içindeyse akitte teslimi konuşulmamış olsa da de satışa dahil olur. Çünkü bu da evin müştemilatından olduğundan saçaklık ve ağıl gibi sayılmaktadır.”²⁰⁵

İhtilaf Sebebi: Zamanın değişmesi ile Kûfe ehlinin uygulaması değişmiş ve kabaltının girişi hangi evde ise o eve ait kabul edildiğinden satışta da teslimi istenmiştir.²⁰⁶

3.1.1.20. Ette Selem Akdi Yapmak

ولا خير في السلم في اللحم عند أبي حنيفة رحمه الله. وقالوا: إذا وصف من اللحم موضعاً معلوماً بصفة معلومة جاز. لأنه موزون مضبوط الوصف ولهذا يضمن بالمثل.

“Ebû Hanîfe’ye göre ette selem satışı caiz değildir. İmâmeyn ise (hayvanın) belirli bir yerinin belirli bir niteliği söylenirse ette selem caizdir demişlerdir. Çünkü et, tartılabilen ve vasfı (kıymeti) tesbit edilebilen ve bu vasfından ötürü de telef olduğunda misli ödetilebilecek bir maldır.”²⁰⁷

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe’ye göre sene içerisinde otlakların durumuna göre hayvanların semizliği ve kemik yapısına göre hayvandan hayvana etin farklılığı söz konusu olacağı için etlerin durumundaki farklılık tarafları anlaşmazlığa götürebilecektir. İmâmeyn ise etin hayvanın hangi bölgesinden

²⁰⁴ Bir tarafı eve diğer tarafı da karşıdaki eve veya duvara bindirilen, altından sokağın geçtiği evin bir bölümü. (‘Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 303)

²⁰⁵ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 66; Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’s-Sanâ’i*, V, 165; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VI, 308; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 6; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Multeḳa'l-’Ebhur*, s. 413; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râîḳ*, VI, 149.

²⁰⁶ Bâbertî, *el-’Înâye fî Şerḫi'l-Hidâye*, VII, 41; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Ḳadîr*, VII, 42.

²⁰⁷ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 72; Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’s-Sanâ’i*, V, 210; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VII, 80; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Multeḳa'l-’Ebhur*, s. 417; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râîḳ*, VI, 172.

olacağıın belirlenmesi mümkün olduğundan ve artık etin tartılarak satılması örfleştiği için selemi caiz görmüşlerdir.²⁰⁸

Bir evvelki meselede ve burada, zamanın değişmesi ile hâkim olan örfün akitlerdeki belirsizliği giderdiği ve nadiren vuku bulan muâmelelerin artık yaygınlaşması neticesinde cevâz verildiği görülmektedir.

3.1.1.21. Selem Akdinde Sermaye Miktarının ve Malın Teslim Mekânının Belirtilmesi

ولا يصح السلم عند أبي حنيفة رحمه الله إلا ... معرفة مقدار رأس المال وتسمية المكان الذي يوفيه فيه إذا كان له حمل ومؤنة. وقالوا: لا يحتاج إلى تسمية رأس المال إذا كان معينا ولا إلى مكان التسليم ويسلمه في موضع العقد.

“Ebû Hanîfe'ye göre selem için gereken şartlardan birisi ra`su'l-mâlin (ödenecek bedelin) belirtilmesi, diğeri de şayet malın teslim edilmesi malın transferini gerektiriyor ve transfer için bir masraf oluşuyorsa malın teslim edileceği yerin de belirtilmesidir. İmâmeyn ise ödenecek rakam belli ise akitte zikretmeye ve malın teslim edileceği yerin de belirtilmesine gerek olmadığını söylemişler ve satıcı malı akit yerinde teslim eder, demişlerdir.”²⁰⁹

İhtilaf Sebebi: Birinci meselede; yani selem akdinde sermayenin belli olması durumunda, İmâmeyn satış akdine kıyas yaparak ödenecek miktarın işaret edilerek belirtilmesi yeterli gelecektir, demişlerdir. Ebû Hanîfe ise re`sûlmâlin miktarının zikredilmesini İbn Ömer'den nakledilen rivayete dayandırmaktadır²¹⁰ ve fakih olan sahâbînün rivayeti kıyasa tercih edileceğinden işareti yeterli görmemiştir.²¹¹ İmâmeyn ise bu meselede mezhebin usûlüne aykırı görüş bildirerek kıyasa gitmişlerdir. Ebû Hanîfe ise fakih râvînün rivayeti ile kıyası terk etmiştir.

İkinci meselede yani teslim mekanının belirtilmesinde, İmâmeyn malın akit yapılan yerde teslim edilmesini akdin gerekliliği olarak görmüşlerdir ve bu meseleyi satış akdine kıyas etmişlerdir. Ebû Hanîfe ise, selem akdinde malın teslimi hemen

²⁰⁸ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 341; Bâbertî, *el-Înâye fî Şerhi'l-Hidâye*, VII, 85; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kâdir*, VII, 84.

²⁰⁹ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 73; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-Sanâ'i*, V, 213; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VII, 72; Mevslî, *el-İhtiyâr*, II, 35; İbrâhîm el-Halebî, *Mulṭaka'l-'Ebhur*, s. 417; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râîk*, VII, 91; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerhi'l-Kitâb*, II, 44.

²¹⁰ Bâbertî, *el-Înâye fî Şerhi'l-Hidâye*, VII, 91; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kâdir*, VII, 91.

²¹¹ İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râîk*, VII, 92.

akit sonrasında olmayacağı için malın teslim edileceği yerin belirtilmemesi cehaleti doğurur demiştir. Hem mekanların değişmesi ile malın kıymetinin değişmesi gibi bir durum vardır ki, bu tarafları anlaşmazlığa götürecek bir bilinmezlik içermektedir. Hem de misalen gemide selem yapan taraflar malın teslimini denizin ortasında yapamayacakları için teslim mekanını belirtmek selem akdinde zorunluluk halini almıştır.²¹²

İkinci meseledeki ihtilafın sebebi, tarafların yeri belirtmemesinin anlaşmazlığa götürecek bir belirsizlik olarak görülüp görülmemesidir. Bu meselede de zamanın değişmesi ile insanların teâmülünün değişmesine binâen hükmün değiştiği söylenebilir.

3.1.1.22. Selem Akdinde Müşterinin Düşük Kalite Mal Üzerinden Anlaşıldığını İddia Etmesi

ومن أسلم إلى رجل دراهم في كر حنطة فقال المسلم إليه شرطت ردينا وقال رب السلم لم تشتترط شيئا فالقول قول المسلم إليه" لأن رب السلم متعنت في إنكاره الصحة لأن المسلم فيه يربو على رأس المال في العادة، وفي عكسه قالوا: يجب أن يكون القول لرب السلم عند أبي حنيفة رحمه الله لأنه يدعي الصحة وإن كان صاحبه منكرا. وعندهما القول للمسلم إليه لأنه منكر وإن أنكر الصحة.

“Misalen bir kimse, birkaç dirhem karşılığında bir miktar buğdayı selem akdiyle satın aldıktan sonra aralarında ihtilaf çıkarsa ve satıcı: “Ben, buğdayın düşük kalite olmasını şart koştum.” derken alıcı da: “Sen hiçbir şey şart koşmadın.” derse, bu durumda geçerli olan, satıcının sözüdür. Çünkü alıcının inkâr etmesinde malın kaliteli olduğunu kabul ettirmek vardır. Zira normal olarak selem ile satılan mal sermaye olarak ödenen paradan daha kıymetlidir.

Bu meselenin aksi olduğunda; yani müşteri: “Bana düşük kalite buğdayı şart koştun.” derse satıcı da: “Ben böyle bir şart koşmadım.” derse Ebû Hanîfe’ye göre müşterinin sözü kabul edilir. Çünkü bu durumda satıcı akdin sıhhatine zarar verecek olan malın daha pahalı olduğunu iddia etmektedir. Müşteri ise selem akdiningereği olan malın ucuzluğunu savunmaktadır. İmâmeyne göre ise geçerli olan satıcının

²¹²İbn Mâze, *el-Muḥîtu'l-Burhânî*, VII, 73; ‘Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, VIII, 351, 352; Bâbertî, *el-‘Înâye fî Şerḥi'l-Hidâye*, VII, 94; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kâdir*, VII, 94.

sözüdür. Çünkü satıcı akdin sıhhatini inkâr ediyor olsa dahimalın kaliteli olduğunu ikrar etmektedir.”²¹³

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe'nin aslına göre akitte fesadı şart koşmak masiyettir, Müslümanın masiyeti istemesi ise zahiren kabul edilecek bir şey değildir.²¹⁴

3.1.1.23. Selem Akdinde Malın Teslim Edilirken Satın Alınan Başka Malla Karıştırılması

ومن أسلم في كر حنطة فلما حل الأجل اشترى المسلم إليه من رجل كرا وأمر رب السلم بقبضه قضاء لم يكن قضاء.... وأما العين فلأنه خلطه بملكه قبل التسليم فصار مستهلكا عند أبي حنيفة رحمه الله فينتقض البيع، وهذا الخلط غير مرضي به من جهته لجواز أن يكون مراده البداءة بالعين وعندهما هو بالخيار إن شاء نقض البيع وإن شاء شاركه في المخلوط لأن الخلط ليس باستهلاك عندهما.

“Selem ile alınan ürünün tesliminden önce satıcı aynı miktar ürünü başkasından satın alıp, selem yapan kişiye bu ürünü almasını isterse bu selem akdi caiz olmaz.

Satıcının satış akdiyle satın aldığı kısmı, selem akdiyle alıcının mülkiyetine geçmiş olan ama henüz teslim edilmeyen kısma karıştırdığında selemin teslimi gerçekleşmemiş sayılır. Bu nedenle de Ebû Hanîfe'ye göre bu takdirde mal zayi edilmiş olduğundan selem akdi bozulmuş olur. Aynı zamanda malların bu şekilde birbirine karışması alıcının rızası dışında olmuştur. İmâmeyne göre ise alıcı serbesttir. İsterse selem akdini bozar, isterse de karışmış olan malda satıcıya ortak olur. Çünkü onlara göre malın birbirine karışması zayi olması demek değildir.”²¹⁵

İhtilaf Sebebi: Müşterinin rızası olmadan onun selem akdi yaptığı malı başka bir malla karıştırmak, Ebû Hanîfe'ye göre selem malının zayi edilmesi demektir. Artık bu mal karıştığı için, ilk hali ile teslim edememek, o malı yok kabul etmeyi gerektirir.²¹⁶

²¹³Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 76; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râîk*, VI, 184.

²¹⁴Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, VIII, 367; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, VII, 110.

²¹⁵Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 75; Kâsânî, *Bedâ'î u's-Sanâ'î*, V, 201; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VII, 119.

²¹⁶Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, VIII, 364; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, VII, 107.

3.1.1.24. İstisnâ' Akdinde Zaman Tayini

لو ضرب الأجل فيما فيه تعامل يصير سلما عند أبي حنيفة خلافا لهما ولو ضربه فيما لا تعامل فيه يصير سلما بالاتفاق.

“İstisnâ’ akdi şayet teâmül bulunan malda yapılır ve de teslim için süre belirtilirse Ebû Hanîfe'ye göre bu muamele seleme dönüşür. İmâmeyne göre ise seleme dönüşmez. Teâmül bulunmayan malda süre belirtilmesi halinde ise muamele, ittifakla seleme dönüşür.”²¹⁷

İhtilaf Sebebi: Örfte istisnâ’ yapılan mallarda süre tayin edildiğinde İmâmeyn bu akdin yine istisnâ’ sayılmasını, istisnâ’ kelimesini hakiki manasında kullanmanın mümkün olmasına bağlamaktadır. Çünkü süre tayini istisnâ’ akdinde olması muhtemel bir durumdur. Bu ihtimal varlığını koruduğunda kesin hüküm olan istisnânın hemen yerine getirilmesi hükmü geçerli olur. Ebû Hanîfe'ye göre ise, istisnâ’da ecel tayini ile bu akdin istisnâ’ olarak kabul edilmesinin kesinliği düşmüştür. Çünkü zaman tayini ile bu akit borcun satışı olmuştur. Borcun satışı da icmâ ile selem akdidir.²¹⁸

İhtilafın bina edildiği usûl ayrılığı, kelimenin hakiki manasını kullanmanın mümkün olup olmamasındaki ihtilaftır. Ebû Hanîfe'ye göre zaman tayini ile birlikte kelimeyi hakiki manasıyla kullanmak mümkün görülmemektedir.

3.1.2. Sarf Bahsindeki İhtilaflar

3.1.2.1. Borç Alınan Felsin Tedavülden Kalkması

ولو استقرض فلوسا ناقفة فكسدت عند أبي حنيفة رحمه الله يجب عليه مثلها لأنه إعارة، وموجه رد العين معنى والتمنية فضل فيه إذ القرض لا يختص به. وعندهما تجب قيمتها لأنه لما بطل وصف التمنية تعذر ردها كما قبض فيجب رد قيمتها، كما إذا استقرض مثليا فانقطع.

“Misalen bir kimsenin borç olarak aldığı fels (itibari para) tedavülden kalkarsa Ebû Hanîfe'ye göre borçlu kişinin bu felsin aynısını ödemesi gerekir. Çünkü felsin revaçtan düşmesiyle muamele iâre (ödünç verme) akdine dönüştüğünden

²¹⁷Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 77; Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-Sanâ'î*, V, 210; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VII, 137; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 39; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râîḳ*, VI, 219.

²¹⁸Serahsî, *el-Mebsûṭ*, XII, 140; 'Aynî, *el-Binâye Şerḩu'l-Hidâye*, VIII, 377.

alınan bu felsin mislini ödemek gerekir. Fels borcunun para (ile ödenmesi) zorunlu değildir; çünkü borç paraya mahsus (bir durum) değildir.

Diğer iki İmama göre ise paraların kıymetini ödemesi gerekir. Çünkü para olma vasıflarının ortadan kalkmasıyla teslim alındıkları şekilde geri verilmeleri imkansızlaşmıştır. Bu nedenle de borç alınan benzerli bir malın piyasadan kalkması durumunda olduğu gibi burada da kıymetin ödenmesi gerekir.”²¹⁹

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe’ye göre felslerin karz olarak alınmasının caiz olması, onun para vasfı olmasına bağlı olmasından değil, bilakis mislî mallardan olmasından kaynaklanmaktadır. Borç alındıktan sonra para değerinin ortadan kalkması, felsin mislî mallardan olduğu hakikatini değiştirmez.²²⁰ İmâmeyn’e göre ise borç alınan fels para vasfından ötürü alınmıştır. Tedavülden kalktığına ise onun mislini vermek para ödeme manası taşımadığı için felsin kıymeti verilmelidir.²²¹ Çünkü borçlarda vasıflara itibar edilir.²²²

Ebû Hanîfe’nin, bozulduğu vakitte vasıflara itibar etmemesi ve vasıfları akitlerde asıl kabul etmeme ilkesi kanaatimizce ihtilafın sebebi olarak zikredilebilir.

3.1.2.2. Aynı Akitte Bir Dirhem ile Hem Fels Hem de Dirhem Satın Almak

ومن أعطى صيرفيا درهما وقال أعطني بنصفه فلوسا وبنصفه نصفا إلا حبة جاز البيع في الفلوس وبطل فيما بقي عندهما لأن بيع نصف درهم بالفلوس جائز وبيع النصف بنصف إلا حبة ربا فلا يجوز. وعلى قياس قول أبي حنيفة رحمه الله بطل في الكل.

“Misalen bir kimse sarrafa bir dirhem vererek, bana bunun yarısıyla fels, diğer yarısı ile de yarım dirhemden bir habbe eksik, dirhem ver derse, bu takdirde İmâmeyne göre felsin satışı câiz, dirhemden satışı ise geçersizdir. Çünkü, yarım dirhem ile fels satın almak caiz, kalan yarısı ile de bir habbe miktarı eksik şekilde

²¹⁹Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 85; Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’s-Sanâ’i*, V, 242; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu’l-Burhânî*, VII, 128; İbrâhîm el-Halebî, *Mulṭaka’l-‘Ebhur*, s. 425; Meydânî, *el-Lubâb fi Şerḥi’l-Kitâb*, II, 52.

²²⁰Serahsî, *el-Mebsûṭ*, XIV, 30

²²¹Aynî, *el-Binâye Şerḥu’l-Hidâye*, VIII, 416; Bâbertî, *el-‘Înâye fi Şerḥi’l-Hidâye*, VII, 158.

²²²İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, VII, 158.

yarım dirhem almak ise ribadır. Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre satışın tümü geçersizdir.”²²³

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe, “Bana ver” emri fels ve dirhem için ayrı ayrı kullanılmadığı takdirde iki satışı tek bir akit olarak kabul etmektedir. Satışa söz konusu olan dirhemde riba tahakkuk ettiği için akit fâsid olduğundan felsin satışı da geçersiz olur. İmâmeyn ise satışa söz konusu olan mallardan birisi sarf, diğeri de bey` akdisayıldığından satışları iki ayrı akid gibi kabul etmişlerdir.²²⁴

İhtilafın usûl dayanağı vâv “و” harfi ile yapılan atıfla, kelâmın mücebi gereği iki eşyanın mutlak cem olmasının gerekliliğikaidesidir.

3.1.3. Kefâlet Bahsindeki İhtilaflar

3.1.3.1. Vefat Eden Borçlunun Borçlarına Kefil Olmak

وإذا مات الرجل وعليه ديون ولم يترك شيئاً فتكفل عنه رجل للغرماء لم تصح عند أبي حنيفة رحمه الله، وقالوا: تصح لأنه كفل بدين ثابت.

“Bir kimse, zimmetinde borç olduğu halde ölür ve alacaklılar için ona başka biri kefil olursa Ebû Hanîfe'ye göre bu sahih değildir. İmâmeyne göre ise, sabit olan bir borca kefil olunduğu için bu kefâlet sahihtir.”²²⁵

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe'ye göre ölen kişi borcun ödenmesi adına bir mal bırakıp vasiyet etmediği ve de hayatta iken borcuna kefil olacak kimse çıkmadığındanölümle birlikte ödeme kudreti kalmadığı için bu borcun ödenme yükümlülüğü düşmüştür. İmâmeyne göre ise bu borcun alacaklılar tarafından talep ediliyor olması, bu borcun zimmette sabit olduğunu göstermektedir. Borç ya ödemek ile ya da alacaklının ibrası ile borçlunun zimmetinden düşer. Ölüm ise bu ikisinin doğurduğu neticeyi doğurmaz.²²⁶

²²³Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 85; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VII, 176; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Multeḳa'l-'Ebhur*, s. 425; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râîḳ*, VII, 91; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḫi'l-Kitâb*, II, 44.

²²⁴Serahsî, *el-Mebsûṭ*, XIV, 27; 'Aynî, *el-Binâye Şerḫu'l-Hidâye*, VIII, 418; Bâbertî, *el-İnâye fî Şerḫi'l-Hidâye*, VII, 160; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Ḳadîr*, VII, 160.

²²⁵Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 93; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, VI, 6; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VII, 266; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râîḳ*, VI, 253; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḫi'l-Kitâb*, II, 159.

²²⁶'Aynî, *el-Binâye Şerḫu'l-Hidâye*, VIII, 454; Bâbertî, *el-İnâye fî Şerḫi'l-Hidâye*, VII, 205; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Ḳadîr*, VII, 204.

Nebi (a.s.)'ın borçlu halde ölen bir sahabînin cenaze namazını Katâde'nin (r.a.), o borç bende, diyene kadar kılmaması İmâmeyn'e göre öldükten sonra kefaletin geçerli olduğunun delilidir.²²⁷ Ebû Hanîfe ise bu rivayetin kefalete delil olmak için yeterli olmadığını söylemiştir. Zira cenaze esnasında Katâde'nin (r.a.) bu sözünün, önceden yaptığı kefaletin ikrarı veya borcun ödeneceğine dair vaat olma ihtimali vardır.²²⁸

Ölümlle borcun zimmetten düşmesi yâkînî bir sabitken, vaat olma ihtimali de olan Katâde (r.a.) rivayetinin kefaletin geçerli olmasına yeterli delil sayılmaması, yâkînen sabit olan şeyin zıttına bir delil olmadıkça hükmünün devam edeceği ilkesine dayalı bir ihtilaf olduğunu söyleyebiliriz.

3.1.3.2. Borçlunun İflas Ettiğine Kâdının Hüküm Vermesi

أن الإفلاس لا يتحقق بحكم القاضي عنده خلافا لهما

“Ebû Hanîfe'ye göre kâdı kararıyla borçlunun iflas ettiğine hükmedilemezken, İmâmeyn'e göre ise kâdı kararıyla borçlunun iflası geçerli sayılabilir.”²²⁹

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe'ye göre kişi sabah fakir olduğu halde zengin bir akrabasının ölerek kendisine miras bırakması gibi sebeplerden gün içerisinde birden bire zengin olabilir. Böyle bir durum herkesin muttali olabileceği bir hal değildir ve haliylekâdıböyle bir detayı bilemeyebilir.²³⁰ Kanaatimizce zamanın değişmesi ile kâdının soruşturma alanının genişlemesi, bazı mal edinme sebeplerinin kayıt altına alınıyor olmasından ötürü İmâmeyn böyle bir muhalefette bulunmuş olabilir. Bu meselede de zamanın değişmesi ile ahkâmın değişmesi ilkesini ihtilaf sebebi gösterebiliriz.

²²⁷İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kâdir*, VII, 207.

²²⁸Serahsî, *el-Mebsûf*, XX, 110,111.

²²⁹Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 100; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, II, 9; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, II, 307; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, II, 99; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râik*, VI, 272.

²³⁰Serahsî, *el-Mebsûf*, XX, 48; 'Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, VIII, 490; Bâbertî, *el-İnâye fi Şerḥi'l-Hidâye*, VII, 246; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kâdir*, VII, 246.

3.1.4. Sulh Bahsindeki İhtilaflar

3.1.4.1. Helak Olan Bir Malın Kıymetinin Üzerinde Bir Bedelle Sulh Yapılması

ومن غضب ثوبا يهوديا قيمته دون المائة فاستهلكه فصالحه منها على مائة درهم جاز عند أبي حنيفة. وقال أبو يوسف ومحمد: يبطل الفضل على قيمته بما لا يتغابن الناس في.

“Bir kimse, değeri yüz dirhemden az olan bir Yahudi elbisesini²³¹ gasp edip ona zarar verdikten sonra sahibiyile yüz dirhem ödemek üzerine sulh yaparsa Ebû Hanîfe'ye göre caizdir. İmâmeyn ise halkın aldanmayacağı kadar bir miktar fazlalığı caiz görürken, daha fazla miktarı ise caiz görmemektedir.”²³²

İhtilaf Sebebi:Ebû Hanîfe'ye göre veznî mallar helak olduğunda malın bedelinin tesbiti için bu mallar yine veznî olarak kabuledilir. İmâmeyn'in kabulüne göre ise helak olan malın veznî olma vasfının artık bir değeri olmadığından malın telef olmadan önceki kıymetine itibar edilir.²³³

3.1.5. Mudârebe Bahsindeki İhtilaflar

3.1.5.1. Mudâribin Malı Sermaye Sahibinin İzni Olmadan Başka Mudârebe Vermesi

وإذا دفع المضارب المال إلى غيره مضاربة ولم يأذن له رب المال لم يضمن بالدفع ولا يتصرف المضارب الثاني حتى يربح، فإذا ربح ضمن الأول لرب المال وهذا رواية الحسن عن أبي حنيفة. وقال أبو يوسف ومحمد: إذا عمل به ضمن ربح أو لم يربح.

“Mudârib, sahibinin izni olmadan sermayeyi başka bir mudârebe teslim etse, bu malı teslim etmesinden ötürü tazmin sorumluluğu altında olmadığı gibi ikinci mudârib kar edinceye kadar sermayeyi kullanmasından ötürü de tazmin etme sorumluluğu altında olmaz. İkinci mudârib kar ettiğinde, birinci mudarib sermaye sahibine karşı tazmin etme sorumluluğu altında olur. Bu görüş Ebû Hanîfe'ye

²³¹Yahudi diye elbisenin nisbet edilmesi piyasada bedeli bilinen bir elbise olduğunun kast edilmesinden ötürüdür. (‘Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, X, 18.)

²³²Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 193;İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, IV, 513.

²³³Kâsânî, *Bedâ'î'u's-Sanâ'i*, VI, 161.

göredir. İmâmeyne göre ise ikinci mudârib kar yapsın veya yapmasın sermayeyi işlettiği anda birinci mudârib tazmin etme sorumluluğu altında olur.”²³⁴

İhtilaf Sebebi: İmâmeyn’e göre birinci mudâribin malı ikinci mudâribe vermesi ve onun da çalıştırması ile mudârebe başlamış sayılır. Sermaye sahibinin ikinci birine sermayeyi teslim izni olmadığından, şartlara uyulmadığı için tazmin sorumluluğu söz konusu olur. Ebû Hanîfe’ye göre, mudâribin malı emanet veya ticaret malı olarak bir başkasına vermesi zaten yetkisi dâhilindedir. Bundan ötürü tazmin sorumluluğu altında bırakılmaz. Ancak ikinci mudârib kâr elde edince artık bu malda ortaklığı olduğu için tazmin etme sorumluluğu altında sayılır. Bu durum ise sermaye sahibinin malını kendi malına karıştıran kişinin tazmin etme sorumluluğu altında olması ile aynı hükümdedir.²³⁵

3.1.6. Vedâ Bahsindeki İhtilaflar

3.1.6.1. Emanetçinin Malı Kendi Malı ile Karışırması

وإن خلطها المودع بماله حتى لا تتميز ضمنها ثم لا سبيل للمودع عليها عند أبي حنيفة وقالوا: إذا خلطها بجنسها شركة إن شاء.

“Emanetçi emanet olarak aldığı malı hangi malın kime ait olduğu ayırt edilemeyecek şekilde kendi malına karıştırırsa, mal sahibi artık malını geri alamayacaktır. Bu durumda emanetçinin zimmetinde bu mal deyn olarak tahakkuk eder. Bu görüş Ebû Hanîfe’ye aittir. İmâmeyne göre ise karıştırılan mallar aynı cins ise emanet bırakan ile emanetçi arasında ortaklık oluşur.”²³⁶

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe’ye göre karışan bu mallardan tarafların ayrı ayrı istifade etme imkânı kalmamıştır. İstifadesi mümkün olmayan mal helak olmuş hükümdedir. Buna binâen emanetçi malı helak etmiş sayılacağından tazmin etmesi gerekir.

²³⁴ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 204; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-Sanâ’i*, VI, 96; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu’l-Burhânî*, VII, 593; İbrâhîm el-Halebî, *Mulṭeḩa’l-’Ebhur*, s. 506; Meydânî, *el-Lubâb fi Şerḩi’l-Kitâb*, II, 134.

²³⁵ Aynî, *el-Binâye Şerḩu’l-Hidâye*, X, 66; Bâbertî, *el-’Înâye fi Şerḩi’l-Hidâye*, VIII, 461.

²³⁶ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 213; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-Sanâ’i*, VI, 213; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu’l-Burhânî*, V, 480; Mevsilî, *el-İḩtîyâr*, III, 26; İbn Nuceym, *el-Baḩru’r-Râîḩ*, VI, 183.

İmâmeyn'e göre ise iki tarafın mallarının ayırt edilemeyecek şekilde karışması durumunda ortaklık tahakkuk eder. Çünkü kıyasa göre iki tarafın mallarının birleştirilmesi ortaklığı gerektirir.²³⁷

Kanaatimizce, malların karışmış olması ortaklığın sonucu olduğu için İmâmeyn meseleyi ortaklık olarak kabul ederek, sonradan yapılan onayın akdin başında verilen izin mesabesinde olduğu kaidesini işletmişlerdir.

3.1.6.2. Emanetçi Emaneti Kendi Malına Karıştırdıktan Sonra Yapılan İbrâ

ولو أبرأ الخالط لا سبيل له على المخلوط عند أبي حنيفة لأنه لا حق له إلا في الدين وقد سقط،
وعندهما بالإبراء تسقط خيرة الضمان فيتعين الشركاء في المخلوط.

“Emanetçi emanet malı kendi malına kattıktan sonra mal sahibi emanetçiden hakkını ibrâ edecek olursa, Ebû Hanîfe'ye göre karışan bu malda bir hakkı kalmayacaktır. Çünkü mal sahibinin alacağı, malların karışması neticesinde emanetçide deyne dönüşmüştü ve mal sahibi de bunu ibrâ ederek hakkını düşürmüştür. İmâmeyne göre, ibra ile tazmin muhayyerliği düşmüştür ve aralarında ortaklık tahakkuk etmiştir.”²³⁸

İhtilaf Sebebi: Önceki ihtilafta değinildiği gibi Ebû Hanîfe'ye göre bu mal deyn olarak emanetçinin zimmetine geçmiştir. Yapılan ibrâ da bu tazmini düşürmüştür. İmâmeyn'e göre ise iki tarafın mallarının ayırt edilemeyecek şekilde karışması durumunda ortaklık tahakkuk eder. Çünkü kıyasa göre iki tarafın mallarının birleştirilmesi ortaklığı gerektirir. Cinsler aynı olduğu için azlık çokluğa bakılmadan ortaklık geçerlidir.²³⁹

3.1.6.3. Emanet Alan Kişinin Emanet Malla Birlikte Yolculuk Yapması

وللمودع أن يسافر الوديعه وإن كان لها حمل ومؤنة عند أبي حنيفة وقالوا: ليس له ذلك إذا كان لها حمل
ومؤنة

“Emanet alan kişi yolculuk yapmak istediğinde şayet emaneti yanında götürmesi durumunda fazladan bir masraf yapması gerekse dahi emaneti yanında

²³⁷ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, X, 112; Bâbertî, *el-İnâye fi Şerhi'l-Hidâye*, VIII, 488; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadir*, VIII, 488.

²³⁸ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 213; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, VI, 213; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 26; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râik*, VI, 183.

²³⁹ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, X, 112.

götürme hakkı vardır. İmâmeyne göre ise şayet emanet için fazladan masraf olacaksa bu durumda malı yanında götürme hakkı yoktur.”²⁴⁰

İhtilaf Sebebi: İmâmeyne göre emanetçinin emanet mal ile yolculuk yapması, emanet sahibii için masraf sebebi olacaktır. Asıl olan ise emanet bırakan kişinin malını masrafsız olarak geri almak isteğidir. Ebû Hanîfe’ye göre ise mal sahibi emanetçiden malın korunmasını mutlak olarak istemiş ve bir mekanla kayıtlamamıştır. Emanetçinin başka bir beldeye gitmesi gerekir ve gideceği yerde de malı koruyacağına emin olursa malı beraberinde götürebilir.²⁴¹

İhtilafa sebep olan usûl ayrılığı, mutlak şekilde yapılan akdın dış sebeplerle kayıtlanıp kayıtlanmayacağı ihtilafıdır. Ebû Hanîfe’ye göre mutlak akitlerin takyidi beyan ile olmalıdır.

3.1.6.4. Emanet Bırakan İki Kişiden Yalnız Birinin Emaneti Teslim Almaya Gelmesi

وإذا أودع رجلان عند رجل وديعة فحضر أحدهما وطلب نصيبه منها لم يدفع إليه حتى يحضر الآخر عند أبي حنيفة، وقال: يدفع إليه نصيبه.

“İki kişi bir kimseye emanet bırakacak olsalar ve emaneti teslim almaya sadece birisi gelerek kendi payını isteyecek olursa, Ebû Hanîfe’ye göre diğer ortak da gelinceye kadar emanetçi bir şey teslim etmez. İmâmeyne göre, emanetçi gelen ortağa kendi payını verir.”²⁴²

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe’ye göre diğer ortak gelene kadar teslim yapılmama sebebi, alacağın ortak maldan bir pay olmasıdır. Mevcut olan ortağın alacağı pay muayyen olacağı için bu mümkün olmayacaktır. Ebû Hanîfe’nin usûlüne göre hisseli malda muayyen bir kısmı ayırmak mümkün değildir.²⁴³

²⁴⁰Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 214; Kâsânî, *Bedâ’i u’s-Sanâ’i*, VI, 72; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu’l-Burhânî*, VII, 207; İbrâhîm el-Halebî, *Multeḳa’l-’Ebhur*, s. 512; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 27; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerhi’l-Kitâb*, II, 198.

²⁴¹Aynî, *el-Binâye Şerhu’l-Hidâye*, X, 122; Bâbertî, *el-’Înâye fî Şerhi’l-Hidâye*, VIII, 490; İbnu’l-Humâm, *Fethu’l-Kâdir*, VIII, 490.

²⁴²Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 215; Kâsânî, *Bedâ’i u’s-Sanâ’i*, VI, 210; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu’l-Burhânî*, V, 545; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 27; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerhi’l-Kitâb*, II, 199.

²⁴³Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 28.

3.1.6.5. İki Kişiyi Birden Bırakılan Emanetin Ayrı Ayrı Muhafaza Edilmesi

وان أودع رجل عند رجلين شيئا مما يقسم لم يجز أن يدفعه أحدهما إلى الآخر ولكنهما يقتسمانه فيحفظ كل واحد منهما نصفه وهذا عند أبي حنيفة. وقالوا: لأحدهما أن يحفظ بإذن الآخر في الوجهين.

“Bir kimse taksim edilmesi mümkün bir malı iki kişiyi emanet olarak bırakırsa, Ebû Hanîfe’ye göre her biri malın yarısını alarak muhafaza etmekle mükellef olur. Malın tamamını birinin diğerine bırakması caiz olmaz. İmâmeyn’e göre ise bir kişinin malın tamamını alması caizdir.”²⁴⁴

İhtilaf Sebebi: İmâmeyn’e göre emaneti bırakan kişi, malın emanet olarak kalması için ikisine de razı olduğundan emaneti içlerinden birisinin muhafaza etmesi yeterli olur. Ebû Hanîfe’nin kabulüne göre ise, bir iş bölünebilen bir şeye izafe edildiğinde bütünü değil cüzü kapsar. Bundan ötürü iki emanetçiye bırakılan mal, emanetçilere ayrı ayrı bölünebileceği için emaneti alanların her biri kendi payını muhafaza etmelidir.²⁴⁵

3.1.6.6. Emanetçi Emanet Aldığı Malı Başkasına Emanet Olarak Bıraktığında Tazmin Etme Sorumluluğu

ومن أودع رجلا وديعة فأودعها آخر فهلكت فله أن يضمن الأول وليس له أن يضمن الثاني، وهذا عند أبي حنيفة، وقالوا: له أن يضمن أيهما شاء.

“Bir kimse bir kişiyi malını emanet olarak bıraksa ve bu emaneti alan kişi de bir başkasına emanet olarak bıraktıktan sonra bu mal helak olsa, Ebû Hanîfe’ye göre mal sahibi kendi malın bedelini emanet bıraktığı kişiden tazmin eder, ikinci kişiyi tazmin için sorumlu tutamaz. İmâmeyne göre ise mal sahibinin dilediği kişiden tazmin ettirme hakkı vardır.”²⁴⁶

İhtilaf Sebebi: İmâmeyn’e göre, birinci emanetçinin emanet aldığı malı bir başkasına emanet etme yetkisi olmadığını bildiği halde ondan emanet olarak alan ikinci emanetçi, emaneti tazmin etme yükümlülüğü olan birinden aldığı için tazmin yükümlüğünü de üstlenmiş sayılır. Ebû Hanîfe’ye göre ise ikinci emanetçi, emaneti

²⁴⁴Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 425; Kâsânî, *Bedâ’i u’s-Sanâ’i*, VI, 210; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu’l-Burhânî*, VII, 519; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 28; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḥi’l-Kitâb*, II, 199.

²⁴⁵Aynî, *el-Binâye Şerḥu’l-Hidâye*, X, 127; Bâbertî, *el-’Înâye fî Şerḥi’l-Hidâye*, VIII, 494; İbnü’l-Humâm, *Fethu’l-Ḳadîr*, VIII, 494.

²⁴⁶Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 216.

tazmin etme sorumluluğu olmayan birinden teslim aldığı için tazmin yükümlülüğü yoktur.²⁴⁷

Kanaatimizce Ebû Hanîfe ilk emanetçinin mutlak olarak tazmin etme yükümlülüğü olmamasını esas almışken, İmâmeyn ise emanet alan kişinin emanet etme yetkisi olmadığı halde malı emanet etmesini kastî bir hata saymaktadır.

3.1.7. Hibe Bahsindeki İhtilaflar

3.1.7.1. Bir Evi İki Kişiyeye Hibe Etmek

وإن وهبها واحد من اثنين لا يجوز عند أبي حنيفة، وقالوا يصح.

“Bir evin iki kişiyeye hibe edilmesi Ebû Hanîfe’ye göre caiz değildir. İmâmeyn ise bu hibeyi caiz kabul etmiştir.”²⁴⁸

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe’ye göre iki kişiyeye aynı evi hibe etmek, tarafları hibe akdinin gerektirmediği bir yükümlülük olan hisselerin taksimiyle mesul tutacaktır. Hisselerin taksim edilmemesi ise hibe edilen malı mülk edinmeye mâni bir durumdur.²⁴⁹

Kanaatimizce akdın mücebinin dışında bir şeyi gerekli kılmanın geçerli olup olmamasındaki ihtilafın, bu meseledeki ihtilafın usûl sebebi olduğunu söyleyebiliriz.

3.1.8. İcâre Bahsindeki İhtilaflar

3.1.8.1. Ecîr Ücretini Almak İçin Ürünü Alıkoyduğundaki Tazmin Durumu

وكل صانع لعمله أثر في العين... فله حق الحبس؛ لاستيفاء البذل كما في المبيع، ولو حبسه فضاغ لا ضمان عليه عند أبي حنيفة؛ وعند أبي يوسف ومحمد رحمهما الله: العين كانت مضمونة قبل الحبس فكذا بعده.

“(Terzinin kumaşını dikmesi gibi) sanatkarın yaptığı işin tesiri eşyada görülüyorsa, sanatkar parasını alana kadar ürünü teslim etmeme hakkına sahiptir. Şayet (müşterinin kumaşını) bu şekilde alıkoyar ve (diktığı elbise) zarar görürse Ebû

²⁴⁷ Aynî, *el-Binâye Şerhi'l-Hidâye*, X, 130; Bâbertî, *el-İnâye fî Şerhi'l-Hidâye*, VIII, 495; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, VIII, 495.

²⁴⁸ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 223; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, VI, 119; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VI, 241; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerhi'l-Kitâb*, II, 172.

²⁴⁹ Aynî, *el-Binâye Şerhi'l-Hidâye*, X, 182; Bâbertî, *el-İnâye fî Şerhi'l-Hidâye*, IX, 37; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, IX, 37.

Hanîfe'ye göre kumaşın parası tazmin edilmez. İmâmeyne göre ise alıkoymasından önce olduğu gibi sonrasında da mal zarar görürse tazmin ettirilir.”²⁵⁰

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe'ye göre, kiralanan işçiye teslim edilen mal emanet hükmündedir. Emanetler ise zayî olduğunda tazmin edilmezler. İşçi parasını almadığı için ürünü beklettiğinden bu yaptığı meşru bir hareket olarak kabul edilir. Meşru hakkını kullandığı için kişi tazmin yükümlülüğü altına sokulmaz. Ancak ürünü teslim etmeden evvel mal helak olduğundan işçi ücret alamaz.

İmâmeyne göre ise işçi malı alıkoymadan önce de malın tazmini ile yükümlü idi. İmâmeyn zamanın değişmesi kaidesince halkın malını korumak gayesi ile icâre akitlerinde malın tazminine hükmetmişlerdir.²⁵¹

3.1.8.2. Kiralanan Hayvana Vurulması Neticesinde Tazmin Durumu

وان كبح الدابة بلجامها أو ضربها فعطبت ضمن عند أبي حنيفة. وقالوا: لا يضمن إذا فعل فعلا متعارفا.

“Kişi kiraladığı hayvanı gem ile dizginlerken veya vurma neticesinde telef edecek olsa Ebû Hanîfe'ye göre tazmin yükümlülüğü vardır. İmâmeyne göre ise yaptığı örfte makul görülecek bir hareket ise tazmin yükümlülüğü yoktur.”²⁵²

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe'ye göre hayvanın kiralama akdi, hayvan sahibinin razı olacağı şekilde bir kullanım hakkı vermektedir. Hayvanın ölümüne sebep olan bir davranış kira akdinin gerekliliği dışında olduğundan tazmin yükümlülüğünü gerektirir. İmâmeyn ise örfleşmiş bir hareketin neticesinde ortaya çıkan zararı tazmin yükümlülüğü dışında görmüşlerdir.²⁵³ İmâmeynin bu görüşü, örf sebebi ile kıyası terk ettiklerini göstermektedir.

3.1.8.3. Ortaklara Ait Olan Malın Kiraya Verilmesi

ولا يجوز إجارة المشاع عند أبي حنيفة إلا من الشريك، وقالوا: إجارة المشاع جائزة.

²⁵⁰ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 232; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VII, 405; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Mulṭeḳa'l-'Ebhur*, s. 526; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 56; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râik*, VII, 302; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḥi'l-Kitâb*, II, 102.

²⁵¹ Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, X, 242; Bâbertî, *el- 'Înâye fî Şerḥi'l-Hidâye*, IX, 78; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, IX, 74.

²⁵² Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 235.

²⁵³ Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, X, 260; Bâbertî, *el- 'Înâye fî Şerḥi'l-Hidâye*, IX, 86; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, IX, 86.

“Ebû Hanîfe’ye göre ortaklara ait olan bir malı ortakların dışında başka birisine kiraya vermek caiz değildir. İmâmeyn ise bu muameleye fetva vermektedir.”²⁵⁴

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe’ye göre ortakları olan malın tamamen müşteriye teslimi mümkün olmadığı için kiralanması da caiz değildir. İmâmeyn ise ortaklı malın menfaatinden faydalanmanın mümkün olduğu için ve kira akdinin de menfaat üzerine kurulmasından ötürü caiz görmektedir.²⁵⁵

Ebû Hanîfe’nin kabul ettiği usûle göre ortak mallarda yapılan hibe, kira gibi akitler müşteriye ortakla muhatap kılmaktadır. Oysa bu akitler mutlak olarak ele alındığında böyle bir yükümlülüğü kapsamamaktadır. Ortaklı mallardaki icâre akdinde, akdın gereği olmayan bir lüzum ortaya çıktığı için Ebû Hanîfe bunu caiz görmemektedir.

3.1.8.4. Süt Anneyi Günlük Yiyecek Miktarı ve Kisve Üzerinden Kiralamak

ويجوز بطعامها وكسوتها استحسانا عند أبي حنيفة رحمه الله وقالوا: لا يجوز.

“Ebû Hanîfe’ye göre günlük yiyeceği ve giyecek elbisesi karşılığı bir kadını sütanne olarak kiralamak caizdir. İmâmeyne göre caiz değildir.”²⁵⁶

İhtilaf Sebebi: İmâmeyn’e göre bu akit kıyasen fâsiddir. Zira icâre akdinin sahih olması için ücretin belli olması lazımdır. Yiyecek miktarı belirsiz olduğundan böyle bir bedel icâre akdinde kullanılamaz. Ebû Hanîfe ise, istihsânen bu akde cevaz vermiştir.²⁵⁷ Sütannenin çocuğa olan merhameti böyle basit bir ödemeyi kabul etmesine sebep olacaktır. Böyle bir kabule binaen Ebû Hanîfe kıyası terk etmiştir.

²⁵⁴Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 238; Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’s-Sanâ’i*, IV, 180; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu’l-Burhânî*, VI, 436; İbrâhîm el-Halebî, *Multeḳa’l-‘Ebhur*, s. 529; İbn Nuceym, *el-Baḫru’r-Râîḳ*, V, 180; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḫi’l-Kitâb*, II, 100.

²⁵⁵Aynî, *el-Binâye Şerḫu’l-Hidâye*, X, 284; Bâbertî, *el-‘Înâye fî Şerḫi’l-Hidâye*, IX, 98; İbnu’l-Humâm, *Fethu’l-Ḳadîr*, IX, 98.

²⁵⁶Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 239; Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’s-Sanâ’i*, IV, 193; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu’l-Burhânî*, VII, 444; Mevsilî, *el-İḫtiyâr*, II, 59; İbrâhîm el-Halebî, *Multeḳa’l-‘Ebhur*, s. 530; İbn Nuceym, *el-Baḫru’r-Râîḳ*, VIII, 24; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḫi’l-Kitâb*, II, 101.

²⁵⁷Aynî, *el-Binâye Şerḫu’l-Hidâye*, X, 290; Bâbertî, *el-‘Înâye fî Şerḫi’l-Hidâye*, IX, 104; İbnu’l-Humâm, *Fethu’l-Ḳadîr*, IX, 104.

3.1.8.5. Mal Helak Olduğunda Ecîrin Tazmin Durumu

والمناة أمانة في يده إن هلك لم يضمّن شيئاً عند أبي حنيفة رحمه الله، ويضمنه عندهما إلا من شيء غالب كالحرّيق الغالب والعدو المكابر.

“Kiralanan işçiye işlemedi için verilen mal helak olursa Ebû Hanîfe’ye göre ecirden bu mal tazmin edilmez. İmâmeyn ise büyük bir yangın veya düşman saldırısı gibi harici sebepler dışında ortaya çıkan zarardan ecîrin tazmin yükümlülüğünde olduğunu söylemiştir.”²⁵⁸

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe’ye göre, ecîr malı sahibinin rızası ile teslim aldığından emanet hükmündedir. Emanet mallarda taksir ve kasıt olmadığı sürece oluşan zararlardan emanet alan mesul olmaz. İmâmeyn ise kendilerine ulaşan, Hz. Ömer ve Hz. Ali (r.anh) ecîri tazmin ettikleri rivayetine binaen ecîrin tazmin yükümlülüğünde olduğunu söylemiştir.²⁵⁹

“Binâye” sahibi İmâmeynin delil aldığı rivayetlerden birinin munkatı’, diğer rivayetin de ehl-i hadis tarafından zayıf hükmedildiğini zikretmiştir. Ayrıca Ebû Hanîfe’nin görüşüne delil sayılabilecek, ecîrin tazmin yükümlülüğünün olmayacağını beyan eden bir rivayeti de delil olarak zikretmiştir.²⁶⁰

Ancak biz kaynaklarda Ebû Hanîfe’nin bu rivayete binaen görüşünü temellendirdiğine, İmâmeynin zikrettiği rivayetleri reddettiğine dair bir bulguya rastlamadık. Kanaatimizce bu rivayetler kendisine ulaşmadı yahut ulaştı ise de amel etmeye uygun görmedi. Kıyâsa göre ecîrin malı emanetçi olarak teslim aldığı kabulü ile görüşünü illettirdi.

3.1.8.6. İşin Teslimi Farklı Günlerde Olursa Farklı Fiyat Teklif Edilmesi

ولو قال: إن خطته اليوم فيدرهم، وإن خطته غدا فينصف درهم، فإن خاطه اليوم فله درهم، وإن خاطه غدا فله أجر مثله عند أبي حنيفة لا يجاوز به نصف درهم وقال أبو يوسف ومحمد: الشرطان جائزان.

²⁵⁸ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 242; Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’s-Sanâ’i*, IV, 210; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu’l-Burhânî*, VII, 403; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 54; İbrâhîm el-Halebî, *Multeḳa’l-’Ebhur*, s. 531; Meydânî, *el-Lubûb fî Şerḫi’l-Kitâb*, II, 95.

²⁵⁹ Aynî, *el-Binâye Şerḫu’l-Hidâye*, X, 312; Bâbertî, *el-’Înâye fî Şerḫi’l-Hidâye*, IX, 122; İbnu’l-Humâm, *Fethu’l-’Kadîr*, IX, 124.

²⁶⁰ Aynî, *el-Binâye Şerḫu’l-Hidâye*, X, 312.

“Kişi terziye; “Elbiseyi bugün dikersen ücretin bir dirhem, yarın dikersen yarım dirhem olur” derse ve terzi de bugün dikerse bir dirhem ücreti hak eder. Şayet yarın dikerse İmam Ebû Hanîfe'ye göre yarım dirhemi geçmemek şartıyla ecr-i misil alır. İmâmeyne göre ise iki şart da caizdir.”²⁶¹

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe'ye göre vakdin zikredilmesi, şayet zikredilen vakitte iş yetiştirilmezse ücretin iptalini gerektirir. İcâre akdinin neticesi sayılan ücreti iptal edecek bir şartı akde sokmak ise caiz değildir. Bugün dikersen cümlesi hakiki manasında kullanıldığında şart olmaktadır ve geride geçtiği üzere bu şart akdin feshini gerektireceğinden, şart ifadesini kaldırmak için mecaz manasında kullanılarak acele etmek manasına hamledilir.

İmâmeyne göre ise iki durumda da yapılan iş aynı olduğundan zikredilen zamanlar, şart olarak değil işin zamana izâfesi olarak kabul edilir. İcârede şart caiz değilken, amelin vakte izâfesi caizdir.²⁶² Bu meseledeki ihtilafın kelimenin hakiki manasından mecaz manasına hamlinde imamlar arasındaki kabul farklarına bina edildiğini söylemek mümkündür.

3.1.8.7. Dükkânı Farklı İşletmeler İçin Farklı Fiyatla Kiraya Vermek

ولو قال: إن سكنت في هذا الدكان عطارا فبدرهم في الشهر، وإن سكنته حدادا فبدرهمين جاز، وأبي الأمرين فعل استحق الأجر المسمى فيه عند أبي حنيفة رحمه الله. وقالوا: الإجارة فاسدة.

“Dükkân sahibi kiracıya; ‘Dükkânı kokucu olarak tutarsan aylık bir dirhem, demircilik içintutarsan iki dirhem olur’ derse Ebû Hanîfe'ye göre bu akit caizdir. Kiracı seçeceği işin belirtilen kirasını öder. İmâmeyne göre ise bu akit fâsiddir.”²⁶³

İhtilaf Sebebi: İmâmeyn'e göre kira akdinde ücretin teslimi, dükkânın boşaltılıp müşteriye teslimi ile lazım olur. Dükkân teslim edildiğinde ise müşterinin hangi işi yapacağı henüz belli olmadığı için ücret belirsizliği gibi bir problem ortaya çıkmaktadır. İcârede ücretin meçhul olması ise akdifâsid kılar.

²⁶¹ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 244; Kâsânî, *Bedâ'i u's-Sanâ'i*, IV, 186; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VII, 423; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Multeḳa'l-'Ebhur*, s. 532; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḫi'l-Kitâb*, II, 98.

²⁶² Aynî, *el-Binâye Şerḫu'l-Hidâye*, X, 325, 327.

²⁶³ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 244; Kâsânî, *Bedâ'i u's-Sanâ'i*, IV, 186; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VII, 421; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Multeḳa'l-'Ebhur*, s. 532; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḫi'l-Kitâb*, II, 98.

Ebû Hanîfe'nin usûlüne göre ise icâre, menfaat için kurulan bir akittir. Kiracı hangi şekilde kullanacaksa menfaat o zaman belli olur, ücret de belirtilen şekilde tahakkuk eder.²⁶⁴

3.1.9. Musâkât – Müzâra`a Bahsindeki İhtilaf

قال أبو حنيفة: المساقاة بجزء من الثمر باطلة، وقالوا: جائزة إذا ذكر مدة معلومة وسمى جزءا من الثمر مشاعا.

“Ebû Hanîfe, meyvelerin bir kısmını alma karşılığında bostanda çalışma akdi olan musâkâtı bâtil kabul etmektedir. İmâmeyn ise bu akdi, belirli bir müddet süresince ve akdin çıkacak olan meyvelerin belirli bir oranı üzerine kurulması şartıyla caiz kabul etmektedir.”²⁶⁵

İhtilaf Sebebi: İmâmeyn, Nebî (a.s.)'ın Hayber halkı ile yaptığı anlaşma rivayetlerine binaen bu akdi caiz görmüşlerdir. Nebî (a.s.), hasat edilecek hurmaların bir kısmını ahalinin alması karşılığında orada çalışmalarına, kalanın da kendisine yollanması üzerine ahâli ile anlaşmışlardır. Aynı zamanda Medîne'ye gelen Muhâcirler de Ensâr'ın bostanlarında ürünü aralarında paylaşmak şartı ile çalışmışlardır.²⁶⁶

Ebû Hanîfe ise, Nebî (a.s.)'ın bu akdi yasakladığını bildiren rivayetle amel etmiş²⁶⁷ ve Hayber rivayetinde geçen peygamber uygulamasını da harâc ödemesi olarak değerlendirmiştir. Ebû Hanîfe musâkât akdinin kıyasen de uygun olmadığını beyan ederek, afet gibi durumlarda ürünün çıkmaması halinde akdin fesada uğrayacağını beyan etmiştir.²⁶⁸

İmâmeyn, bu akit hakkında çok fazla rivayet kendilerine ulaştığı için, delillerin çokluğunu amel etme gerekçesi olarak usûl edindiklerinden akdi uygun görmüşlerdir.

²⁶⁴ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, X, 329; Bâbertî, *el-Înâye fî Şerhi'l-Hidâye*, IX, 135; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kâdir*, IX, 135.

²⁶⁵ Merğînânî, *el-Hidâye*, IV, 343; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, VI, 185; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 79; İbrâhîm el-Halebî, *Multeka'l-'Ebhur*, s. 581; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerhi'l-Kitâb*, II, 233.

²⁶⁶ Buhârî, *Hars ve'l-müzâra`a*, 8.

²⁶⁷ Buhârî, *Hars ve'l-müzâra`a*, 18; Müslim, *Büyü*, 114.

²⁶⁸ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, XI, 477, 480.

3.2. YALNIZCA İMAM MUHAMMED'İN EBÛ HANİFE'YE MUHALEFET ETTİĞİ MESELELER

3.2.1. Büyû‘Bahsindeki İhtilaflar

3.2.1.1. Olgunlaşmış Meyvenin Satım Sonrası Ağaçta Bırakılması

...وكذا إذا تناهى عظمها عند أبي حنيفة وأبي يوسف رحمهما الله لما قلنا، واستحسنه محمد رحمه

الله للعادة.

“Olgunlaşmamış meyvenin satıldıktan sonra ağacın dalında kalmasını şart koşmak fâsid bir şarttır. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre bu durumda meyve olgunlaşmış olsa bile hüküm aynıdır. İmam Muhammed ise, burada örfü nazara alarak istihsânen satışın câizliğine hükmetmiştir.”²⁶⁹

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf böyle bir durumun tek taraflı kâr getirecek fâsid şart olduğunu söylemişlerdir. İmam Muhammed ise halk arasında bu bekletişin kısa bir süre olduğu bilinmesinden ötürü tarafları anlaşmazlığa götürmeyecek bir adet haline gelmesini fâsid şart olarak değerlendirmemiştir.²⁷⁰

3.2.1.2. Hıyaru'n-Nakdin Süresi

ولو اشترى على أنه إن لم ينقد الثمن إلى ثلاثة أيام فلا بيع بينهما جاز. وإلى أربعة أيام لا يجوز عند أبي حنيفة وأبي يوسف. وقال محمد: يجوز إلى أربعة أيام أو أكثر.

“Para üç güne kadar tahsil edilmez ise satış iptaldir denildiğinde bu muhayyerlik caizdir. Dört güne kadar denirse Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre caiz değildir. İmam Muhammed'e göre ise dört veya daha fazla gün belirlenirse yine de caizdir.”²⁷¹

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe, bu muhayyerliği hıyaru'ş-şarta kıyas etmiş ve hıyaru'ş-şartta muhayyerlik üç gün olarak nassla sabit olduğundan bu muhayyerliğin

²⁶⁹Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 27; Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-Sanâ'î*, V, 173; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VI, 333; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Mulṭeḳa'l-'Ebḥur*, s. 386; Mevsilî, *el-İḥtîyâr*, II, 7; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râîḳ*, VI, 327; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḥi'l-Kitâb*, II, 10.

²⁷⁰Serahsî, *el-Mebsûṭ*, XII, 196; Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, VIII, 39.

²⁷¹Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 29; Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-Sanâ'î*, V, 173; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VI, 486; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Mulṭeḳa'l-'Ebḥur*, s. 387; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râîḳ*, VI, 6.

de daha fazla olmasına cevaz vermemiştir. İmâm Muhammed ise hıyâru’ş-şarttaki hükme kıyas ederek şayet gün sayısı belli ise bu şartın caiz olacağını söylemiştir.²⁷²

3.2.1.3. Bal Arısının Satışı

ولا يجوز بيع النحل وهذا عند أبي حنيفة رحمه الله وأبي يوسف رحمه الله وقال محمد رحمه الله:
يجوز إذا كان محرز.

“Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf’a göre bal arısının satışı caiz değildir. İmâm Muhammed ise arılar, toplu halde ise satışları caizdir demiştir.”²⁷³

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf’a göre arının bizzat kendisinde bir fayda yoktur ancak arıdan hâsıl olacak olan balın satışı meşru olur. Arının satımı halinde de menfaat olan bal henüz mevcut olmadığı için olmayan şeyin satışı söz konusu olmuştur. İmâm Muhammed ise, arıdan hâsıl olacak balı bizzat arının menfaati saymıştır. Satış sonrası teslimi mümkün olduğundan ve şer’an bu satışı yasaklayıcı bir unsur da olmadığı için arının satışı caizdir.²⁷⁴

3.2.1.4. Fildişi Satışının Cevazı

ولا بأس ببيع عظام الميتة وعصبها وصوفها وقرنها وشعرها ووبرها والانتفاع بذلك كله؛ لأنها ظاهرة لا يحلها الموت؛ لعدم الحياة. والفيل كالخنزير نجس العين عند محمد رحمه الله وعندهما بمنزلة السباع حتى يباع عظمه وينتفع به.

“Ölmüş hayvanın kemiklerini, sinirlerini, yününü, boynuzunu, yününü ve tüyünü satmakta ve bunlardan faydalanmakta bir sakınca yoktur. Çünkü bu sayılanlarda canlılık emaresi olmadığı için hayvanın ölümüyle necis olmazlar. İmâm Muhammed’e göre fil de domuz gibi aynî necistir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’a göre ise fil vahşi hayvanlar hükmünde olup kemiği satılabilir ve kendisinden faydalanılır.”²⁷⁵

²⁷² Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 54; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 304.

²⁷³ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 45; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-Sanâ'i*, V, 144; İbn Mâze, *el-Muḥîtu'l-Burhânî*, VI, 347; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 25; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Mulṭeḳa'l-'Ebhur*, s. 396; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râik*, VI, 85; Meydânî, *el-Lubâb fi Şerhi'l-Kitâb*, II, 46.

²⁷⁴ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 160; Bâbertî, *el-İnâye fi Şerhi'l-Hidâye*, VI, 419; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 419.

²⁷⁵ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 46; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-Sanâ'i*, V, 142; İbn Mâze, *el-Muḥîtu'l-Burhânî*, VI, 349; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Mulṭeḳa'l-'Ebhur*, s. 397.

İhtilaf Sebebi: İmâm Muhammed fil etinin haramlığına kıyasen fildişinin de haram olacağını söylemiştir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf ise Nebî (a.s)’ın fildişi bir tarak aldığı rivayetini esas alarak temiz olduğuna hükmetmişlerdir.²⁷⁶

3.2.1.5. İkâle

أن الإقالة فسخ في حق المتعاقدين بيع جديد في حق غيرهما إلا أن لا يمكن جعله فسخا فتبطل، وهذا عند أبي حنيفة رحمه الله. وعند محمد رحمه الله هو فسخ إلا إذا تعذر جعله فسخا فيجعليبعا إلا أن لا يمكن فتبطل.

“İkâle, satıcı ve alıcı için mevcut satış akdinin feshi demektir. Bu fesh başkalarına nazaranyeni bir satıştır. Ancak alınan ürünün değişikliğe uğraması gibi sebeplerden ötürü bu akdi feshetmek mümkün değilse bu ikâle akdi batıl olur. Bu görüş Ebû Hanîfe'ye aittir. İmâm Muhammed'e göre ise bu muamele fesh demektir. Ancak feshe dönüştürülmesi mümkün değilse satış olur. Bu da mümkün değilse muamele batıl olur.”²⁷⁷

İhtilaf Sebebi: İkâle kelimesi, ortadan kaldırmak, fesh etmek manasındadır. Akdi fesh ederken şayet ikâle lafzı kullanılmışsa Ebû Hanîfe'ye göre; kelimenin hakiki manasını kullanmak mümkün olmadığında mecâz manasıyla amel etme ihtimali de yoksa bu durumda kelimenin hükmü batıl olur. Hakiki mana gereği mevcut akdin feshi gerekir. Ürün değişikliğe uğramışsa hakiki mana ile amel etmek imkânı kalmaz ve mecâz olan yeni bir satış da söz konusu olmazsa kelamın hükmü bâtil olur.

İmâm Muhammed'e göre ise, âkil birisinden sadır olan kelamı yok saymak yerine mümkün mertebe o kelamla amel etme yoluna gidilir. İkâlenin hakiki manası olan feshin kastedilmesi mümkün değilse mecaz manasının, yani “satış” manasının kastedildiği kabul edilir.²⁷⁸

²⁷⁶Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-Sanâ'î*, V, 142; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Ğadîr*, VI, 427.

²⁷⁷Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 55; Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-Sanâ'î*, V, 306; İbn Mâze, *el-Muĥîtu'l-Burĥânî*, VII, 45, 46; Mevsilî, *el-İĥtiyâr*, II, 11; İbrâhîm el-Ğalebî, *Multeĥa'l-'Ebhur*, s. 407; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerĥi'l-Kitâb*, II, 32.

²⁷⁸Aynî, *el-Binâye Şerĥu'l-Hidâye*, VIII, 226; Bâbertî, *el-'Înâye fî Şerĥi'l-Hidâye*, VI, 487 ; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Ğadîr*, VI, 487.

3.2.1.6. Murâbaha ve Tevliyede Aldanma

فإن اطلع المشتري على خيانة في المرابحة فهو بالخيار عند أبي حنيفة رحمه الله إن شاء أخذه بجميع الثمن وإن شاء تركه. وإن اطلع على خيانة في التولية أسقطها من الثمن، وقال محمد رحمه الله: يخير فيهما.

“Murâbahada (kâr yapılan satışta) müşteri aldatıldığını anlarsa Ebû Hanîfe’ye göre, anlaşılan fiyattan malı almak veya akdi fesh etmek arasında muhayyerdir. Şayet tevliyede (kâr konmadan yapılan satış) aldatıldığının farkına varırsa fazla söylenen miktarı fiyattan düşürür. İmâm Muhammed ise; her ikisinde de isterse teklif edilen fiyatla alır, isterse malı almaktan vazgeçer demiştir.²⁷⁹

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe’ye göre, tevliyede fiyatta aldanma durumu olduğunda, her ne kadar tevliye diye isimlendirilse de bu muamele hakikatte murâbaha olmuştur. Tevliye diye isimlendirilen bu akdin tevliye kalması için fazla söylenen rakamın indirilmesi gerekmektedir. Akdin konuşulduğu gibi tevliye olarak kalması için fazlalık düşürülür. İmâm Muhammed’e göre ise, tevliye diye isimlendirmek ticarete rağbet içindir ve bu isimlendirme akitte vasıf durumundadır. Mal, vafedildiği gibi çıkmadığında ise bu durum akitte ayıp sayılacağından kişi muhayyer olur.”²⁸⁰

Kanaatimizce Ebû Hanîfe akidde konuşulan kelamı esas alarak kelamın hakiki manasıyla amel etme yolunu tutmuştur. İmam Muhammed ise malın vasfı iptal edildiğinde müşterinin muhayyerliği olduğu kabulüne dayanarak bu görüşünü serdetmiştir.

3.2.1.7. Gayr-ı Menkûlün Kabzedilmeden Satılması

ويجوز بيع العقار قبل القبض عند أبي حنيفة وأبي يوسف رحمه الله. وقال محمد رحمه الله: لا يجوز.

“Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf’a göre gayr-ı menkûlün teslim alınmadan hemen satılması caizdir, İmâm Muhammed ise, caiz değildir demiştir.”²⁸¹

²⁷⁹ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 57; Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’s-Sanâ’i*, V, 226; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu’l-Burhânî*, VII, 4; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 29; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Mulṭeḳa’l-’Ebhur*, s. 408; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḥi’l-Kitâb*, II, 34.

²⁸⁰ Aynî, *el-Binâye Şerḥu’l-Hidâye*, VIII, 236; Bâbertî, *el-’Înâye fî Şerḥi’l-Hidâye*, VI, 500; İbnu’l-Humâm, *Fethu’l-Ḳadîr*, VI, 500.

²⁸¹ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 59; Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’s-Sanâ’i*, V, 307; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu’l-Burhânî*, VII, 312; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 8; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Mulṭeḳa’l-’Ebhur*, s. 409; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḥi’l-Kitâb*, II, 35.

İhtilaf Sebebi: İmâm Muhammed, kabz edilmeyen malın satışını nehyeden hadisteki umum lafzına binaen, gayr-ı menkûllerin de kabz edilmeden satışının yasaklandığını söylemiş ve bu hadisteki umum lafzının kıyas ile tahsis edilemeyeceğini öne sürmüştür. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf ise, bu hadisteki nehyin aldanma illetine bina edildiğini söylemişler ve gayr-ı menkullerde aldanma ihtimali çok düşük olduğundan hükmen yok sayılarak, gayr-ı menkullerinkabz edilmeden satışına cevaz vermişlerdir.²⁸²

Bu nehyin aldanma durumu ile illetlenmesine gelince: Alışverişi mutlak olarak helal kılan nas, kabzdan evvel satışa da cevâz vermektedir. Aynı nassın devamında cevâz, ribânın olmadığı akitlere tahsis edilmiştir. Bu tahsisten sonra artık bu nassı haber-i vahidin de tahsis etme yolu açılmıştır. Kabz edilmeden yapılan satışların nehyi de zikri geçen hadisle bu mutlak cevâzdan tahsis edilerek ayrılmış sayılır. Aynı zamanda başka bir hadis de sadece aldanma olan satışları nehy etmiştir. Bu durumda ortaya çıkan teâruzdan ötürü iki rivayetin hükmü ile aynı anda amel etme metodu uygulanarak kabz öncesi satışın nehy edilmesi sadece aldanma durumları olduğunda geçerlidir denilebilir.²⁸³

3.2.1.8. Bir Felsi İki Fels Karşılığında Satmak

ويجوز بيع الفلّس بالفلسين بأعيانهما عند أبي حنيفة وأبي يوسف، وقال محمد: لا يجوز.

“Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’a göre bir felsin kendisini iki felse satmak caizdir. İmâm Muhammed ise bu satışın caiz olmadığını söylemiştir.”²⁸⁴

İhtilaf Sebebi: İmâm Muhammed’e göre felslerin para olarak değerlendirilmesi umumun kabulü olup, yalnızca akdi kuran tarafların para olarak görmemelerine itibar edilmez. Zira bu ikisinin kabulünün umumun kabulü üzerinde tesiri yoktur. Bu durumda bir dirhemle iki dirhemin satışı gibi ribâ söz konusu olur.

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’a göre ise felsin para olarak kabul edilmesi yalnızca taraflarintercihi olup, umumun onları sıradan bir mal olarak kabulünü

²⁸²Serahsî, *el-Mebsûf*, XIII, 10; ‘Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 248; Bâbertî, *el-İnâye fi Şerhi'l-Hidâye*, VI, 514; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kâdir*, VI, 513.

²⁸³Bâbertî, *el-İnâye fi Şerhi'l-Hidâye*, VI, 514

²⁸⁴Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 63; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-Sanâ'i*, V, 185; İbn Mâze, *el-Muhtû'u'l-Burhânî*, VII, 305; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 14; İbn Nuceym, *el-Bahru'r-Râik*, VI, 219.

değiştiremez. Bu durumda fels adedî mal kabul edilerek bir cevizle iki cevizin satışının caiz olması gibi bu satışa cevâz verilir.²⁸⁵

3.2.1.9. Canlı Hayvanı Et Mukabilinde Satmak

ويجوز بيع اللحم بالحيوان عند أبي حنيفة وأبي يوسف. وقال محمد: إذا باعه بلحم من جنسه لا يجوز إلا إذا كان اللحم المفرز أكثر ليكون اللحم بمقابلة ما فيه من اللحم والباقي بمقابلة السقط. إذ لو لم يكن كذلك يتحقق الربا من حيث زيادة السقط أو من حيث زيادة اللحم.

“Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'a göre eti canlı hayvan mukabilinde satmak caizdir. İmâm Muhammed'e göre hayvanı kendi cinsinden bir hayvanın etiyle satmak caiz değildir. Ancak et, canlı hayvandaki etten fazla ise satış caiz olur; çünkü bu durumda etin bir kısmı, hayvanın etinin karşılığı, fazlası da hayvanın sakatâtı karşılığı olur. Aksi halde riba meydana gelir. Zira et ve sakatattan biri, fazla gelecektir.”²⁸⁶

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'a göre canlı hayvan ve et iki farklı cins maldır, bu yüzden peşin olmak kaydı ile biri fazla olacak şekilde satılması caizdir. “...kemiklere de bir et giydirdik. Sonra da onu başka bir halk olarak inşa etmiş olduk..”²⁸⁷ ayeti et ile canlının iki farklı cins olduğuna delildir.

İmâm Muhammed ise, canlı hayvandaki et ile kesilmiş olan etin satımını aynı cins iki şeyin satımı olarak görmüş, bu satışta ribâ olmaması adına etin sakatâtı da karşılması için fazla olması durumunda fetva vermiştir.²⁸⁸

3.2.1.10. Yaş Buğday ile Kuru Buğdayın Satışı

بيع الحنطة الرطبة أو المبلولة بمثلها أو باليابسة، أو التمر أو الزبيب المنقع بالمنقع منهما ممتاثلاً عند أبي حنيفة وأبي يوسف رحمهما الله. وقال محمد رحمه الله لا يجوز جميع ذلك.

²⁸⁵ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 280, 281; Bâbertî, *el- 'Înâye fî Şerhi'l-Hidâye*, VII, 21; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, VII, 22.

²⁸⁶ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 63; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-Sanâ'i'*, V, 190; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VII, 358; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 33; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râîḳ*, VI, 144; İbrâhîm el-Halebî, *Multeḳa'l-'Ebḥur*, s. 412; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerhi'l-Kitâb*, II, 40.

²⁸⁷ Mü'minûn; 14.

²⁸⁸ İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VII, 358; Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 285, 281; Bâbertî, *el- 'Înâye fî Şerhi'l-Hidâye*, VII, 27; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, VII, 27.

“Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'a göre, yaş (taze) veya suyla ıslatılmış buğdayı hem kendi benzeriyle hem de kuru buğdayla, suda bekletilmiş kuru hurma ile kuru üzümü de kendi benzerleriyle eşit olarak satmak caizdir. İmâm Muhammed ise, bunların tümünde satışın câiz olmadığını söylemiştir.”²⁸⁹

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf akit esnasında malların eşit olmasını emreden meşhur hadisle amel ederek, caiz olduğunu söylemişlerdir. İmâm Muhammed ise; Sâd (r.a.) hadisinde zikredilen, kuruyunca azalıyorsa misli misline satılmaz ilkesi ile amel ederek malın akit esnasında ve sonrasında eşit olması usûlünü kabul etmiştir.²⁹⁰ Kanaatimizce Ebû Hanîfe Sâd rivayetini, meşhur haberle sabit olan hükmü değiştirecek kadar kuvvetli bir delil olarak görmemektedir.

3.2.1.11. Ekmeği Tartarak veya Adedî Olarak Satmak

السلم في الخبز جائز في الصحيح، ولا خير في استقراضه عددا أو وزنا عند أبي حنيفة رحمه الله لأنه يتفاوت بالخبز والخباز والتنور والتأخر. وعند محمد رحمه الله يجوز بهما للتعامل، وعند أبي يوسف رحمه الله يجوز وزنا ولا يجوز عددا للتفاوت في أحاده.

“Ekmekte selem akdi yapmak caizdir. Ebû Hanîfe'ye göre, ekmeği sayı veya tartı ile borç almakta hayır yoktur, yani câiz değildir. Çünkü ekmekler, hem yapı itibariyle hem de ekmeği, tandır ve erken veya geç pişirilmesi bakımından farklı olurlar. İmâm Muhammed'e göre teamül böyle işlediği için sayı ve tartı ile ekmeğin satışı caizdir.”²⁹¹

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe'ye göre farklı ustalar tarafından üretilen ekmeklerin ağırlıkları eşit olamayacağı için tartı ile ekmeğin borçlanması durumunda ribâ durumu söz konusu olacaktır. Ekmeğin adedî olması temel alındığı durumda da yine ustadan ustaya göre değişen pişkinliği ve kalitesi aynı sorunu doğurmaktadır.

²⁸⁹Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 64; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-Sanâ'i'*, V, 188; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VII, 353.

²⁹⁰Serahsî, *el-Mebsûṭ*, XII, 185; 'Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, VIII, 290; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, VII, 31.

²⁹¹Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 65; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-Sanâ'i'*, VII, 395; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VII, 125; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 34; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râiḳ*, VI, 147; İbrâhîm el-Halebî, *Mulṭeḳa'l-'Ebhur*, s. 412; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḥi'l-Kitâb*, II, 41.

İmâm Muhammed ise, burada insanların teâmülünden ötürü kıyası terk etmiş ve örf ile amel etmiştir.²⁹²

3.2.1.12. Gasp Edilen Şey Satıldığında Satıcının Tazmin Durumu

ومن باع دارا لرجل وأدخلها المشتري في بنائه لم يضمن البائع عند أبي حنيفة رحمه الله وهو قول أبي يوسف رحمه الله آخرا، وكان يقول أولا: يضمن البائع، وهو قول محمد رحمه الله.

“Bir kimse, sahibinden izinsiz olarak müstakil bir evi satsa ve (satiştan sonra evi gasp ederek sattığını itiraf ettiği halde) alıcı, bu mülkebina ekleyip malı (ilk halindeki şekliyle teslim etme imkânı kalmamış bir halde) hükmen zayi etmiş olsa; bu durumda zararın tazmin edilme yükümlülüğü satıcıya yüklenmez. Bu görüş Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf’a göredir. İmâm Muhammed’in görüşü ise satıcının tazmin yükümlülüğünde olduğudur.”²⁹³

İhtilaf Sebebi: Satıcıya zararın ödetilmesindeki ihtilaf, akârın gasp edilmesi durumunda gasp edennin tazmin yükümlülüğünde olup olmaması ile alakalı ihtilafa dayanmaktadır. İmâm Muhammed’e göre akârın gasbı, menkul malların gasbı gibi olup malın itlafı durumunda gâsbedenzararı tazmin etmelidir. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf ise, akârın gasbının hakikaten mümkün olmadığı iddiasını ileri sürmüşlerdir. Çünkü gasp, malın üzerinde sahiplenmenin tahakkuk etmesi ile olur. Akârın üzerinde sahibinin mülkiyeti sabitken gâsıbın mülkiyeti tahakkuk edemeyeceği için akârda gasp yok hükmünde sayılmıştır.²⁹⁴

3.2.1.13. Fülûsta Selem Yapmak

يجوز السلم... وكذا في الفلوس عددا. وقيل هذا عند أبي حنيفة وأبي يوسف رحمه الله. وعند محمد رحمه الله لا يجوز لأنها أثمان.

“Fülûsta da selem caizdir. Bu görüş, Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf’a göredir. İmâm Muhammed’e göre ise, fülûslar para oldukları gerekçesiyle caiz değildir.”²⁹⁵

²⁹²Serahsî, *el-Mebsûṭ*, XIV, 32; ‘Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, VIII, 298; İbnu'l-Humâm, *Fetḥu'l-Kadîr*, VII, 37.

²⁹³Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 70; Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-Sanâ'î*, VI, 4; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VII, 654; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 60.

²⁹⁴‘Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, XI, 192; İbnu'l-Humâm, *Fetḥu'l-Kadîr*, VII, 68.

²⁹⁵Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 71; Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-Sanâ'î*, V, 212; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VI, 323; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 37.

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe ile İmam Ebû Yûsuf'a göre, felslerin para olarak değerlendirilmeleri akdin taraflarının özel teamülleri gereği olduğundan bu felsler yine tarafların kendi teamülleriyle para olmaktan çıkarılabilirler.²⁹⁶

3.2.2. Sarf Bahsindeki İhtilaflar

3.2.2.1. Fels ile Yapılan Alışverişte Felsin Tedâvülden Kalkması

وإذا اشترى بها سلعة فكسدت وترك الناس المعاملة بها بطل البيع عند أبي حنيفة. وقال محمد رحمه الله: قيمتها آخر ما تعامل الناس بها.

“Bir kimse, fels ile bir şeyi (vadeli olarak) satın aldıktan sonra fels revaçtan düşerek halk onu kullanmayı bırakırsa Ebû Hanîfe'ye göre satış bozulur. İmâm Muhammed'e göre ise alıcının, felsin tedavülden kalktığı günkü kıymetini ödemesi gerekir.”²⁹⁷

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe'ye göre felslerin para sayılması insanların onlara para değeri vermesi itibariyledir. Bu itibar ortadan kalktığında ise felsler para olmaktan çıkar bu durumda akitte malın karşılığı olan para iptal olmuş olur. Kıyasa göre paranın olmadığı akitler bâtıldır. İmâm Muhammed'e göre ise tedavülden kalkmış olsa da akid, mal ile malın tebedülü tahakkuk ettiğinden geçerli sayılır. Müşterinin zimmetine felslerin tedavülden kalktığı günkü kıymeti tahakkuk ettiği için son günkü değerini öder.²⁹⁸

3.2.3. Vedîa Bahsindeki İhtilaflar

3.2.3.1. Emanetçi Kendi Malı ile Emaneti Karıştırmış Olsa

²⁹⁶ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 280, 281; Bâbertî, *el-İnâye fî Şerhi'l-Hidâye*, VII, 21; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, VII, 22.

²⁹⁷ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 85; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-Sanâ'i*, V, 242; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VI, 306; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 41; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râîḳ*, VI, 143; İbrâhîm el-Halebî, *Mulṭeḳa'l-'Ebhur*, s. 425; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerhi'l-Kitâb*, II, 52.

²⁹⁸ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 413; Bâbertî, *el-İnâye fî Şerhi'l-Hidâye*, VII, 154; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, VII, 154.

ولو خلط المائع بجنسه فعند أبي حنيفة ينقطع حق المالك إلى ضمان لما ذكرنا، وعند محمد شركة بكل

حال.

“Emanetçi, emanet olarak aldığı sıvı bir malı aynı cinsten olan kendi malı ile karıştıracak olsa Ebû Hanîfe’ye göre bu malın teslimi mümkün olmadığı için emanetçi malı tazmin eder. İmam Muhammed’e göre ise aralarında ortaklık oluşur.”²⁹⁹

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe’ye göre karışan bu mallardan her birinden ayrı ayrı istifade etme imkânı kalmamıştır. Bu yüzden mal helak olmuş hükmündedir. Buna binâen emanetçi malı helak etmiş sayılacağından tazmin etmesi gerekir. İmam Muhammed’e göre ise iki tarafın mallarının ayırt edilemeyecek şekilde karışması durumunda ortaklık tahakkuk eder. Çünkü kıyasa göre iki tarafın mallarının birleştirilmesi ortaklığı gerektirir. Cinsler aynı olduğu için azlık çokluğa bakılmadan ortaklık geçerlidir.³⁰⁰

3.2.4. Hibe Bahsindeki İhtilaflar

3.2.4.1. Bir Evi İki Kişiye Hisseli Olarak Hibe Etmek

ولو وهب لرجلين دارا لأحدهما ثلثاها وللآخر ثلثها لم يجز عند أبي حنيفة وأبي يوسف. وقال محمد:

يجوز.

“Bir kimse iki kişiye aralarında üçte iki ve üçte bir hisse olması şartıyla bir ev hibe etse Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’a göre bu hibe caiz değildir. İmam Muhammed’e göre ise caizdir.”³⁰¹

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe’ye göre iki kişiye aynı evi hibe etmek, taraflara hibe akdinin gerektirmediği bir yükümlülük olan hisselerin taksim edilmesini yükleyecektir. Bu da hibe edilen malın taksim öncesinde temellüküne mânidir.³⁰²

²⁹⁹ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 213; Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’s-Sanâ’i*, VI, 213; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu’l-Burhânî*, VI, 596; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 23; s. 425; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḥi’l-Kitâb*, II, 197.

³⁰⁰ Aynî, *el-Binâye Şerḥu’l-Hidâye*, X, 112.

³⁰¹ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 223; Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’s-Sanâ’i*, VI, 119; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu’l-Burhânî*, VI, 241; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḥi’l-Kitâb*, II, 172.

³⁰² Aynî, *el-Binâye Şerḥu’l-Hidâye*, X, 182; Bâbertî, *el-‘Înâye fî Şerḥi’l-Hidâye*, IX, 37; İbnü’l-Humâm, *Fethu’l-Kâdir*, IX, 37.

İmam Muhammed'in usûlüne göre ise kabzetmekle akdin tamamlandığı hibe akidlerinde her türlü tasarruf caizdir.³⁰³

3.2.5. İcâre Bahsindeki İhtilaflar

3.2.5.1. Ecîr-i Hâs İşî Tamamlayamadığında Ücreti Hakediş Durumu

وإن استأجره ليذهب بكتابه إلى فلان بالبصرة ويجيء بجوابه فذهب فوجد فلانا ميتا فرده فلا أجر له" هذا عند أبي حنيفة وأبي يوسف. وقال محمد: له الأجر في الذهاب.

“Bir kimse bir kişiyi Basra'ya filan kişiye mektup götürüp cevabını geri getirmek şartıyla anlaşsa ve o kişi Basra'ya gittiğinde mekruh götürüleceği kişinin öldüğünü öğrenip geriye dönse Ebû Hanîfe'ye göre ücret verilmez. İmam Muhammed'e göre ise sadece gidiş ücretini hak etmiştir.”³⁰⁴

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe'ye göre akit, mektubun şahıslar arasında nakli üzerine kurulmuştur ve ecîr bunu yerine getirmemiştir. İmam Muhammed'e göre ise akit, esas meşakkat olan mektubun teslimi için gitmek üzerine kurulmuştur. Mektubu taşımayı bir zorluk olarak görüp akdi ona bağlamak doğru değildir. Akit bu mesafeyi kat etmek içindir.³⁰⁵ Kanaatimizce İmam Muhammed'in kabulü, günümüz muamelât usûlüne daha münasiptir. Zira bir kimse, başkası için başka bir beldeye gitmeyi ücretsiz şekilde kabul etmeyecektir.

3.2.5.2. Kira Takviminde Hilal Hesabının Esas Alınması

إن كان العقد حين يهل الهلال فشهور السنة كلها بالأهلة؛ لأنها هي الأصل "وإن كان في أثناء الشهر فالكل بالأيام" عند أبي حنيفة وهو رواية عن أبي يوسف. وعند محمد وهو رواية عن أبي يوسف الأول بالأيام والباقي بالأهلة؛

“Kiralama akdi şayet hilalin görüldüğü gün olmuş ise diğer aylarda da ödeme hilale göre itibar edilir. Şayet ay ortasında gün hesabı yapılmışsa, Ebû Hanîfe'ye

³⁰³Serahsî, *el-Mebsûf*, XIII, 8.

³⁰⁴Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 233.

³⁰⁵Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, X, 246.

göre kalan aylar da gün hesabı ile devam eder. İmam Muhammed'e göre ise gelecek aydan itibaren hilal hesabına itibar edilir.”³⁰⁶

İhtilaf Sebebi: Takvimde esas olan hilal hesabı ile ayların takip edilmesidir. İmam Muhammed'e göre ilk ay zaruret gereği gün hesabı ile olduğundan ikinci aydan itibaren zaruret kalktığı için hilal hesabına dönülür. Ebû Hanîfe'ye göre ilk ayda gün hesabını başlatan ayın ortasında kira süresinin başlaması zarurettir. Bir ayın tamamlanması ikinci ayda da yine ay ortasına geleceğinden kalan aylarda da gün hesabı devam ettirilecektir.³⁰⁷

3.2.5.3. İcâre Akdinin Ücret Karşılı Yapıldığıında İhtilaf Edilmesi

وإن قال: صاحب الثوب عملته لي بغير أجر وقال الصانع بأجر فالقول قول صاحب الثوب عند أبي حنيفة؛ وقال محمد: إن كان الصانع معروفا بهذه الصنعة بالأجر فالقول قوله.

“Eğer elbise sahibi: Sen bu işi bana ücretsiz yaptın, der ve sanatkâr da: Ücretle yaptım, derse, Ebû Hanîfe'ye göre elbise sahibinin sözüne itibar edilir. İmam Muhammed'e göre, sanatkâr bu işi para karşılığı yapan birisi olarak biliniyorsa onun sözüne itibar edilir.”³⁰⁸

İhtilaf Sebebi: İmam Muhammed'e göre, sanatkâr bu işi parayla yaptığı bilinen, bunun için dükkân açmış birisi ise bu durumda bu ameli de para karşılığı yapmıştır.³⁰⁹ Buradaki ihtilafı, zaman değiştikçe insanların zanaat işlerinden geçimlerini sağlamasının yaygınlaştığı gibi zamanın getirdiği yenilikler olarak kabul etmemiz mümkün görünmektedir. Zannımızca Ebû Hanîfe döneminde, insanların bu gibi amelleri ücretsiz yaptığı daha yaygın bilinen bir kabuldü.

³⁰⁶Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 237; Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-Sanâ'î*, IV, 181; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VII, 406; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, III, 176; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Mulṭeḳa'l-'Ebhur*, s. 529; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḥi'l-Kitâb*, II, 99.

³⁰⁷Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, X, 275.

³⁰⁸Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 246; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Mulṭeḳa'l-'Ebhur*, s. 533; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḥi'l-Kitâb*, II, 103.

³⁰⁹Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, X, 339.

3.3. YALNIZCA EBÛ YÛSUF'UN EBÛ HANÎFEYE MUHALEFET ETTİĞİ MESELELER

3.3.1. Büyû‘ Bahsindeki İhtilaflar

3.3.1.1. Hıyâr-ı Şart ile Yapılan Akitte Satıcının Haberi Olmadan Akdin Fesh Edilmesi

ومن شرط له الخيار فله أن يفسخ في المدة وله أن يجيز، فإن أجازته بغير حضرة صاحبها جاز. وإن فسخ لم يجز إلا أن يكون الآخر حاضرا عند أبي حنيفة ومحمد. وقال أبو يوسف: يجوز.

“Akdi bozarak cayma hakkını şart koşan bir kimse, isterse bu süre içinde satışı fesheder, isterse onaylar. Karşı tarafın bilgisi dışında onaylarsa bu caizdir. Ancak karşı tarafın bilgisi dışında feshederse bu, Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre caiz değildir. Ebû Yusuf ise bunun da caiz olduğunu söylemiştir.”³¹⁰

İhtilaf Sebebi: Ebû Yûsuf, cayma hakkı olan kişiyi satışta vekil olan kişiye kıyas etmiştir. Müvekkilin haberi olmadan vekilin tasarrufunun geçerli olması gibi, cayma hakkı olanın diğer tarafın bilmesine bakılmaksızın tasarrufu geçerlidir. İmâmeyn ise, cayma hakkı olanı vekilin azledilmesine kıyas etmişlerdir. Vekile azli bildirilmedikçe azil geçersizdir. Çünkü fesih, karşı tarafın hakkını düşürmektir ki bu da onun bilgisi dahilinde olmalıdır.³¹¹

3.3.1.2. Bir Akidde Alınan İki Maldan Birinin Kusurlu Çıkması

قال: ومن اشترى عبيدين صفقة واحدة فقبض أحدهما ووجد بالآخر عيبا فإنه يأخذهما أو يدعهما؛ لأن الصفقة تتم بقبضهما فيكون تفريقها قبل التمام. ولو وجد بالمقبوض عيبا اختلفوا فيه. ويروى عن أبي يوسف رحمه الله أنه يرده خاصة.

“Bir kimse bir alışverişte iki tane köle alsave birini kabzetse, diğerinde ise bir kusur görmüş olsa; ya iki köleyi birden alır ya da ikisini birden bırakır. Çünkü alışveriş ikisini birden kabzetmekle tamamlanmış olur. Şayet alışverişte alınan iki

³¹⁰Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 31; Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-Sanâ'î*, VI, 273; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VI, 492; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, II, 13; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Multeka'l-'Ebhur*, s. 388; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḥi'l-Kitâb*, II, 14.

³¹¹Serahsî, *el-Mebsûṭ*, XIII, 44; 'Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, VIII, 64; İbnul-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 315.

köleden kabzettiğinde ayıp görmüş olursa bu meselede ihtilaf vardır. Ebû Yûsuf'tan sadece o köleyi bırakacağına dair bir fetva rivayet edilmiştir.”³¹²

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe'ye göre birlikte satışı yapılan iki maldan birini kabz edip diğerini bırakmak akdi ayırmak gibidir. Genelde kalitesiz olan mal, revaç bulsun diye kaliteli olan malla birlikte satılır. Bunları ayırınca da başta kurulan akid bölünmüş olmaktadır. Ebû Yûsuf ise müşterinin kabzettiği malda anlaşmanın tamamlandığını kabul etmiştir. Böylece kusur gördüğü diğer malı bırakma hakkı olduğunu söylemiştir.³¹³

3.3.1.3. Koyunun Üzerindeki Yünün Kırılmadan Satılması

قال: ولا الصوف على ظهر الغنم لأنه من أوصاف الحيوان، ولأنه ينبت من أسفل فيختلط المبيع بغيره. وقد صح أنه عليه الصلاة والسلام "نهى عن بيع الصوف على ظهر الغنم، وعن لبن في ضرع، وعن سمن في لبن" وهو حجة على أبي يوسف رحمه الله في هذا الصوف حيث جوز بيعه فيما يروى عنه.

“Koyunun sırtında olan yünün satışı caiz değildir. Çünkü yün, hayvanın vasıflarından olduğu gibi yün sürekli uzadığından akidde satılan kısım ile satış esnasında olmayıp yeni uzayan kısmın karışma ihtimali vardır. Nitekim Nebî (a.s.) sahîh bir hadisiyle yünün koyun sırtında, sütün memede ve yağın sütte iken satılmasından nehy ettiği rivayet edilmiştir. Bu hadis kırılmayan yünün satışını caiz gören Ebû Yûsuf'a karşı bir delildir.”³¹⁴

İhtilaf Sebebi: Ebû Yûsuf, menfaati olan bir mal sayılmasından ve tesliminin de hemen mümkün olmasından ötürükoyunun sırtındaki yününsatılmasını caiz görmüştür.³¹⁵ Kanaatimizce Ebû Yûsuf, nassın yün satışını yasaklamasının, tarafları anlaşmazlığa götürecektir bir belirsizlikten ötürü olduğunu düşünmüştür. Örfte artık bu satış yaygınlaştığı için herhangi bir anlaşmazlığın olmayacağını düşünmüş olabilir.

³¹²Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 11; Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-Sanâ'î*, VI, 287; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VI, 561; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râîk*, VI, 68.

³¹³Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, VIII, 127; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 387.

³¹⁴Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 44; Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-Sanâ'î*, VI, 168; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VI, 377; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, II, 24; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râîk*, VI, 81; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Mulṭeḳa'l-'Ebhur*, s. 396.

³¹⁵Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, VIII, 150

3.3.1.4. Cariyenin Sağılan Sütünün Satılması

قال: ولا بيع لبن امرأة في قدح. ولا فرق في ظاهر الرواية بين لبن الحرة والأمة. وعن أبي يوسف رحمه الله أنه يجوز بيع لبن الأمة.

“Bir cariye nin sağılmış sütünü satmak caiz değildir. Bu hususta hür kadın ile cariye nin sütü arasında fark yoktur. Ebû Yûsuf’tan cariye nin sütünün satılabileceği rivayet edilmiştir.”³¹⁶

İhtilaf Sebebi: Ebû Yûsuf, cariye nin satılabilmesine kıyas ederek sağılan sütünün de satılabileceğini söylemiştir. Böylece bütünün hükmünü onun cüzüne kıyas etmiş olmaktadır. Ebû Hanîfe ise, sağılmış olan sütün insan cüzünden bir şeyin satışının haramlığına dahil etmiştir. Cariye nin satışını caiz kılan şey, onun köle olmasıdır, sütte ise kölelik söz konusu olmadığı için satışı caiz olmayacaktır.³¹⁷

3.3.1.5. Mahrem Olan İki Köleyi Birbirinden Ayıracak Şekilde Satmak

ومن ملك مملوكين صغيرين أحدهما ذو رحم محرم من الآخر لم يفرق بينهما، وكذلك إن كان أحدهما كبيراً. والأصل فيه قوله صلى الله عليه وسلم: "من فرق بين والدته وولدها فرق الله بينه وبين أحبته يوم القيامة." فإن فرق كره له ذلك وجاز العقد" وعن أبي يوسف رحمه الله أنه لا يجوز في قرابة الولاد ويجوز في غيرها. وعنه أنه لا يجوز في جميع ذلك لما روينا.

“Bir kimse, mahrem olan iki küçük köleye sahip olsa, onları ayrı ayrı satarak birbirinden ayıramaz. Onlardan birisi yaşça büyük de olsa durum aynıdır. Nebî (a.s.) bu meselede şöyle buyurmuştur: “Her kim ki, ana ile yavrusunu birbirinden ayırırsa, Yüce Allah da kıyamet gününde onu sevdiklerinden ayırır.” İki mahrem köleden birini satan Hz. Ali’ye geri dön emri de bu konuda delil kabul edilmiştir. Ebû Yûsuf’tan, bu yasağın doğum akrabalığında caiz olmadığı, diğer akrabalıklarda caiz olduğu rivayet edilmiştir. Rivayet edilen hadis gereğince bütün akrabalıklarda câiz olmadığı da rivayet edilmiştir.”³¹⁸

³¹⁶Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 46; Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’s-Sanâ’i*, V, 145; İbn Nuceym, *el-Baħru’r-Râiğ*, VI, 87; İbrâhîm el-Halebî, *Multeka’l-’Ebhur*, s. 396.

³¹⁷Aynî, *el-Binâye Şerhu’l-Hidâye*, VIII, 164; Bâbertî, *el-’Înâye fi Şerhi’l-Hidâye*, VI, 424.

³¹⁸Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 54; Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’s-Sanâ’i*, V, 229; Mevslî, *el-İhtiyâr*, II, 27; İbrâhîm el-Halebî, *Multeka’l-’Ebhur*, s. 402; Meydânî, *el-Lubâb fi Şerhi’l-Kitâb*, II, 31.

İhtilaf Sebebi: Ebû Yûsuf, rivayette geçen geri dön emrini, fâsid satışın iptal edilmesi emri olarak yorumlamıştır. Ebû Hanîfe ise, akid kıyasa göre sahih olmalıdır, zira akdin tüm şartları yerindedir, rivayetteki nehy ise kerahati gerektirir demiştir.³¹⁹

İhtilafın, haber-i vâhidin kat'î delilleri takyit edemeyeceği aslına bina edilmesi mümkün görünmektedir.

3.3.1.6. İkâle

أن الإقالة فسخ في حق المتعاقدين بيع جديد في حق غيرهما إلا أن لا يمكن جعله فسحا فتبطل، وهذا عند أبي حنيفة رحمه الله وعند أبي يوسف رحمه الله هو بيع إلا أن لا يمكن جعله بيعا فيجعل فسحا إلا أن لا يمكن فتبطل.

“İkâle, satıcı ve alıcı için fesh demek olup başkaları için yeni bir satıştır. Ancak bunu feshe dönüştürmek mümkün değilse batıl olur. Bu görüş Ebû Hanîfe'ye aittir. Ebû Yûsuf'a göre ise bu muamele yeni bir satıştır. Ancak satış olması mümkün değilse fesih kabul edilir. Bu da mümkün değilse bu kez muamele batıl olur.”³²⁰

İhtilaf Sebebi: İkâle, satıcı ve alıcı için fesh demek olup başkaları için yeni bir satıştır. Ancak bunu feshe dönüştürmek mümkün değilse batıl olur. Bu görüş Ebû Hanîfe'ye aittir. Akdi fesh ederken şayet ikâle lafzı kullanılmışsa imamlar arasında şu ihtilaf ortaya çıkmıştır. İkâle kelimesi, ortadan kaldırmak, fesh etmek manasındadır. Ebû Yûsuf'a göre ikâle, rıza doğrultusunda bir mal ile başka bir malı değiştirmektir. Bu tanım ise bey`in tanımı olduğundan ikâle bey` hükmündedir.³²¹

3.3.1.7. Murâbaha ve Tevliyede Aldanma

فإن اطلع المشتري على خيانة في المرابحة فهو بالخيار عند أبي حنيفة رحمه الله إن شاء أخذه بجميع الثمن وإن شاء تركه. وإن اطلع على خيانة في التولية أسقطها من الثمن، وقال أبو يوسف رحمه الله: يحط فيهما.

“Murâbaha satışında müşteri aldatıldığını anlarsa Ebû Hanîfe'ye göre, anlaşılan fiyattan malı almak veya akdi fesh etmek arasında muhayyerdir. Şayet

³¹⁹ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 222; Bâbertî, *el-Înâye fi Şerhi'l-Hidâye*, VI, 484.

³²⁰ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 55; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-Sanâ'i*, V, 306; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VII, 45, 46; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 11; İbrâhîm el-Halebî, *Multeḳa'l-'Ebhur*, s. 407; Meydânî, *el-Lubâb fi Şerhi'l-Kitâb*, II, 32.

³²¹ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 226; Bâbertî, *el-Înâye fi Şerhi'l-Hidâye*, VI, 487; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Ḳadîr*, VI, 487.

tevliyede aldatıldığıının farkına varırsa fazla söylenen miktarı fiyattan düşürür. Ebû Yûsuf her iki durumda da fazlalık fiyattan düşülür demiştir.”³²²

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe’ye göre, tevliyede fiyatta aldanma durumu olduğunda, her ne kadar akit tevliye diye isimlendirilse de bu muamele hakikatte murâbaha olmuştur. Tevliye diye isimlendirilen bu akdin tevliye kalması için fazlalık olarak söylenen rakamın indirilmesi gerekmektedir. Ebû Yûsuf’a göre asıl olan, muamelenin tevliye ve murâbaha oluşudur. Bu nedenle satıcının tevliyede kârsız olarak aldığı bedelle, murâbahada da kârlı olarak aldığı bedelle sana verdim demesiyle akit gerçekleşmiş olur. Ancak bedelin belli olması gerekir. O halde bu iki muameleyi alınan bedel üzerine kurmak gerekir. Bu da aldanma oranında bedeli düşürmekle olur.³²³

3.3.1.8. Nassta Keyli Kabul Edilen Bir Malın Vezni Olarak Satılması

قال: وكل شيء نص رسول الله صلى الله عليه وسلم على تحريم التفاضل فيه كيلا فهو مكيل أبدأ، وإن ترك الناس الكيل فيه مثل الحنطة والشعير والتمر... لأن النص أقوى من العرف والأقوى لا يترك بالأدنى. وما لم ينص عليه فهو محمول على عادات الناس لأنها دلالة. وعن أبي يوسف أنه يعتبر العرف على خلاف المنصوص عليه أيضا لأن النص على ذلك لمكان العادة فكانت هي المنظور إليها وقد تبدلت.

فعلى هذا لو باع الحنطة بجنسها متساويا وزنا، أو الذهب بجنسه متماثلا كيلا لا يجوز عندهما.

“Nebî (a.s)’ın buğday, arpa, hurma ve tuz gibi kendi cinsleri ile fazlalık olacak şekilde satılmasını haram kılarken keylî olarak vafettiği mallar, ebediyyen keylî sayılırlar. Her ne kadar insanlar bu malları keylî olarak alıp satmayı bıraksalar dahi hüküm böyledir; çünkü nass örften daha kuvvetlidir ve kuvvetli olan zayıfa tercih edilmez.

Hakkında nass bulunmayan mallar ise halkın âdetlerine bağlıdır. Çünkü âdetler, ilgili oldukları hükmün caiz olduğuna delâlet eder. Ebû Yûsuf’tan, nassa aykırı da olsa örfe itibar edilir; çünkü nass o zamanki âdete göre varit olmuştur. Oysa o adet değişmiştir, dediği rivayet edilmiştir.

³²²Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 57; Kâsânî, *Bedâ’i ‘u’s-Sanâ’i*, V, 226; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu’l-Burhânî*, VII, 4; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 29; İbrâhîm el-Halebî, *Mulṭeḩa’l-’Ebhur*, s. 408; Meydânî, *el-Lubâb fi Şerḩi’l-Kitâb*, II, 34.

³²³Aynî, *el-Binâye Şerḩu’l-Hidâye*, VIII, 236; Bâbertî, *el-’Înâye fi Şerḩi’l-Hidâye*, VI, 500; İbnu’l-Humâm, *Fethu’l-Ḩadîr*, VI, 500.

Bu duruma göre bir kimse, veznî olarak buğdayı yine buğdayla eşit olarak satarsa veya keylî olarak altını yine altınla eşit olarak satarsa Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e göre bu satışlar câiz değildir.”³²⁴

İhtilaf Sebebi: Ebû Yûsuf, buğdayın keylî olarak satılması örfüne binâen hadisin varid olduğu yönünde yorum yapmış ve örfün değişmesi durumunda nassın buyruğunun da değişeceğine hükmetmiştir. Ebû Hanîfe'ye göre ise, insanların bu örfünü Nebî (a.s.)'ın takrir etmesi nas olup, bundan sonraki örfler nassa muarız olamaz demiştir.³²⁵

3.3.1.9. Ekmeği Tartarak veya Adedi Olarak Satmak

السلم في الخبز جائز في الصحيح، ولا خير في استقراضه عددا أو وزنا عند أبي حنيفة رحمه الله لأنه يتفاوت بالخبز والخباز والتنور والتأخر. وعند محمد رحمه الله يجوز بهما للتعامل، وعند أبي يوسف رحمه الله يجوز وزنا ولا يجوز عددا للتفاوت في أحاده.

“Ekmekte selem akdi yapmak caizdir. Ebû Hanîfe'ye göre, ekmeği sayı veya tartı ile borç almakta hayır yoktur, yani câiz değildir. Çünkü ekmekler, hem yapı itibariyle hem de ekmeği, tandır ve erken veya geç pişirilmesi bakımlarından farklı olurlar.

Ebû Yûsuf'a göre ise, tartı ile câiz, fakat tanelerindeki farklılık nedeniyle sayı ile caiz değildir.”³²⁶

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe'ye göre farklı ustalar tarafından üretilen ekmeklerin ağırlıkları eşit olamayacağı için tartı ile borçlanması durumunda ribâ durumu söz konusu olacaktır. Ekmeğin adedi olması temel alındığı durumda da yine ustadan ustaya göre değişen pişkinliği ve kalitesi aynı sorunu doğurmaktadır. Ebû Yûsuf ise tartı ile satılma durumunda aldanma olmayacağını temel almıştır.³²⁷

³²⁴Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 62; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VI, 354; Serahsî, *el-Mebsûṭ*, XII, 142; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḥi'l-Kitâb*, II, 38.

³²⁵Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, VIII, 274; Bâbertî, *el-İnâye fî Şerḥi'l-Hidâye*, VII, 16; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kâdir*, VII, 15.

³²⁶Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 65; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-Sanâ'i*, VII, 395; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VII, 125; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 34; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râik*, VI, 147; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Mulṭeḳa'l-'Ebhur*, s. 412; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḥi'l-Kitâb*, II, 41.

³²⁷Serahsî, *el-Mebsûṭ*, XIV, 32; Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, VIII, 298; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kâdir*, VII, 37.

3.3.1.10. Dâru'l-harpte Ribâ Meselesi

قال: ولا بين المسلم والحربي في دار الحرب خلافا لأبي يوسف. لهما الاعتبار بالمستأمن منهم في دارنا. ولنا قوله عليه الصلاة والسلام: "لا ربا بين المسلم والحربي في دار الحرب" ولأن مالهم مباح في دارهم فبأي طريق أخذه.

“Dâru'l-harpte Müslüman ve harbî arasında ribâ yoktur. Ebû Yûsuf bu görüşe muhaliftir.”³²⁸

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe'ye göre Makhel'in rivayet ettiği “*Dâru'l-harpte Müslüman ile harbî arasında ribâ yoktur.*” hadisi mürsel³²⁹ hadistir ve Makhel sika olduğu için bu rivayet hüccettir.³³⁰ Ebû Yûsuf ise bu rivayeti şöyle zikretmiştir: “Ebû Hanîfe, meşayihimiz Makhel'den rivayet etti, demiştir. Zannımca hadis: ‘Dâru'l-harpte ehl-i harp arasında..’ şeklinde olmalıdır.”³³¹

Rivayetleri farklı anlamları iki imam arasındaki ihtilafın sebebi olarak görülmektedir.

3.3.1.11. İstisna` Akdinde Müşterinin Görme Muhayyerliği

قال: ... وهو بالخيار إذا رآه، إن شاء أخذه، وإن شاء تركه لأنه اشترى شيئا لم يره ولا خيار. وعن أبي حنيفة رحمه الله أن للصانع الخيار أيضا لأنه لا يمكنه تسليم المعقود عليه إلا بضرر وهو قطع الصرم وغيره. وعن أبي يوسف أنه لا خيار لهما.

“Bir zanaatkâra bir ürün sipariş edildiğinde müşteri yapılan malı gördüğünde muhayyerdir. İsterse alır, isterse vazgeçer. Çünkü kendisi görmediği bir şeyi satın almıştır. Ebû Hanîfe'ye göre sanatçı da muhayyerdir. Çünkü o da (üretmek için) deri kesmek gibi işler suretiyle zarara girme ihtimali olmadan malı teslim edememektedir. Ebû Yûsuf'a göre ikisi de muhayyer değildir.”³³²

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe'ye göre müşteri malı görmeden satın aldığı için muhayyerdir. Zanaatkâr ise kendi malını kesme, biçme gibi kullandığından olası bir

³²⁸Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 65; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 33; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râîk*, VI, 147; İbrâhîm el-Halebî, *Mulṭeḳa'l-'Ebhur*, s. 412; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḥi'l-Kitâb*, II, 41.

³²⁹Senedinde, sahâbenin adı anılmaksızın rivâyet edilen ve bu yüzden de muttasıl olmayan hadislere verilen ad. (Akay, Hasan, “Mürsel”, İslâmî Terimler Sözlüğü, 3. bs., İstanbul 2005, s. 339).

³³⁰Serahsî, *el-Mebsûṭ*, XIV, 56.

³³¹Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, VIII, 299; İbnu'l-Humâm, *Fetḥu'l-Ḳadîr*, VII, 39.

³³²Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 77; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i*, V, 210; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VII, 136; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 38; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râîk*, VI, 186.

zararı gidermek için muhayyer olur. Ebû Yûsuf'a göre ise; satıcının muhayyer olmaması görmediği malı satan taraf olmasındandır. Alıcının muhayyer olma durumunda ise kendisine özel üretilen bu mal alınmazsa, zanaatkâr bunu başka birine satamayabilir ve zarar uğrar. Bu yüzden muhayyerliği yoktur.³³³

Ebû Yûsuf'un zamanın değişmesiyle insanların teâmülünün değişmesini temel alarak müşteri için görme muhayyerliğini istihsân ilkesiyle iptal ettiğini söyleyebiliriz.

3.3.1.12. İki Müşteriden Sadece Birinin Teslim Anında Bulunması ve Malı Kabz Etmesi

قال: فإن كان المشتري اثنين فغاب أحدهما فللحاضر أن يدفع الثمن كله ويقبضه، وإذا حضر الآخر لم يأخذ نصيبه حتى ينقد شريكه الثمن كله وهو قول أبي حنيفة ومحمد. وقال أبو يوسف: إذا دفع الحاضر الثمن كله لم يقبض إلا نصيبه وكان متطوعا بما أدى عن صاحبه.

“Müşteri iki kişi olup bunlardan biri malın tesliminde bulunmazsa bu durumda hazır olan müşteri, bedelin tamamını öder. Diğer müşteri, kendi hissesine düşen bedeli ortağına ödemedikçe kendi hissesini ortağından alamaz. Bu fetva Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'in görüşüdür. Ebû Yûsuf'a göre ise; hazır olan müşteri sadece kendi payını kabz edebilir, ortağının yerine verdiği ise yardım kabul edilir.”³³⁴

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe'ye göre, teslim anında mevcut bulunan müşteri paranın tamamını ödemedikçe kendi hissesini de alamayacaktır, bu yüzden akdın tamamlanması paranın tamamını teslim etmeyi gerektirmektedir. Ebû Yûsuf'a göre ise, başkasının borcunu kendisinden habersiz ödemiş olmasıyla bu ödeme teberru sayılır ve ortağından bir şey talep edemez. Ortağının maldaki payı hakkında bu kişi yabancı hükmünde olduğundan onun izni olmadan malı teslim alamaz.³³⁵

³³³ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 375; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, VII, 117.

³³⁴ Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 79; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-Sanâ'i'*, V, 250; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, V, 398; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râîḳ*, VIII, 180.

³³⁵ Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, VIII, 388; Bâbertî, *el-İnâye fî Şerhi'l-Hidâye*, VII, 127; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kadîr*, VII, 128.

3.3.1.13. Halis Dirhem Borcunun Aynı Miktar Zuyûf Dirhem Olarak Ödenmesi

قال:ومن له على آخر عشرة دراهم جياذ فقضاه زيوفا وهو لا يعلم فأنفقها أو هلكت فهو قضاء عند أبي حنيفة ومحمد رحمهما الله. وقال أبو يوسف: يرد مثل زيوفه ويرجع بدراهمه.

“Bir kimsenin başkasından on halis dirhem alacağı olsa ve bunları farkında olmadan zuyûf olarak tahsil edip dirhemleri harcadıktan sonra durumun farkına varsa Ebû Hanîfe’ye göre borç ödenmiş sayılır. Ebû Yûsuf’a göre ise zuyûf dirhemleri geri vererek halis dirhemleri alır.”³³⁶

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe’ye göre zuyûf olan dirhemle yapılan ödeme tamamlanmıştır. Geriye sadece kabzedilen paranın vasfı eksik kalmıştır. Bir malın cinsi ile mübadelesinde ise vasfın bir önemi yoktur. Ayn’ı ödenen bir malın sadece vasfı tazmin edilemeyeceği için bu vasfın değeri heder sayılır. Ebû Yûsuf’a göre ise, paranın kemiyetinde bir noksanlık olduğunda borçluya dönülmesinin mümkün olmasındaki gibi, keyfiyetindeki noksanlıkta da dönme hakkı vardır. Buradaki halislik vasfı tek başına tazmin edilemeyeceği için kabzedilen zuyûf iade olunarak zarar giderilir.³³⁷

3.3.2. Sarf Bahsindeki İhtilaflar

3.3.2.1. Fels ile Yapılan Alışverişte Felsin Tedâvülden Kalkması

وإذا اشترى بها سلعة فكسدت وترك الناس المعاملة بها بطل البيع عند أبي حنيفة. وقال أبو يوسف رحمهما الله: عليه قيمتها يوم البيع. وقال محمد رحمه الله: قيمتها آخر ما تعامل الناس بها.

³³⁶Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 79; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VI, 293; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râik*, IV, 397.

³³⁷Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, VIII, 390; Bâbertî, *el-Înâye fî Şerḥi'l-Hidâye*, VII, 130; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Ḳadîr*, VII, 130.

“Bir kimse, fels ile bir şeyi (vadeli olarak) satın aldıktan sonra fels revaçtan düşerek halk onu kullanmayı bırakırsa Ebû Hanîfe'ye göre satış bozulur. Ebû Yûsuf'a göre ise alıcının, malı satın aldığı günkü kıymetini ödemesi gerekir.”³³⁸

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe'ye göre felslerin para sayılması insanların onlara para değeri vermesi itibariyledir. Bu itibar ortadan kalktığında ise felsler para olmaktan çıkar bu durumda akitte malın karşılığı olan para iptal olmuş olur. Kıyasa göre paranın olmadığı akitler batıldır. Ebû Yûsuf'a göre ise tedavülden kalkmış olsa da akit, mal ile malın tebedülü tahakkuk ettiğinden geçerli sayılır. Müşteri gaspta olduğu gibi malı kabzettiği günkü değerini tazmin etmekle yükümlüdür.³³⁹

3.3.3. Kefâlet Bahsindeki İhtilaflar

3.3.3.1. Alacaklı Olan Kişinin Gıyabında Alacağına Kefil Olunması

ولا تصح الكفالة إلا بقبول المكفول له في المجلس وهذا عند أبي حنيفة ومحمد رحمهما الله. وقال أبو يوسف رحمه الله : يجوز إذا بلغه أجاز.

“Alacaklının kabulü olmadan borçluya kefil olmak geçerli sayılmaz. Bu görüş Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'e göredir. Ebû Yûsuf ise alacaklının öğrendiğinde izin vereceği bir kişinin kefil olması caizdir, demiştir.”³⁴⁰

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe'ye göre kefalet, ödeme sorumluluğunu kefil olan kişiye yüklemek demektir. Temlik ise ancak iki tarafın huzurunda gerçekleşir. Bu durumda böyle bir kefalet geçersiz sayılır. Ebû Yûsuf'a göre ise kefilin bu sorumluluğu üstlenmesi, alacaklı için bir zarar doğurmamaktadır. Çünkü o alacağı ikisinden birinden tahsil hususunda tercih hakkına sahiptir.³⁴¹

³³⁸Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 85; Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-Sanâ'î*, V, 242; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VI, 306; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 41; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râik*, VI, 143; İbrâhîm el-Halebî, *Multeḳa'l-'Ebhur*, s. 425; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḥi'l-Kitâb*, II, 52.

³³⁹Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, VIII, 413; Bâbertî, *el-'Înâye fî Şerḥi'l-Hidâye*, VII, 154; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kâdir*, VII, 154.

³⁴⁰Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 94; Kâsânî, *Bedâ'î 'u's-Sanâ'î*, VI, 16; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, IX, 495; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, II, 166; 143.

³⁴¹Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, VIII, 452; Bâbertî, *el-'Înâye fî Şerḥi'l-Hidâye*, VII, 202; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kâdir*, VII, 201.

3.3.4. Sulh Bahsindeki İhtilaflar

3.3.4.1. Bin Liralık Vadeli Borcun Ertesi Gün Ödenmesi Şartıyla Yarısını İbra Etmek

قال: "ومن له على آخر ألف درهم فقال أد إلي غدا منها خمسمائة على أنك بريء من الفضل ففعل فهو بريء، فإن لم يدفع إليه الخمسمائة غدا عاد عليه الألف وهو قول أبي حنيفة ومحمد. وقال أبو يوسف: لا يعود عليه

“Bir kimsenin başkasında bin dirhem alacağı olsa ve borçlusuna, bana yarın beş yüz dirhem ödemen karşılığında kalanını ibra ettim derse ve alacaklı da bu ödemeyi yerine getirirse kalan beş yüz dirhem ödeme yükümlülüğünden düşer. Şayet ertesi gün beş yüz dirhem ödemezse Ebû Hanîfe’ye göre borç tekrar bin liraya döner. Ebû Yûsuf’a göre ise borç artık beş yüz dirhem olarak kalır.”³⁴²

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe’ye göre beş yüz dirhem ibra, yarın ödenme şartına bağlanmıştır. “على” her ne kadar bedelli akitlerde kullanıldığında, karşılığında, yerine gibi “ب” harfi manasında kullanılsa da şart manası da taşımaktadır.³⁴³Cümleye, yarın ödemen karşılığında diye başladığı için “على” harfi şart manasına hamledilir.

Ebû Yûsuf’a göre; “على” muavaza manasında kullanılmalıdır. Kişinin kendi alacağı ise bir bedel sayılmayacağına göre beş yüz dirhem ödersen sözü hükümsüz kalacak ve sözü edilen beş yüz dirhem ibra kabul edilecektir.³⁴⁴

Bu meseledeki ihtilafın, harf-i cerlerin hakiki ve mecaz anlamında kullanımındaki ihtilaftan doğduğu söylenebilir.

3.3.4.2. Alacakta Ortak Olanlardan Birisinin Kendi Payında Tehire Gitmesi

ولو آخر أحدهما عن نصيبه صح عند أبي يوسف اعتبارا بالإبراء المطلق، ولا يصح عندهما لأنه يؤدي إلى قسمة الدين قبل القبض.

“Ortak alacaklardan birisi kendi payını tehir etse Ebû Yûsuf’a göre, kendi hissesini ibra etmesinin cevazına itibarla caizdir. Ebû Hanîfe’ye göre ise kabzi gerçekleşmemiş alacakta taksim sayılacağı için caiz değildir.”³⁴⁵

³⁴²Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 195; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-Sanâ’i*, VI, 45; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, III, 9; İbn Nuceym, *el-Baḥru’r-Rûk*, VI, 199; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Mülteka’l-Ebḥur*, s. 499.

³⁴³Haskefi, *İfâdatu’l-envâr*, s. 151.

³⁴⁴Aynî, *el-Binâye Şerḥu’l-Hidâye*, X, 28; Bâbertî, *el-’Înâye fi Şerḥi’l-Hidâye*, VIII, 427; İbnu’l-Humâm, *Fethu’l-Ḳadîr*, VIII, 427.

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe'nin usûlüne göre böyle bir tehir, zimmette tahakkuk eden borcun bir kısmının peşin bir kısmının da vadeli olması şeklinde taksimini gerekli kılar. Borç ise zimmette sabit olan bir vasıf olduğu için kabzından evvel taksimi caiz değildir.³⁴⁶

Müellifimiz bu ihtilafı her ne kadar Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un ihtilafı olarak zikretmiş olsa da diğer metinlerde bu ihtilaf Ebû Hanîfe ve iki talebesinin ihtilafı olarak zikredilmektedir.³⁴⁷

3.3.4.3. İki Ortaktan Birisinin Selemdeki Hissesi Üzerine Sulh Yapması

وإذا كان السلم بين شريكين فصالح أحدهما من نصيبه على رأس المال لم يجز عند أبي حنيفة ومحمد رحمهما الله. وقال أبو يوسف رحمه الله يجوز الصلح اعتبارا بسائر الديون.

“Selem akdinde ortak olan iki kişiden birisi selemdeki kendi payını, başkası ile arasındaki bir ödeme üzerinden sulh yapacak olursa bu Ebû Hanîfe'ye göre caiz olmaz. İmam Yûsuf'a göre ise diğer borçlarda yapılan sulhların caiz olmasına itibaren bu sulh da caizdir.”³⁴⁸

İhtilaf Sebebi: Bir evvelki ihtilafta zikredilen, zimmette borcun taksiminin cevazındaki ihtilaf bu meselede de geçerlidir. Ebû Hanîfe, zimmetteki borcu vasıf olarak kabul ettiği için onun kabz edilmeden evvel taksimi caiz değildir.³⁴⁹

3.3.5. Hibe Kitâbı Bahsindeki İhtilaflar

3.3.5.1. Rukbâ Kaydı ile Yapılan Hibelerin Geçerliliği

والرقيبي باطلة عند أبي حنيفة ومحمد رحمهما الله. وقال أبو يوسف: جائزة.

“Bağışta bulunulan tarafın daha önce ölmesi halinde bağış konusu malın bağışçıya dönmesi şartıyla yapılan hibeler, Ebû Hanîfe'ye göre batıldır. Ebû Yûsuf ise bu hibeyi caiz görmüştür.”³⁵⁰

³⁴⁵Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 197; Kâsânî, *Bedâ'î u's-Sanâ'î*, VI, 66; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VI, 45.

³⁴⁶Bâbertî, *el-İnâye fî Şerḥi'l-Hidâye*, VIII, 436.

³⁴⁷Aynî, *el-Binâye Şerḥu'l-Hidâye*, X, 35; Bâbertî, *el-İnâye fî Şerḥi'l-Hidâye*, VIII, 427.

³⁴⁸Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 197.

³⁴⁹Bâbertî, *el-İnâye fî Şerḥi'l-Hidâye*, VIII, 436.

³⁵⁰Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 228; Kâsânî, *Bedâ'î u's-Sanâ'î*, VI, 117; Mevslî, *el-İhtiyâr*, III, 54; İbn Nuceym, *el-Baḥru'r-Râûḳ*, VII, 297; İbrâhîm el-Ḥalebî, *Multeḳa'l-'Ebhur*, s. 524; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerḥi'l-Kitâb*, II, 178.

İhtilaf Sebebi: Rukbâ kaydı ile yapılan hibeyi, Şureyh rivayetindeki hadise göre Nebî (a.s.) yasaklamıştır. Ebû Hanîfe'nin delil aldığı bu rivayet sahihtir. Ebû Yûsuf'un delil olarak kabul ettiği ve yine sahih olan Câbir rivayetinde Nebî (a.s.) rukbâyâ izin vermiştir. Bu rivayet incelendiğinde ise rukbâyâ başka bir mana verildiği anlaşılmaktadır. Bu da, evimin yükümlüğü senindir, manasında bir hibe şeklindedir.³⁵¹ Şureyh rivayetinde yasaklanan rukbâyâ Ebû Yûsuf şöyle açıklamıştır; bu evim senindir, cümlesinden sonra zikredilen, ben senden önce ölürsem, şartı fâsid bir şart olup, öncesindeki hibe sahih olarak kabul edilir.³⁵²

3.3.6. Vedîa Bahsindeki İhtilaflar

3.3.6.1. Emanetçi Kendi Malı ile Emaneti Karıştırmış Olsa

ولو خلط المانع بجنسه فعند أبي حنيفة ينقطع حق المالك إلى ضمان لما ذكرنا، وعند أبي يوسف يجعل الأقل تابعا للأكثر اعتبارا للغالب أجزاء.

“Emanetçi, emanet olarak aldığı sıvı bir malı aynı cinste olan kendi malı ile karıştıracak olsa Ebû Hanîfe'ye göre bu malın teslimi mümkün olmadığı için emanetçi malı tazmin eder. Ebû Yûsuf'a göre ise az olan mal çok olana dahil olur.”³⁵³

İhtilaf Sebebi: Ebû Hanîfe'ye göre karışan bu mallardan her birinin ayrı ayrı istifade etmesi imkanı kalmamıştır. Bu yüzden mal helak olmuş hükmündedir, buna binâen emanetçi malı helak etmiş sayılacağından tazmin etmesi gerekir. Ebû Yûsuf'a göre ise iki tarafın mallarının ayırt edilemeyecek şekilde karışması durumunda az olan mal tazmin edilir ve karışım malı çok olana ait sayılır. Ebû Yûsuf'un usûlüne göre az çoğa tabi sayılır.³⁵⁴

³⁵¹Bâbertî, *el- 'Înâye fî Şerhi'l-Hidâye*, IX, 55.

³⁵²Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, X, 216; Bâbertî, *el- 'Înâye fî Şerhi'l-Hidâye*, IX, 55; İbnu'l-Humâm, *Fethu'l-Kâdir*, IX, 55.

³⁵³Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 213; Kâsânî, *Bedâ'î u's-Sanâ'î*, VI, 213; İbn Mâze, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, VI, 596; Mevsilî, *el-İḥtîyâr*, III, 23; s. 425; Meydânî, *el-Lubâb fî Şerhi'l-Kitâb*, II, 197.

³⁵⁴Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, X, 112.

3.3.7. İcâre Bahsindeki İhtilaflar

3.3.7.1. İcâre Akdinin Ücret Karşılı Yapıldığında İhtilaf Edilmesi

وإن قال: صاحب الثوب عملته لي بغير أجر وقال الصانع بأجر فالقول قول صاحب الثوب" عند أبي حنيفة؛ "وقال أبو يوسف: إن كان الرجل حريفا له" أي خليطا له "فله الأجر وإلا فلا.

“Eğer elbise sahibi: Sen bu işi bana ücretsiz yaptın, der ve sanatkâr da: Ücretle yaptım, derse, Ebû Hanîfe'ye göre elbise sahibinin sözüne itibar edilir. Ebû Yûsuf'a göre, sanatkâr bu işi daha önceden para karşılığı yapmışsa yine para ile yapmış demektir, aksi takdirde elbise sahibinin sözü geçerlidir.”³⁵⁵

İhtilaf Sebebi: Ebû Yûsuf'a göre, sanatkâr bu işi daha evvel para karşılığında yapmışsa aralarındaki eski anlaşmaları geçerli olur.³⁵⁶ Buradaki ihtilafı, zaman değiştikçe insanların zanaat işlerinden geçimlerini sağlamasının yaygınlaştığı gibi zamanın getirdiği yenilikler olarak kabul etmemiz mümkün görünmektedir. Zannımızca Ebû Hanîfe döneminde, insanların bu gibi amelleri ücretsiz yaptığı daha yaygın bilinen bir kabuldü.

³⁵⁵Merğînânî, *el-Hidâye*, III, 246; İbrâhîm el-Ĥalebî, *Multeka'l-'Ebhur*, s. 533; Meydânî, *el-Lubâb fi Şerhi'l-Kitâb*, II, 103.

³⁵⁶Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, X, 339.

SONUÇ

Ebû Hanîfe ve İmâmeyn arasındaki ticârî ihtilaflarını incelediğimiz çalışmamızda, fûrûdaki ihtilafların, usûldeki ihtilafları anlamadan tam olarak anlayamayacağı sonucuna vardığımızı söyleyebiliriz. Usûl kitaplarında dağınık olarak zikredilen ihtilafları bir araya getirerek, bu ihtilafları delillerdeki ihtilaflar ve fikhî asıllardaki ihtilaflar olmak üzere iki başlık olarak topladık.

Delillerdeki ihtilafları on dört madde, asıllardaki ihtilafları ise on iki madde olarak başlıklandırdık. Usûl ihtilafları başlığında zikretmediğimiz, fûrû ihtilaflarını açıklarken imamların geliştirdikleri bazı kaideler ve kabullere de değinerek aslında başlıklandırdığımızdan daha fazla usûli ihtilaf olduğunu belirtmekte fayda görüyoruz.

İmâmeyn'in ihtilaflarını, Ebû Hanîfe'ye salt itiraz veya imamın mezhebini terk etmek olarak görenlere bunun doğru olmadığını belirtmek istiyoruz. Böyle bir itham, imamların içtihat kabiliyetlerini basite almak, yıllar boyunca süren çalışma gayretlerini göz ardı etmek, üstelik Ebû Hanîfe'nin fakih yetiştiren derslerine yetersizlik atfetmek demek olur.

Ticârî ihtilafları incelerken, “Ezmânın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunamaz” kaidesinin ne denli canlı olduğunu müşahede etmiş olduk. İmamlar arasındaki pek çok ihtilaf, insanların teâmüllerindeki değişikliklerden ötürü kıyâsın terk edilmesi gibi sebeplere dayanmaktadır denilebilir.

İmâmeyn'in resmi vazife tecrübeleri, farklı şehirlerde farklı uygulamalara şahit olmaları, hocalarının vefatından sonra uzun zaman daha yaşayarak onun şahit olmadığı yeni meselelerle karşılaşmaları gibi sâiklerin onların fikhî anlayışlarındaki farklılığı beslediğini söylememiz mümkündür.

Ticârî akitlerdeki ihtilafların sebeplerini, zamanın değişmesiyle teâmülün değişmesi, insanların anlaşmazlığa düşeceği şekilde akdin belirsizliğe uğraması, akitlerdeki ifadeleri hakiki ve mecâzi manaya yorumlama, malın veya semenin tesmiyesi gibi konulardaki ana ihtilaflar olarak özetleyebiliriz.

Çalışmamızın neticesinde Ebû Hanîfe'nin gayretini delillerdeki emrin maksadını anlamaya yoğunlaştırdığını ve makâsıdu's-şerîa ekseninde bir usûl kurduğunu söyleyebiliriz. İmâmeyn ise delillerin zahirlerini meselelere tatbik etmekle öne çıkmış ve delillerin zahirlerine bağlı kalma ekseninde bir usûl inşa etmişlerdir.

Fıkıh okuyucularının imamlar arasındaki ihtilafların gelişigüzel veya basit bir fikir yürütme olarak ortaya çıkmadığını, her ihtilafın bir usûl gerekçesine dayandığını görmelerini arzuladığımız bu çalışmanın faydalı olmasını Allah'tan temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

Aynî, Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, Beyrut: nşr. Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2000, 13 cilt 1. Baskı.

Babertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî, *el-Înâyetu Şerhu'l-Hidâye*, Lübnan: Dâru'l-Fikr, , 1970, 10 cilt

Bilmen, Ömer Nasuhî, *Hukukî İslamiyye ve Istilâhatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, t.y.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmu'l-kur'ân*, Beyrût 1405/1985.

_____, *el-Fusûl fî'l-usûl*, thk. Acîl Câsim, Kuveyt 1994.

Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer b. İsâ, *Te'sîsu'n-nazar*, thk. Mustafa Muhammed ed-Dimeşkî, Beyrut, ty.

Dihlevî, Tâcuddîn Mahmûd b. Muhammed, *İfâdatu'l-envâr fî idâeti Usûli'l-Menâr*, Kâhire, Mektebetu'r-Rüşd, 2002.

Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm, *Mülteka'l-ebhur*, Bulak: Dâru't-tibaati'l-bâhire, 1265

İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Ukûdu resmi'l-müftî*, (thk. Hâmid Ali el-Alîmî) Karataşi: Dâru'n-Nur, 2015.

_____, *Minhatu'l-hâlik ale'l-Bahri'r-râik* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, el-Bahru'r-râik ile, 1997.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethu'l-kadîr*, yy., Dâru'l-Fikr, ty.

İbn Kutlubuğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutlubuğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâfî el-Mısırî, Tâcu't-terâcim, (thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf), Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1992 I. Baskı.

İbn Melek, Abdullatîf b. Firişte, Şerhu'l-Menâr fi usûli'l-fikh, İstanbul, Dâru'l-İrşâd, , 2014.

İbn Nuceym Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî, el-Eşbâh ve'n-nezâir Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1999.

_____, *Fethu'l-Gaffâr bi Şerhi'l-Menâr,* Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 2001.

_____, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik,* yy., Dâru'l-Kutubi'l-İslâmî, ty.

İmâdî, Hâmid, el-Akdu's-semîn fi tercemeti sahibi'l-Hidâyeti Burhaneddin, (Muhammed Abdullah eş-Şeâr, *Hamsu Resail alâ kitabi'l-Hidâye,* Beyrut: Dâru'l-hadisi'l-Kettâniyye, 2020)

Kadızade, Şemseddin Ahmed, *Netâicu'l-efkâr fi keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr,* Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâiu'ssanâifi tertîbi's-şerâi,* yy., Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1986.

Kâtip Çelebi Mustafa b. Abdullah el-Kustantinî el-Osmânî, Süllemu'l-vusûl ilâ Tabakâti'L-fuhûl, (thk. Muhammed Abdulkadir el-Arnaût, Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul: İrcica, 2010.

Kehhâle, Ömer Rızâ, Mu'cemu'l-Müellifin, Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1993.

Koca, Ferhat, "Mergînânî", DİA, XXIX, 182-183.

Kureşî, Muhyiddin ebû Muhammed Abdulkadir b. Muhammed b. Muhammed b. Nasrullah b. Salim b. Ebû'l-Vefa el-Kureşî, el-Cevâhiru'l-mudiyye fi Tabakâtu'l-hanefiyye, (thk. Abdulfettah Muhammed el-Helu), Riyad: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1993).

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî, Âdâtu'l-imam el-Mergînânî fi kitabihi el-Hidâye, (Hamsu Resail alâ kitabi'l-Hidâye) Beyrut: Dâru'l-hadisi'l-Kettâniyye, 2020.

_____, *el-Fevâidul-behiyye fî Terâcimi'l-hanefiyye*, (thk. Muhammed Bedreddin ebû Firas, Mısır: Dâru's-Saâde, 1324.

_____, *Haşiye alâ'l-Hidâye*, Karaçi: Dâru'l-Büşra, 2018.

Mercânî Şihâbuddin, *Nazûretu'l-hak fî farziyyeti'l-işâ ve in lem yağbi's-şafak*, İstanbul: Dâru'l-Hikme, 2012.

Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî (593/1197),

_____, *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedî*, (thk. Talâl Yusuf), Beyrut: Dâru ihyai't-turasi'l-Arabiyye, (t.y.) 4 cilt.

_____, *et-Tecnîs ve'l-mezîd*, (thk. Muhammed Emin Mekki), Karaçi: İdaretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmü'l-İslâmiyye, 2004/1424.

Mevsili Ebû'l-Fazl Abdullah b. Mahmud, *Muhtâr*, Beyrut: Dâru'l-kütubi'l-ilmîyye, t.y.

_____, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, Beyrut 1937.

Meydânî, Abdülganî el-Guneymî ed-Dımaşki, *el-Lübâb fî ğerhi-l Kitab*, Dımaşk, 2002.

Molla Cîven, Ahmed b. Ebî Saîd b. Abdillâh el-Leknevî, Nûru'l-envâr Şerhu Risâleti'l-Menâr, Karaçi, Mektebetu'l-Büşrâ, 2008.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Keşfu'l-esrâr*, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, ty.

_____, *el-Menâr*, yy., Dersaâdet, 1326/1908.

Öğüt, Salim, “Ebû Yûsuf”, *DİA*, X, 260-265.

Özel, Ahmet, *Hanefî fıkıh Alimler ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, Ankara 2014.

Özer, Hasan, “İbn-i Kemâl ve Tabakâtü'l-Fukahâ Adlı Eseri”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2009, sy. 14, s. 358.

Özdemir, Ahmet, “İmam Ebû Yûsuf'un Fukahâ Tabakâtındaki Yeri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, cilt: VI, sayı: 3, s. 491-508, 2013.

Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrulislâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerim, *el-Usûl*, thk. Sâid Bektaş, Beyrut 2014.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Usûl*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, ty.

_____, *el-Mebsût*, (Daru-l Fiker), Beyrut 2000.

Seyyid Bey, *el-Medhal*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333

Şa'bân, Zekiyyüddin, *Usûlu'l-Fıkhi'l-İslâmî*, İstanbul, el-Mektebetu'l-Hanefiyye, ty.

Taş, Aydın, “Şeybânî”, *DİA*, XXXIX, 38.

Taşköprizâde, Ahmed Efendi, *Miftâhü's-sa'âde ve misbâhü's-siyâde fî mevzû'âti'l-'ulûm*, Beyrut: Dâru'lKütübi'l-İlmiyye, t.y.

Uzunpostalcı, Mustafa, “Ebû Hanife”, *DİA*, X

Yaman, Ahmet, *Fetvâ Usûlü ve Âdâbı*, İstanbul, 2017.

Zeydan, Abdülkerim, *el-Medhal li-Diraseti'l-Şeri'ati'l-İslamiyye*, Beyrut, 2002.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî, *el-A'lam*, Beyrut: nşr. Dâru İlm li'l-Melâyin, 2000.